

T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DIŞ GİRDİ BAĞIMLILIĞININ TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE
ETKİLERİ: İMALAT SANAYİ

Kıvanç EKŞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL

BURDUR – 2019

T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

İç Kapak

DIŞ GİRDİ BAĞIMLILIĞININ TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE
ETKİLERİ: İMALAT SANAYİ

Kıvanç EKŞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT

Üye: Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ

BURDUR – 2019

MAKÜ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 15.04.2019 tarihinde tez savunma sınavı yapılan **Kıvanç EKŞİ'** nin **DIŞ GİRDİ BAĞIMLILIĞININ TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ: İMALAT SANAYİ** konulu tez çalışması **İKTİSAT** Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL

ÜYE

: Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT

ÜYE

: Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ

ONAY

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ETİK BEYAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “DIŞ GİRDİ BAĞIMLILIĞININ TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ: İMALAT SANAYİ” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik etik ilkeleri ihlal etmediğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Kıvanç EKŞİ

Tarih ve İmza

TEŞEKKÜR METNİ

Öncelikle tez konusu seçiminde isteklerimi göz önünde bulundurup tecrübeleri ile bana yol gösteren, çalışmam boyunca değerli bilgi birikimi ile desteklerini benden hiç esirgemeyen ve gelecekteki mesleki hayatımda da bize öğrettiği kıymetli bilgilerinden yararlanacağımı düşündüğüm saygıdeğer danışman hocam; Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL'e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Yine çalışmamda yöntem ve kaynak açısından yardımcı olmaya çalışan ve ilerdeki mesleki hayatlarında başarılı olacaklarına inandığım değerli arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca maddi ve manevi destekleri ile eğitim hayatım boyunca beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan sevgili aileme de sonsuz teşekkür ederim.

(EKŞİ, KIVANÇ, *Dış Girdi Bağımlılığının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri: İmalat Sanayi*, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2019)

ÖZET

Ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin yeni bir boyut kazandığı ve giderek geliştiği günümüz dünyasında gelir dağılımının bozulması ve ülkelerin dışa bağımlı hale gelmeleri özellikle gelişmekte olan ekonomiler açısından büyük bir sorun teşkil etmektedir. Dış girdi bağımlısı ülkeler büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirirken dışarıya kaynak aktarmakta ve bu nedenle de ülke fertlerinin hayat standartlarında bir kötüye gidiş gözlenmektedir. Ayrıca dış girdi bağımlılığı dolayısıyla ülkelerin başta büyüme olmak üzere enflasyon, işsizlik ve faiz oranları gibi iç makroekonomik göstergelerinde istikrarsızlıklar da meydana gelmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye ekonomisinin uluslararası rekabette önemli bir yer edinebilme ile sürdürülebilir ihracat artışları hedefleri doğrultusunda dış girdi bağımlılığı analiz edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde dış ticarete ilişkin kuramsal ve teorik çerçeveye yer verilmiş olup dış girdi bağımlılığının tanımı ve bağımlılık teorileri incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye ekonomisinin dış ticaret yapısının tarihsel seyrine değinilip ithalatın mal gruplarına ve ihracatın temel sektörlere göre dağılımı araştırılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise üretimin ve ihracatın kilit sektörü olan imalat sanayi sektörünün dış girdi bağımlılığı analiz edilmiştir. Öte yandan döviz kurlarında meydana gelen değişmelerin imalat sanayi sektörü üzerine etkileri ve Türkiye ekonomisinde dış girdi bağımlılığının sürdürülebilirliği ortaya koyulmuştur.

Çalışmanın sonucu olarak, Türkiye ekonomisinde döviz kurları ile imalat sanayi girdi fiyatları-maliyetleri arasında kuvvetli bir ilişkinin var olduğu ve Türkiye ekonomisinin mevcut döviz yükümlülüğü dolayısıyla ithal girdi bağımlılığının sürdürülebilirliğinin gittikçe zorlaşmaya başladığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dış Girdi Bağımlılığı, Uluslararası Ticaret, Türk Dış Ticareti, İmalat Sanayi*

(EKŞİ, KIVANÇ, *The Effects of External Input Dependence on Turkish Foreign Trade: Manufacturing Industry*, Master Thesis, Burdur, 2019)

ABSTRACT

In today's world, where trade relations between countries have gained a new dimension and develops gradually, disruption of income distribution and the dependence of countries on foreign countries constitute a big problem especially with regard to developing economies. External input dependent countries transfer their resources while performing their growth and development and therefore a deterioration in the living standards of the members of the country is observed. In addition, internal macroeconomic indicators such as economic growth, inflation, unemployment and interest rates are also instability due to external input dependency. In this context, Turkey's goal of like obtainable an important place in international competition and sustainable export growth were investigated.

In the first part of the study, the theoretical framework of foreign trade is included and the definition of dependency of foreign input and dependency theories are examined. In the second part of the study, the historical course of the foreign trade structure of Turkey's economy, import by groups of goods and distribution of exports by basic sector were searched in Turkey's economy. In the third part of the study, the external input dependence of the manufacturing industry sector, which is the key sector of production and exports, was analyzed. On the other hand, the effects of changes in exchange rates on the manufacturing industry sector and sustainability of external input Dependency in Turkey's economy have been demonstrated.

As a result of the study, it was seen that there is a strong relationship between exchange rates and manufacturing industry input prices-costs in Turkey's economy and due to current foreign exchange obligation of Turkey's economy, sustainability of import input dependency is becoming increasingly difficult.

Key Words: *External Input Dependency, International Trade, Turkish Foreign Trade, Manufacturing Industry*

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK.....	İ
TEZ ONAY SAYFASI.....	İİ
ETİK BEYAN.....	İİİ
TEŞEKKÜR METNİ.....	İV
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	İX
TABLolar DİZİNİ	X
ŞEKİLLER DİZİNİ	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETE İLİŞKİN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. DIŞ TİCARETİN TANIMI VE ÜLKELER AÇISINDAN ÖNEMİ.....	4
1.2. KÜRESELLEŞME HAREKETLERİNİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	14
1.3. DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	18
1.3.1. MERKANTİLİZM	20
1.3.2. FİZYOKRASİ	22
1.3.3. KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	23
1.3.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	24
1.3.3.2. Mukayeseli Üstünlükler Teorisi	27
1.4. DIŞ GİRDİ BAĞIMLILIĞI.....	31
1.5. BAĞIMLILIK TEORİLERİ	37
1.6. NEO-LİBERAL KALKINMA PARADİGMASI.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. TÜRKİYE'DE YILLARA GÖRE DIŞ TİCARET.....	43
2.1.1. CUMHURİYETİN İLK YILLARI: 1923-1929 DÖNEMİ.....	46
2.1.2. DEVLETÇİLİK MODELİ-KORUMACI POLİTİKALAR: 1930-1939 DÖNEMİ.....	49
2.1.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI: 1940-1945 DÖNEMİ.....	51
2.1.4. LİBERAL POLİTİKALARLA EKLEMLENME: 1946-1953 DÖNEMİ.....	53
2.1.5. EKONOMİK TIKANMA VE KORUMACILIK 1954-1961 DÖNEMİ	55
2.1.6. PLANLI İTHAL İKAMECI SANAYİLEŞME: 1962-1979 DÖNEMİ.....	56
2.1.7. DIŞA AÇIK BÜYÜME-SERMAYENİN KARŞI SALDIRISI: 1980-1989 DÖNEMİ .	60
2.1.8. 1990-1999 DÖNEMİ VE 5 NİSAN 1994 KARARLARI.....	65
2.1.9. 2000 YILI SONRASI DIŞ TİCARETİN SEYRİ: 2000-2017 DÖNEMİ.....	68
2.2. TÜRKİYE'DE TEMEL SEKTÖRLERE GÖRE İHRACAT.....	73
2.3. TÜRKİYE'DE MAL GRUPLARINA GÖRE İTHALAT	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İMALAT SANAYİNİN GÖRÜNÜMÜ

3.1. İMALAT SANAYİ GÖSTERGELERİ.....	89
3.2. DÖVİZ KURLARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLERİN İMALAT SANAYİ ÜZERİNE ETKİLERİ	94
3.3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İTHAL GİRDİ BAĞIMLILIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ	99
3.4. DIŞ GİRDİ BAĞIMLILIĞINA YÖNELİK BAZI POLİTİKA ÖNERMELERİ...	104
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA	114
EKLER.....	121
ÖZGEÇMİŞ.....	123

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
BBYKP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirketler
ECLA	Economic Comission for Latin America (Latin Amerika Ekonomik Komisyonu)
ETKB	T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
FDI	Foreign Direct Investment (Doğrudan Yabancı Yatırımlar)
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TPKK	Türk Parasının Kıymetinin Korunması Hakkında Kanun
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
UYP	Uluslararası Yatırım Pozisyonu
ÜFE	Üretici Fiyat Endeksi
WTO	World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
WB	World Bank (Dünya Bankası)

TABLOLAR DİZİNİ

<i>Tablo 1: Bölgesel Mal İhracatı 1948-2016 (Oran)</i>	<i>11</i>
<i>Tablo 2: Bölgesel Mal İthalatı 1948-2016 (Milyar Abd Doları-Oran)</i>	<i>12</i>
<i>Tablo 3: Emeğin Mutlak Üstünlüğü, Hollanda-Almanya</i>	<i>26</i>
<i>Tablo 4: Çağdaş Dış Ticaret Teorileri.....</i>	<i>30</i>
<i>Tablo 5: Yıllara Göre Dış Ticaret 1923-1929 (Bin Abd Doları)</i>	<i>47</i>
<i>Tablo 6: Yıllara Göre Dış Ticaret 1930-1939 (Bin Adb Doları)</i>	<i>50</i>
<i>Tablo 7: Yıllara Göre Dış Ticaret 1940-1945 (Bin Adb Doları)</i>	<i>52</i>
<i>Tablo 8: Yıllara Göre Dış Ticaret 1946-1953 (Bin Adb Doları)</i>	<i>54</i>
<i>Tablo 9: Yıllara Göre Dış Ticaret 1954-1961 (Bin Adb Doları)</i>	<i>56</i>
<i>Tablo 10: Yıllara Göre Dış Ticaret 1962-1979 (Bin Adb Doları)</i>	<i>59</i>
<i>Tablo 11: Yıllara Göre Dış Ticaret 1980-1989 (Bin Adb Doları)</i>	<i>64</i>
<i>Tablo 12: Yıllara Göre Dış Ticaret 1990-1999 (Bin Adb Doları)</i>	<i>67</i>
<i>Tablo 13: Yıllara Göre Dış Ticaret 2000-2009 (Bin Adb Doları)</i>	<i>69</i>
<i>Tablo 14: Yıllara Göre Dış Ticaret 2010-2017 (Bin Adb Doları)</i>	<i>70</i>
<i>Tablo 15: İmalat Sanayi/Gsyih, 1998-2016.....</i>	<i>92</i>
<i>Tablo 16: İmalat Sanayi/İthalat 2009-2017, (Milyon Abd Doları).....</i>	<i>93</i>
<i>Tablo 17: Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru 2010-2018, (2013=100).....</i>	<i>95</i>
<i>Tablo 18: Türkiye’de Tüfe, Üfe Ve Dolar Kuru 2010-2018, (% , Değer Tl)</i>	<i>97</i>
<i>Tablo 19: Üretici Fiyat Endeksi, Sektörel Dağılım, Eylül 2018 (2013=100)</i>	<i>98</i>
<i>Tablo 20: Ana Sanayi Gruplarına Göre Üfe, Eylül 2018 (2013=100)</i>	<i>99</i>
<i>Tablo 21: Uluslararası Yatırım Pozisyonu 2011-2017, (Milyon Abd \$)</i>	<i>102</i>

ŞEKİLLER DİZİNİ

<i>Grafik 1: Dünya Mal İhracatı 1948-2016 (Milyar Abd Doları)</i>	9
<i>Grafik 2: Teklif Eğrileri, Denge Dış Ticaretin Oluşumu</i>	29
<i>Grafik 3: Ana Sektörlere Göre İhracat 1950 Yılı (Oran)</i>	73
<i>Grafik 4: Ana Sektörlere Göre İhracat 1960 Yılı (Oran)</i>	74
<i>Grafik 5: Ana Sektörlere Göre İhracat 1970 Yılı (Oran)</i>	75
<i>Grafik 6: Ana Sektörlere Göre İhracat 1980 Yılı (Oran)</i>	76
<i>Grafik 7: Ana Sektörlere Göre İhracat 1983-1989 Yılları (Oran)</i>	77
<i>Grafik 8: Ana Sektörlere Göre İhracat 1990-1999 Yılları (Oran)</i>	78
<i>Grafik 9: Ana Sektörlere Göre İhracat 2000-2009 Yılları (Oran)</i>	79
<i>Grafik 10: Ana Sektörlere Göre İhracat 2010-2017 Yılları (Oran)</i>	79
<i>Grafik 11: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1950 (Milyon Abd \$)</i>	81
<i>Grafik 12: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1960 (Milyon Abd \$)</i>	81
<i>Grafik 13: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1970 (Milyon Abd \$)</i>	82
<i>Grafik 14: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1980 (Milyon Abd \$)</i>	83
<i>Grafik 15: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1983-1989 (Milyon Abd \$)</i>	83
<i>Grafik 16: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1990-1999 (Milyon Abd \$)</i>	84
<i>Grafik 17: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 2000-2009 (Milyon Abd \$)</i>	85
<i>Grafik 18: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 2010-2017 (Milyon Abd \$)</i>	86
<i>Grafik 19: Sektörler İtibariyle Ara Malı İthalatı 2014, (Milyon Abd Doları)</i>	87
<i>Grafik 20: Ürün Gruplarına Göre Ara Malı İthalatı 2002 Ve 2015 Yılı, (%)</i>	88
<i>Grafik 21: Zincirlenmiş Fiyatlarla Ana Sektörlerin Büyüme Hızı 2005-2010 (%)</i>	91
<i>Grafik 22: Zincirlenmiş Fiyatlarla Ana Sektörlerin Büyüme Hızı 2011-2016 (%)</i>	91
<i>Grafik 23: Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru 2010-2018, (2003=100)</i>	96
<i>Grafik 24: Türkiye Ekonomisinde Tüfe Ve Üfe Oranlarının Seyri 2010-2018</i>	97

GİRİŞ

Dünya tarihi boyunca geçmişten bugüne yer kürede yaşayan insanlar hayatlarını idame edebilmeleri adına birtakım ihtiyaçlarını sürekli karşılamak zorunda kalmışlardır. İhtiyaçların her daim karşılanması arzusu ise iktisat biliminin her zaman üzerinde durduğu ve çözüm üretmeye çalıştığı temel sorundur. Buna ek olarak insan ihtiyaçlarının tamamının sınırlı bir alandan karşılanamaması nedeniyle de var olan ihtiyaçlar; insanları başka insanlarla, toplumları başka toplumlarla ve sınırları da başka sınırlarla karşı karşıya getirmiştir. Bu etkileşim hali ise ticaretin, sınırların dışına taşmasına yol açmış ve dolayısıyla ulusların diğer uluslarla ilişki kurmalarına ve kurulan bu ilişkilerin ilerlemesine katkı sağlamıştır.

20.yy'da giderek artan küreselleşme hareketleriyle beraber ülkelerin dışa açılma yolunda ilerlemeleri uluslararası ilişkilerin yeni bir boyut almasına yol açmıştır. Özellikle uygulamada liberal politikalara karşı var olan yatkınlık ve liberal politikaların uygulama alanlarının genişletilmesi ile birlikte uluslararası ilişkiler gelişmiş ve bu durumun da ekonomi üzerinde etkisi büyük olmuştur. Yaşanan ekonomik gelişmeler ise ülkeler arası ticaret anlayışında ve ticari ilişkilerde ilerleme kaydedilmesinde büyük rol oynamıştır.

Ticari ilişkilerin gelişmesiyle birlikte; çok uluslu şirketlerin sayısında, ülkeler arası teknoloji alışverişinde ve üretim miktarında ilerleme yaşandığı yapılan çalışmalarla gözlenmiştir. Özellikle üretim cephesinden bakıldığında, firmalar arasında ağırlaşan rekabet koşulları ürün çeşitliliğini de beraberinde getirmiş ve arz edilen ürünlerin belirli bir kalite standardına ulaşması gibi gelişmeler görülmüştür. Böylelikle ülkeler arasında gelişen ticari ilişkilerle beraber toplamda üretim artışı, sermaye ve faktör akışı gibi gelişmeler gerçekleşmiştir. Dolayısıyla özellikle ihracatçı ülkelerin büyüme ve kalkınma süreçlerinde bir hızlanmayla birlikte söz konusu ülkelerin fertlerinin yaşam koşullarında iyileşmeler gözlemlenmiştir.

Öte yandan, küreselleşme taraftarlarının iddia etmiş olduğu şekilde gerçekleşen küreselleşmenin bu olumlu etkilerinin yanında uluslararası arenada önemli bir rekabet ortamı gözlenmiştir. Öyle ki ülkeler hızla bu doğrultuda ekonomilerini ve üretimlerini şekillendirmeye başlamışlardır. Yalnız, giderek zorlaşan rekabet koşullarından dolayı küreselleşmenin ticaret, üretim ve gelir arttırıcı gibi etkileri her ülkede aynı doğrultuda yaşanmamıştır. Hatta kimi ülkeler açısından bir gerileme de meydana gelmiştir. Şöyle ki

ticaret arttırıcı etki dış ticaret açıklarının verilmesi, gelir arttırıcı etki dış ticaret açıkları nedeniyle ülkeler arasında kaynak transfer edilmesi şeklinde ve üretim arttırıcı etki ise dış dünyada hali hazırda bulunan malların tüketimin artması ve yurtiçi üretimin azalması şeklinde çoğunluğunu gelişmemiş olan ülkelerin oluşturduğu kimi ülkelerin aleyhine gerçekleşmiştir. Kısacası dış ticaretin olumlu etkilerinin bazı ülkelerin aleyhine yaşanmasında, yapılan ticarete iş bölümü ve uzmanlaşmanın ülkeler arasında dengeli dağılmamasının ve üretim yapılmayarak hali hazırda bulunan malların tüketilmesiyle birlikte dış dünyaya karşı oluşan bağımlılıkların rolü büyüktür.

Küreselleşme dalgası dolayısıyla dış ticarete meydana gelecek olumsuz etkiler, ancak ülkelerin küreselleşme fırsatlarını lehlerine çeviremedikleri zaman ortaya çıkmaktadır. Sanayileşme yolunda ilerlemiş ülkeler artan rekabet koşullarını lehlerine çevirebilirken, sanayileşme konusunda yetersiz kalan ülkelerin ise söz konusu durumdan yeterince yararlanamadıkları ve dolayısıyla bu sürecin sonunda birtakım olumsuz etkilerle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bundan dolayı ülkeler arasında yoksulluk farkı her geçen gün artarken, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında gelir farkı giderek artmıştır.

Küresel anlamda dış ticaretin önem kazanmasıyla beraber ülkelerin ayrıca hangi mallarda uzmanlaşmaya gideceklerini de saptadıklarını görmekteyiz. Buna göre ülkeler, ihracat ile ithalat mallarının nelerden oluşacağına karar verip bu yolda ilerleme kat etmişlerdir. Ancak gelişmiş kapitalist ülkeler katma değeri yüksek ürünlerde uzlaşmaya gidip bu malları ihraç ederken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de katma değeri düşük ürünlerde uzmanlaşmaya yönelerek bu malları ihracata konu yapmışlardır. Ne yazık ki bu süreç de ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının giderek artmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ticaret açıkları vermiş olup, ayrıca gelişmiş olan ülkelere de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere; faktör gelirleri şeklinde kaynak transfer edilmiş ve dolayısıyla söz konusu ticaret açıklarına ilaveten gerçekleşen kaynak transferleri ülke fertlerinin refah seviyesinde ciddi azalmalar meydana getirmiştir.

Ülkelerin dış ticaret faaliyeti için belirlemiş oldukları ürün karmasının aynı zamanda dış girdi bağımlılığını etkileyen unsurlardan biri olduğu kabul görmektedir. Günümüzde

Türkiye ekonomisi dâhil olmak üzere çoğu gelişmekte olan ülke bu süreci iyi yönetemediği için zarar görmekte ve bu problemin giderilmesine ciddi uğraşlar verilmektedir. Başlangıçta katma değeri düşük malları ihracata konu yapan ve bu ürünlerde uzmanlaşan söz konusu bu ülkelerin bilgi birikimi eksikliği sorunu ile karşı karşıya kaldığını görmekteyiz. Teknoloji yetersizliğinin rol aldığı bu sürecin sonunda gelişmekte olan ülkeler, üretim yapılarını yüksek katma değerli mallara göre şekillendirmek istediklerinde güçlük çekmektedir. Böylesi bir durum ise söz konusu ülkelerin katma değeri yüksek olan malları devamlı olarak ithal etmelerine yol açmakta ve dolayısıyla bu hal dış girdi bağımlılığını tetikleyen nedenlerden biri olmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde; dış ticaret kavramı açıklanacak olup dış ticaretin gelişimine katkıda bulunan ve dış ticaret olgusunu açıklamaya çalışan teorik yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda dış ticaretin temellerinin dayandığı Merkantilist dönem ve düşünceye yer verilecek ve klasik dış ticaret dış ticaret teorilerinden olan Mutlak Üstünlükler Teorisi ile Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi açıklanmaya çalışılacaktır. Dış ticaret üzerinde önemli bir etki meydana getirmiş olan Küreselleşme Hareketleri ve Bağımlılık Teorilerine detaylı olarak yer verilecektir. Ayrıca, uluslararası rekabette yer edinebilme arzusu adına, *Dış Girdi Bağımlılığı* kavramı ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; Türkiye ekonomisinin dış ticaretinin yıllara göre gelişimi Cumhuriyetin kurulmasından günümüze değin incelenecek olup, dönemler itibariyle Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelere, dönüşümlere ve uygulanan politikalara değinilecektir. Ayrıca, değişen dünya koşullarının Türkiye'nin uluslararası rekabetteki konumuna olan yansımaları, yani Türkiye ekonomisinin mal gruplarına göre ithalatına ve temel sektörler göre ihracatına olan etkileri ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise imalat sanayi sektörünün dışa bağımlı yapısı incelenecek olup, söz konusunu bağımlılığın derecesine değinilecektir. Ayrıca döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmaların Türkiye ekonomisinin ve imalat sanayi sektörünün ithal girdilerine olan etkileri araştırılacak ve dış girdi bağımlılığının Türkiye ekonomisi için sürdürülebilirliği gözlemlenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETE İLİŞKİN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Yaşadığımız gezegende ülkelerin, gelişmişlik düzeyi, coğrafi koşulları, sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapıları bakımından farklılık arz ettiklerine kuşku duyulmamaktadır. Öte yandan ülkelerin tek başlarına varlık göstermeleri güç olduğundan bu farklılıklara rağmen söz konusu ülkeler birbirleriyle etkileşim içinde olmakta, dolayısıyla irili ufaklı birçok ülkeyi barındıran ve üye sayısı iki yüz civarına ulaşan “dünya toplumu” denilen veya “uluslararası toplum” olarak adlandırılan bir yapıyı meydana getirmektedir (Seyidoğlu, 2003: 2). Bu sebeple dünya üzerinde varlık gösteren bu toplumların karşılıklı etkileşimleri çoğu bilim tarafından bir inceleme konusu olmakta ve uluslararası ticari ilişkiler konusu da bunlardan birini teşkil etmektedir.

1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Ülkeler Açısından Önemi

Gerek coğrafi sınırlamalar gerekse iktisadi imkânsızlıklar, ülkelerin ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerin tamamını kendi iç piyasalarından temin etmelerini zorlaştırmaktadır. Yaşanan bu güçlüklerle birlikte üretim düzeyi istenilen miktarda gerçekleştirilememekte, dolayısıyla da yurt içi talep miktarları yeterli düzeyde karşılanamamaktadır. Ortaya çıkan bu talep fazlası ise günümüzde, yurt içinde üretimi mümkün kılınamayan mal ve hizmetlerin yurt dışından karşılanmasını zorunlu hale getirmektedir.

Öte yandan, yurt içi talep miktarları karşılandıktan sonra bazı mal ve hizmetlerin miktarlarında var olan fazlalık da ülkeleri dış piyasalarla etkileşim halinde bulunmaya zorlamaktadır. Uluslararası arenada gerçekleştirilen ticari faaliyetlerle ülkelerin arz fazlasına karşılık bulunmakta ve ayrıca diğer ülkelerin mal ve hizmetlere duydukları ihtiyaç giderilmektedir.

Dış ticaret faaliyetleri çözüm olarak tam bu noktada devreye girerek piyasaların dengeye getirilmesinde, yani ülke içinde var olan arz ve talep dengesizliklerinin ülkeler arası mal ve hizmet değiş tokuşuyla ortadan kaldırmasında rol oynamaktadır. Bu

durumdan hareketle de dış ticarete bir tanım yapılacak olursa; dış ticaret basitçe mal ve hizmetlerin belirli bir bedel vasıtasıyla uluslararası arenada takas işlemine konu olmasıdır. Ülkelere büyük ölçüde gelir sağlayan ve ülkelerin sanayileşme derecesinin saptanmasında önemli bir rol üstlenen dış ticaret; ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin elde edilmesini kolaylaştırması suretiyle toplumların, dolayısıyla da ülke fertlerinin yaşam kalitesini iyileştirmede önem teşkil eden bir faktördür (Köksal, 2016: 2).

Olalı 'ya göre ise; ‘‘Politik birimler arasındaki emtia, hizmet mübadeleleriyle, kapital ve insan hareketlerinin bütününe dış ticaret adı verilir’’ (Olalı, 1972: 19).

Mal ticaretine ilaveten, ülkeler arasındaki ekonomik işlemlerin geniş bir grubunu da hizmetler meydana getirmektedir. Ayrıca, tıpkı mallar gibi hizmetler de insan gereksinimlerinin şiddetini giderme maksadına yöneliktir. Ancak mal ve hizmet ticareti genellikle birlikte ele alınmasına rağmen, geleneksel bakımdan bulundukları ağırlık neticesinde mal akımlarına ayrı bir değer verilmektedir. Dolayısıyla ‘‘dış ticaret’’ (foreign trade) ülkelerin uluslararası alanda yapmış olduğu ve tek başına mal ticaretini içeren faaliyetlere denilmektedir. Başka bir ifadeyle, dış ticaret kavramı sadece mal akımlarını içerdiği için ülkelerin karşılıklı olarak gerçekleştirdiği ekonomik işlemlere göre daha dar kapsamlı bir olgudur (Seyidoğlu, 2003: 3).

Dış ticaret, farklı ülke ekonomilerinde bulunan gerçek veya tüzel kişilerin yasal bir sözleşme kapsamında birbirleriyle yaptıkları mal ve para değiş-tokuşunu içermektedir. Açıklama doğrultusunda uluslararası ticaretin faktörleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Argın ve Bakkalcı, 2011: 39);

- Dış ticaret faaliyetleri farklı ülkelerdeki kişiler arasında icra edilmektedir.
- Bu kişiler gerçek veya tüzel kişi olabilmektedir.
- Dış ticaret taraflar arasında yapılan bir sözleşme vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir
- Dış ticaret kapsamındaki mallar taraflar arasında el değiştirmeye mal takası şeklinde veya para ve kıymetli evrak vb. gibi mali bir bedel karşılığında konu olmaktadır.

Bazı mal ve hizmetlerin yurt içinde hiç üretilmemesi veya gerçekleştirilen yurt içi üretim düzeyinin talep miktarını karşılayacak düzeyde olmaması sorunun yanında, uluslararası fiyat farklılıkları da ülkelerin dışa açılma sürecinde belirgin bir şekilde rol oynayabilmektedir. Buna göre ihtiyaç duyulan bir mal veya hizmetin yurt içi üretiminin gerçekleştirilmesinde dış dünya ile karşılaştırıldığında nispi olarak pahalıya üretilmesi sorunu, ülkeleri uluslararası ekonomik işlemler vasıtasıyla söz konusu mal veya hizmetleri uluslararası pazardan temin etme arayışı içerisine soktuğu görülebilmektedir.

Uluslararası ekonomiye hakim olan görüşler tarafından genel kabul görmüş olan ülkeleri dış ticarete yönelten başlıca nedenleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Ertem, 2015: 25-29);

- Doğal ve Beşerî Kaynak Yetersizliği: doğal kaynakların yeryüzüne dengesiz dağılması veya teknolojik bilgi ile uzman iş gücünün ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi sebebiyle faktör yoksunu ülkelerde aynı mal ya daha kalitesiz ya da daha maliyetli olarak üretilmektedir.
- Uluslararası Fiyat Farklılığı: malların uluslararası arenada farklı fiyatlara sahip olması üretim maliyeti farklılığından, maliyetlerin ülkelere göre değişmesi de sahip olunan üretim faktörü miktarından ileri gelmektedir. Ülkeler görece ucuza mal ettiği mallarda uzmanlaşmayı, nispeten pahalıya mal ettiği malları da diğer ülkelerden tedarik etmeyi tercih etmektedir.
- Genişleyen Piyasaların Ölçek Ekonomilerine Yol Açması: ölçek ekonomileri, birim başına düşen maliyet masraflarının üretim miktarının artmasıyla beraber azalacağını göstermektedir. Dolayısıyla ülkeler daha fazla mal ürettikçe daha düşük fiyattan satabilmektedir. Dış ticarete büyük ekonomilere tekel gücü de sağlayabilen bu durum sonucunda ülkelerin üretim hacimleri daha da genişleyebilmektedir.
- Mal Farklılaştırması: bu durum benzer mal üreten ekonomiler arasında, etkin bir pazarlama neticesinde fiyat, kalite, tasarım gibi unsurlar aracılığıyla zevk ve tercihlerin de etkilenmesiyle söz konusu olabilmektedir.

- Risklerin Farklı Pazarlara Dağıtılması: ticaretin farklı ülkeler veya dünya coğrafyasında farklı kıtalarda gerçekleştirilmesi oluşabilecek riskleri minimuma indirebilmekte, bununla birlikte ticari faaliyetlerden elde edilen gelirleri maksimuma çıkarabilmektedir.
- Ticari Anlaşmaların ve Ekonomik Birleşmelerin Dış Ticareti Teşvik Etmesi: ülkelerüstü politikalar, ülkeler veya ülke grupları arasında yapılan anlaşmalarla oluşturulmuş kurum ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir. GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), WTO (Dünya Ticaret Örgütü), WB (Dünya bankası) ve IMF (Uluslararası Para Fonu) gibi kurumlar dış ticaret genellikle olumlu yönde etkileyerek dış ticaret hacmini artırırlar. Bu kurumlara üye olan ülkeler, kurumlarca alınan kararların uygulayıcısı konumuna gelmektedirler.

Uluslararası ekonomik işlemler ülkelere, üretmedikleri mal ve hizmetleri nihai olarak dışarıdan temin edebilme imkânının yanında, sadece üretim faktörlerini temin edebilme imkânını da sağlayabilmesi yönüyle ülkeler açısından oldukça yüksek bir öneme sahiptir. Buna göre emek, sermaye, teknoloji ve hammaddeyi oluşan üretim faktörlerinin birinde veya birkaçında var olan eksiklikler ya da mevcut üretim faktörlerinin kullanılmasının nispeten pahalıya mal olması suretiyle yaşanan olumsuzluklar, uluslararası piyasalardan üretim faktörü temini yoluyla giderilebilmektedir. Dolayısıyla yurt dışından nihai mal ve hizmet temin etmenin yanında, faktör ithalatı yoluyla ülke içinde mal ve hizmet üretimi de tercih sebepleri arasına girebilmektedir.

Özellikle sermaye akımları bu süreçte daha da belirgin rol oynamaktadır. Uluslararası sermaye akımları; Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Yatırımları (Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları), Portföy Yatırımları ve Uzun Vadeli yabancı Sermaye Yatırımları (Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları) şeklinde sıralanabilmektedir. Uzun Vadeli Yabancı Sermaye Yatırımları, ülkelere teknoloji ve üretim bilgisi transferi sağlama hususunda da ayrıca önem taşımaktadır (Cengiz ve Karacan, 2015: 331). Öte yandan ülkeler arasındaki faktör temininin başka bir unsurunu da nitelikli ya da niteliksiz iş gücü transferinin oluşturduğu görülmektedir.

Ancak geleneksel iktisadi düşüncede emek faktörü ayrı bir yere sahip olmakta ve ülkeler arasında gerçekleştirilecek ticaret sürecinde emeğin rolü daha belirgin olmaktadır. Nitekim klasik dış ticaret teorileri Emek Değer Teorisi'ne dayanmaktadır. Bu teoriye göre bir malın değerini belirleyen unsurun malın üretiminde kullanılan emek faktörü olduğu izah edilmektedir (Brainard, 1975: 36). Klasik dış ticaret teorilerinden olan Mutlak Üstünlükler Teorisi ülkelere birbirlerinin emeklerinden faydalanma olanağı tanırken, yine bir başka Klasik dış ticaret teorisi olan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi de ülkeler arasında emeğin verimlilik artışına olanak tanımaktadır. Bunun yanı sıra emek ve doğal kaynakların asli üretim faktörü, sermaye girişim ve teknolojinin ise türetilmiş üretim faktörü yani biriktirilmiş emek faktörü olması emek faktörünün önemini belirleyen başka bir değer ölçüsü sayılmaktadır.

Gün geçtikçe daha da önem arz eden dış ticaretin bileşenlerini ise ithalat ve ihracat oluşturmaktadır. Uluslararası ticarete ilişkin belirlenen hedeflere, esasen ithalat ve ihracatta yapılan düzenlemeler vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret hacminin artırılması, dış ticaret işlemlerinin serbestleştirilmesi veya dış rekabetten korunma gibi amaçlar ihracata ve ithalata ilişkin uygulanacak politikalar çerçevesinde şekillenmektedir.

İhracat, dışa açılma sürecinde ülkelerin uzmanlaşmış oldukları mal ve hizmetleri yurt dışına satması işlemidir. İhracat vasıtasıyla elde edilen gelir genellikle dış borçlara veya yurt dışından temin edilecek mallara finanse edilmektedir. Bu nedenle ihracat; gelir elde edilmesi, istihdam yaratılması, sanayinin gelişmesi, ekonominin büyümesi, kalkınmanın hızlanması ve üretimle birlikte refah düzeyinin artması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bir başka ifade ile ihracat ülkenin iktisaden yetkinliklerini göstermektedir.

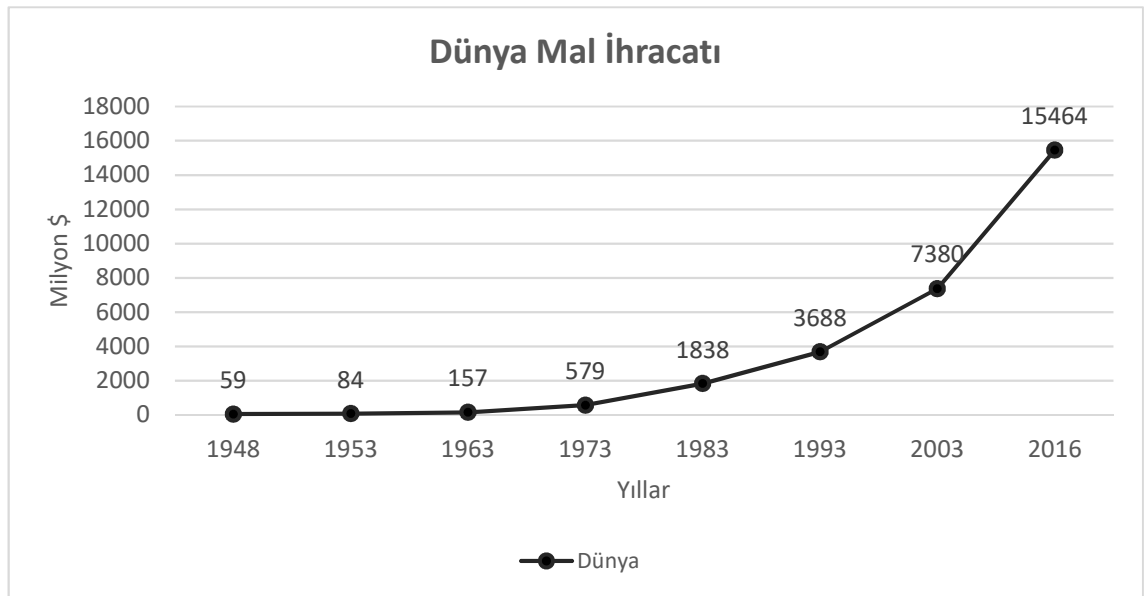
Dış alım olarak da adlandırılan ithalat ise uluslararası alandaki dolaşımı herhangi bir yurt içi düzenleme ile sınırlandırılmamış mal veya hizmetlerin ödenecek gümrük vb. vergilerinin kayıt altına alınması şeklinde ülkeler arasında alım-satım işlemlerine konu olmasıdır. Dolayısıyla ithalat, uluslararası pazarlarda dış ticaret faaliyetlerinde bulunan ülkelerin diğer ülke ekonomilerinde üretilen mal veya hizmetleri yasalara uygun bir biçimde tedarik edilme işlemi temsil etmektedir (Köksal, 2016: 11).

Görüldüğü üzere ithalat ülkenin genel anlamda yetersiz olduğu alanlarda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ithalat yoluyla temin edilen mal ve hizmetler; yurt içinde yüksek seviyelerde olan talebi karşılama, ara ve yatırım mallarının stokunu arttırma, büyüme ve kalkınmayı sağlama gibi etkilerinden ötürü önemli bir yer tutmaktadır.

Dış ticaret faaliyetlerinin yaşadığımız gezegende ulaşılmış olduğu boyutlara değinecek olursak, ülkeler açısından ne denli önemli olduğunu bir kez daha görmüş oluruz. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) ilk hali olan ve 1947 yılında kurulan GATT'ın (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) faaliyete geçmesinden itibaren uluslararası ticaret ile ilgili her türlü bilgi kayda geçirilmiştir ve gelişmeleri gözlemlemek artık daha kolay hale gelmiştir.

Uluslararası mal hareketlerini toplu olarak ifade eden istatistikler, dış ticaretin günden güne ilerleme kaydettiğini göstermektedir. 1951 ile 1953 döneminde dünya ticareti 100 kabul edildiğinde, uluslararası ticaret 1954 ile 1956 döneminde 114,8'e, 1963 ile 1965 döneminde 197,1'e ulaşmıştır. Bu durum ise henüz 15 yıllık bir dönemde yüzde yüz bir artışı ifade etmektedir (Olalı, 1972: 28-29).

Grafik 1: Dünya Mal İhracatı 1948-2016 (Milyar ABD Doları)

Kaynak: WTO, World Trade Statistical Review 2017, Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıdaki grafik bize GATT'ın kuruluş yıllarından günümüze kadar geçen sürede dünya ihracat miktarının seyrini göstermektedir. Grafik 1 incelendiğinde; II. Dünya Savaşı'ndan sonra artma eğilimine geçen dünya üretim miktarının özellikle 1970 sonrası dönemde ciddi bir yükseliş yakaladığı dikkat çekmektedir. Keza, 1948 yılından 1953 yılına kadar geçen sürede artış oranı yüzde 42 dolaylarında iken, 1963-73 döneminde bu oran yüzde 269 dolaylarına ulaşmış ve sonraki dönemlerde de yüzde 100'ün altına gerilememiştir. Ayrıca, 1948 yılında 59 milyon Dolar civarında olan dünya ihracat hacmi büyük bir ilerleme kaydederek yarım yüzyıldan birkaç yıl fazla olan sürede 15,464 trilyon Dolar seviyelerine ulaşmıştır.

Yaşanan tüm bu gelişmeler; uluslararası ticaret sayesinde dünyada birliktelik sağlandığının, ülkeler arasında yeni bağlar kurulduğunun ve bu bağların gün geçtikçe daha da koparılamayan bir hal aldığına göstergesi olmaktadır. Şöyle ki günümüzde çoğu ülkenin makroekonomik göstergelerinin saptanması sürecinde yurt içi faktörlerin yanında yurt dışı faktörler de belirgin bir şekilde rol almaktadır. Buna göre büyüme, refah artışı, piyasa koşulları ve uluslararası rekabette yer edinme gibi dinamikler, sadece yurt içi gelişmelere bağlı olarak değil, dış âlemin gelişmelerine göre de şekil almıştır.

Ülkelerin dış alemle olan ekonomik ilişkilerinin görünümü, dış ilişkilerde meydana gelecek herhangi bir olumlu ya da olumsuz gelişme doğrultusunda yurtiçi enflasyon ve işsizlik oranı, büyüme hızı ve döviz kuru vb. gibi makroekonomik göstergelerin doğrudan etkilenmesi nedeniyle çoğu ülke tarafından yakından takip edilmektedir. (Seyidoğlu, 2003: 6).

Bu durum da ülkelerin karşılıklı olarak etkileşim haline olduklarının, yani dış dünya ile bütünleştiklerinin önemli bir göstergesi olmaktadır. Nitekim bu bütünleşme gerçekleştirilen ticaretlerde ne lisan farklılığını ne tarih-saat farklılığını ne de yurt içinde kabul gören para birimi gibi farklılıkları ülkeler arasında gözetmektedir. Buna ek olarak da söz konusu bu bütünleşme hali yaşadığımız dünyada hız kesmeden yoluna devam etmektedir.

Söz konusu bu bütünleşme halinin ve yıllar itibarıyla büyük bir artış kaydetmiş olan uluslararası ticaret miktarının yapısının incelenmesi de oldukça önem arz etmektedir. Buna göre özellikle bölgesel yapının başka bir deyişle kıta bazında ülkelerin dünya

ticareti üzerindeki etkileri incelendiğinde, nispeten gelişmiş ülkeleri üzerinde barındıran kıtaların dünya ticaretinin büyük çoğunluğunu oluşturduğu görülmektedir. Bu nedenle uluslararası ticarete meydana gelen artışın dünya genelinden mi yoksa birkaç bölgeden mi kaynaklandığı sorusu cevaplanmalıdır. Aşağıdaki Tablo 1 bize dünya ihracat miktarının bölgesel görünümü göstermektedir.

Tablo 1: Bölgesel Mal İhracatı 1948-2016 (Oran)

Yıllar	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2016
Dünya (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kuzey Amerika	28,1	24,8	19,9	17,3	16,8	17,9	15,9	14,3
Güney Amerika	11,3	9,7	6,4	4,3	4,5	3,0	3,0	3,3
Avrupa	35,1	39,4	47,8	50,9	43,5	45,3	45,9	38,4
Bağımsız Devletler Topluluğu	0	0	0	0	0	1,7	2,6	2,7
Afrika	7,3	6,5	5,7	4,8	4,5	2,5	2,4	2,2
Orta Doğu	2,0	2,7	3,2	4,1	6,7	3,5	4,1	5,0
Asya	14,0	13,4	12,5	14,9	19,1	26,0	26,1	34,0
Eski Sovyet Ülkeleri	2,2	3,5	4,6	3,7	5,0	0	0	0

Kaynak: WTO, World Trade Statistical Review 2017, Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, ilk yıllarda dünya ihracat miktarının büyük çoğunluğunu Amerika kıtasının geneli ile Avrupa kıtasının oluşturduğu göze çarpmaktadır. Bu iki kıtaya düşen payın 1970 yıllarına kadar yüzde 75 dolaylarında olduğu görülmektedir. Takip eden yıllarda ise söz konusu oran, petrol fiyatlarının artmış olmasından önemli derecede etkilenerek, 1970’li yıllara kadar olan performansını sürdürmediği anlaşılmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artıştan ötürü yaklaşık olarak yüzde 10’luk bir gerileme 2000’li yıllara kadar baş göstermiştir. Öte yandan 2000’li yıllardan sonra ise dünya nüfusunun dağılımı ile pazar olanakları, üretimin ve tüketimin Asya kıtasına doğru kaymasına yol açtığı söylenebilir. Şöyle ki 2000’li yıllardan sonra Asya kıtasında büyük

bir sıçrama yaşamış ve kıtanın ihracat payı 1963 yılından 2016 yılına gelindiğinde yüzde 12,5'ten yüzde 34'lere ulaşmıştır. Keza Tablo 2 vasıtasıyla incelendiğinde görülmektedir ki Asya kıtasının dünya ithalat miktarından aldığı pay da 2016 yılına gelindiğinde büyük bir artış kaydetmiştir. Dolayısıyla Asya kıtasının tüketim bazında da değişen dünya koşullarına göre gelişme kaydettiği söylenebilir.

Tablo 2: Bölgesel Mal İthalatı 1948-2016 (Milyar ABD Doları-Oran)

Yıllar	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2016
Dünya (Değer)	62	85	164	594	1883	3805	7696	15799
Dünya (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kuzey Amerika	18,5	20,5	16,1	17,2	18,5	21,3	22,4	19,4
Güney Amerika	10,4	8,3	6,0	4,4	3,9	3,3	2,5	3,4
Avrupa	45,3	43,7	52,0	53,3	44,1	44,5	45,0	37,5
Bağ. Dev. Topluluğu	0	0	0	0	0	1,5	1,7	2,1
Afrika	8,1	7,0	5,2	3,9	4,6	2,6	2,2	3,2
Orta Doğu	1,7	2,2	2,3	2,7	6,2	3,3	2,8	4,2
Asya	13,9	15,1	14,1	14,9	18,5	23,5	23,5	30,3
Eski Sovyet Ülkeleri	1,9	3,3	4,3	3,6	4,3	0	0	0

Kaynak: WTO, World Trade Statistical Review 2017, Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Özetle Amerika kıtasının geneli ile Avrupa kıtasının dünya ihracatından aldığı payın belirli bir kısmının değişen dünya koşullarına göre şekillenip Asya kıtasına transfer edildiği görülmektedir. Buna karşılık diğer kıtalarda ise oransal olarak ciddi bir değişim görülmemektedir. Benzer şekilde petrol fiyatlarının yükselme etkisi de kıta bazında büyük değişimlere yol açmıştır. Ayrıca tablodaki bir diğer gelişmeyi de 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla söz konusu devletlerin oranlarının Bağımsız Devletler Topluluğunda kayda geçirilmesi oluşturmaktadır.

Tablo 2 incelendiğinde de dünya ithalat miktarının yaklaşık 75'lik kısmını 1950'li yıllarda Amerika kıtasının geneli ile Avrupa kıtası oluşturmaktadır. Şöyle ki 1948 yılında gerçekleştirilen 62 milyon dolarlık mal ithalatının yaklaşık 46 milyon dolarlık kısmını

sadece bu iki kıta gerçekleştirmiştir. Söz konusu bu iki kıtaya düşen pay, 2000’li yıllara kadar dalgalı olarak yüzde 70 – 75 dolaylarında seyretmektedir. Öte yandan Asya kıtasının da ithalat oranının istikrarlı bir şekilde yükselişi göze çarpmaktadır. 1950’li yıllarda dünya ithalatından aldığı pay yaklaşık olarak yüzde 15 iken söz konusu oran 2016 yılına gelindiğinde yüzde 30 dolaylarına ulaşmıştır. Bu durumun gerçekleşmesinde tablo 1’de de değinildiği gibi Asya kıtasında nüfus ve pazar olanaklarının artmasının rol oynadığı söyleyebilir. Söz konusu yıllarda yaşanan bir diğer gelişme de dünya ihracat miktarında olduğu gibi dünya ithalat miktarının da 1973-1983 ile 1993-2003 yılları arasında petrol fiyatlarının yükselişinden önemli derecede etkilenmesidir (WTO, 2017: 101).

Tablo 1 ve 2 bir bütün olarak değerlendirildiğinde görülmektedir ki dünya ticaretinin gelişiminde özellikle bazı kıtaların önemli rolü bulunmaktadır. Öte yandan bazılarının ise bu süreçte etkin olmadığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle dış ticaretin meydana getirmiş olduğu olanakların dünya geneline yayılamadığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Keza Afrika kıtasının ihracat ve ithalat miktarı artan uluslararası ticarete rağmen günden güne kötüleşmiştir. Benzer şekilde Orta doğu bölgesi de muazzam şekilde artan uluslararası ticarete rağmen gözle görülür biçimde gelişme kaydedememiştir.

Özetle, üretim ve tüketim imkânları dünya genelinden ziyade, nispeten üzerinde gelişmiş ülkeleri barındıran bölgeler-kıtalar lehine gelişmiştir. Tüm bu gelişmeler uluslararası ticaretin yapısının da incelenmesinin ne denli önem arz ettiğini gözler önüne sermektedir.

Ayrıca, ülkeleri dış ticarete yönelten; uluslararası fiyat farklılıkları, risklerin dağıtılması, yurtiçi üretim fazlası ve yurtiçi üretim yetersizliği gibi faktörlerin birtakım kurallar doğrultusunda yapılması gerekmektedir. Gelir elde etmede önemli bir araç olarak kullanılan ticaret, uluslararası alana kaydırıldığında oldukça riskli bir hale bürünmekte ve bu nedenle de ülkeler arasında var olan ticari faaliyetlerin düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla söz konusu bu olumsuz durum dış ticarete ilişkin politika yürüten Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumsal yapıların oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır (Argın ve Bakılcı, 2011: 5).

1.2. Küreselleşme Hareketlerinin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

The Economist dergisinin kullanımı ile gündeme gelen küreselleşme, kavram olarak 1960'lı yıllarda ilk kez kullanılıyor olsa da kendi tarihi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Keza, oldukça yeni bir olgu olarak dünyada yankı uyandırmasına rağmen kavram olarak 400 yıl öncesine dayanması bu algıyı yıkmaktadır. Ayrıca tarihsel sürece bakıldığında birçok dönemin küreselleşmenin başlangıcı olarak kabul edildiği görülmektedir. Süreç olarak ise İkinci Dünya Savaşı sırasında gelişim gösterdiği söylenebilmektedir (Karakaya, 2013: 6-8).

Küreselleşme hareketleri, meydana getirdiği etkiler bakımından herkes tarafından üzerinde uzlaşmış bir tanım barındıramamaktadır. Bu nedenle küreselleşme sürecine karşı olumlu ve olumsuz tutum sergileyen görüşler farklı anlamlar yüklemektedir. Bu koşullar altında küreselleşmeye bir tanım yapacak olursak; “küreselleşme, üretimin, dağıtımın, mal ve hizmet kullanımının dünya ekonomisiyle bütünleşmesidir. Küreselleşme süreci ise sermaye ve emek akışkanlığının hızlanması, dünya ticaretinin genişlemesidir” (Özel, 2011: 92).

Sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik anlamda önemli etkiler meydana getirmiş olan küreselleşme, ticari faaliyetlerle koparılamayan bir yapısının olması sebebiyle ekonomik alanda her daim geniş yerler bulmaktadır. Kuşkusuz, en yaygın etkilerini ekonomi alanında göstermekte ve buna ek olarak da uluslararası ticaretle güçlü bir bağa sahip olmaktadır.

Küreselleşmenin ekonomik anlamda iki boyuta sahip olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisini küresel üretim, diğerini ise küresel finans oluşturmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik süreci henüz başlamamışken, mal ve hizmetler ile üretim faktörleri ulus devletlerin iktisat politikaları çerçevesinde gelişmekte ve değişmekteyken ulusal üretim ve finans sistemleri sayesinde de yürütülmekteydi. Ekonominin küreselleşmeye başlamasıyla beraber ise ulus devletin ekonomik hakimiyeti azaldığı görülmekte ve dolayısıyla üretimin artık girdi maliyeti farklılıklarından dolayı çeşitli ülkelerde gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Söz konusu ülkelerin bazı şehir merkezleri ticareti yöneten ve aynı zamanda yön veren ana merkezler haline bürünmüştür. Bu şehirlere ise Tokyo, Londra, New York gibi merkezler örnek verilebilir (Dalyanoğulları, 2007: 12).

Küreselleşmenin ekonomi alanında meydana getirdiği etkileri düşünüldüğünde ise özellikle üç konu ön plana çıkmaktadır. Bu olguları; uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve küreselleşmesi, üretimin küreselleşmesi ve finansın küreselleşmesi oluşturmaktadır. Söz konusu bu üç olgudan ticari küreselleşme diğerlerine göre daha eski bir gelişme niteliği taşımaktadır. Ayrıca gelişim göstermesinde, 1947’de kurulan GATT çerçevesinde gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılması, yani uluslararası ticarete liberal politikaların benimsenmesi rol oynamıştır (Baker, 2013: 24-25).

Uluslararası ticaret ile küreselleşme hareketleri arasındaki ilişki irdelendiğinde karşılıklı bir ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu iki olgu etkileşim halinde bulunarak daha fazla ilerleme kaydetmiştir. Şöyle ki küreselleşmenin tek taraflı olarak uluslararası ticareti etkilediğini veya uluslararası ticaretin tek taraflı olarak küreselleşmeyi etkilemiş durumda olduğunu söylemek pek de doğru olmayacaktır. Dolayısıyla 1960’lı yıllarda küreselleşme olgusunun meydana gelmesinde ve 1980’li yıllarda hız kazanarak ilerleme kaydetmesinde ticari faaliyetlerin, 1980’li yılların başında dünyanın liberalleşip ülkeler arasında ticari faaliyetlerin yoğunlaşmasında ise globalleşmenin yani küreselleşme hareketlerinin rol oynadığını söyleyebiliriz.

Küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte; tüketicilerin mallara olan taleplerini belirleyen zevk ve tercihlerin ülkeden ülkeye olan farklılığı giderek azalmış ve söz konusu alanda tek tipleşmeye başlamıştır. Bu durum da uluslararası ticaretin artmasına katkı sağlamıştır. Bunun yanında çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini genişletmesi, WTO’nun kurulmasıyla birlikte ticareti kısıtlayan engellerin ortadan kaldırılması, gelişen teknoloji ile ulaştırma ve taşıma maliyetlerinin azalması gibi gelişmeler de küreselleşmenin uluslararası ticareti arttırıcı yönleridir.

21. yüzyılın sonlarında, Türkiye ve dünya ticaretinin dünya ekonomisi içindeki payında bir artışın yaşandığı görülmektedir. Kuşkusuz olarak dünya ticaretinde meydana gelen bu gelişmede küreselleşme olgusunun katkısı büyüktür. Küreselleşme, 1970’li yılların sonunda başlayan mal, hizmet ve sermaye üzerindeki dalgasıyla beraber dünya ekonomilerinde serbestlik oluşturmuş, dünya ekonomilerinin birliktelik oluşturmasını sağlamıştır. Yaşanan bu durum sayesinde Türkiye ekonomisi de 1994 yılında rekabet

gücünde artış sağlamayı başarmış ve dünya ticaretindeki canlılığını korumaya devam ettirmiştir (Karakaya, 2013: 29-30).

Üretim açısından küreselleşme incelendiğinde ise ülkelerin mevcut üretimlerini sahip oldukları sınırların dışında, daha az maliyetli olacak şekilde yaygınlaştırmaya başladığı dikkat çekmektedir. Üretimin küreselleşmesinin en önemli unsurunu oluşturan bu üretim biçiminin oluşmasına olanak tanıyan en büyük etken, üretimin dünyanın hemen her ülkesinde fasoncu, malzemeci ve serbest işçi gibi daha küçük birimlere ayrılmış olmasıdır. Buna ilaveten 1970’li yıllarda başlayan iktisadi krizle birlikte de gelişmiş ülkelere ait olan şirketler farklı ülkelere yönelerek üretimin küreselleşmesine hız vermişlerdir. Kuşkusuz her şirkette olduğu gibi söz konusu bu şirketlerin de amacını daha düşük maliyetlerle daha çok kar elde etmenin yollarını aramak oluşturmaktadır (Dalyanoğulları, 2007: 16).

Üretim açısından küreselleşme eylemi doğal olarak Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Çok uluslu şirketler ise üretim gerçekleştirmeyi amaçlayan ve aynı zamanda girdi maliyetlerinin farklılık arz etmesi sebebiyle değişik ülkelerde üretim ve pazarlama faaliyetleri yapmakta olan bir organizasyondur. Dolayısıyla, çok uluslu şirketler çeşitli ülkelerde şubeler biçiminde faaliyet gösteren ve toplam satışları, varlıkları veya işgücünün yüzde 20’si merkez dışında bulunan bir firma olarak tanımlanabilmektedir (Baker, 2013: 37).

Küreselleşmenin dış ticaret üzerinde meydana getirdiği bir diğer etki ise finansın uluslararası arenada daha rahat bir dolaşım imkânına kavuşmasıdır. Finansın küreselleşmesi olarak adlandırdığımız bu durum başlıca iki şekilde ülkelere etki göstermektedir. Bunlardan ilki doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ikincisi ise dolaylı yabancı sermaye yatırımları olarak adlandırılmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları; “bir ülke sınırları dışındaki yatırımcıların ilgili ülkeye fabrika gibi üretim tesisleri kurarak, şube açarak, taşınmaz edinerek veya var olan bir şirketi tamamen ya da kısmen satın alarak yaptıkları yatırımlardır” (www, Eğilmez, 2018). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları üretime yönelik yapılan yatırımlar oldukları için reel yatırımlar olarak da adlandırılır. Söz konusu etkilerinden

dolayı finansın küreselleşmesi ile ilgili oldukları gibi üretimin küreselleşmesi ile de yakından ilgilidirler.

Sıcak para olarak da adlandırılan kısa vadeli yabancı sermaye yatırımları ise vadesi bir yıla kadar olacak şekilde ülkelerin menkul kıymetlerine yönelmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere sıcak para akımları çabuk el değiştirebilen yatırım araçlarına erişmeyi amaçlamaktadır. Nispeten yüksek faizlere yönelen sıcak para akımları dolayısıyla döviz stoku artırmakta ve ulusal para değerli hale bürünmektedir. Sıcak para, spekülatif amaç taşınması ve ülkeler arasında hızlı akışkanlık göstermesi gibi nedenlerinden ötürü döviz elde etmeye katkı sağlamanın yanında ciddi ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Öte yandan ulusal paranın değerlenmesiyle beraber ithal miktarı artmakta ve sonuçta cari işlemler açığı büyümektedir. Dolayısıyla gerçekleştirilen ekonomik büyüme dışa bağımlı ve geçici bir nitelik taşımakta, reel faiz ile döviz kuru arasındaki ilişkinin bozulması ile sona ermektedir (Baker, 2013: 31-32).

Küreselleşme hareketlerinin dış ticarete, dolayısıyla ülkelere vermiş olduğu zararları irdelediğimizde ise ilk olarak gelir adaletinin olumsuz yönde etkilenmesi göze çarpmaktadır. Bu nedenle gelir adaletinin her geçen gün olumsuz yönde geliştiği günümüz dünyasında gerek ülkeler arasındaki gerekse ülke içindeki gelir düzeyi farkının aldığı boyut küreselleşme karşıtları tarafından büyük ölçüde eleştirilmektedir.

Şöyle ki “Paris’te yaşayan bir orta sınıf ailenin gelirinin Güney Doğu Asyada kırsal kesimde yaşayan ailenin gelirinin 100 katını aşması, Newyork lu bir avukatın 1 saatlik gelirinin Filipinli bir köylünün 2 yıllık gelirine denk düşmesi, ABD’nin 1 yıllık pepsi cola ve coca cola tüketim harcamalarının nüfusu 100 milyonu aşkın Bangladeşin GSMH ’sının neredeyse 2 katına ulaşması ve dünya nüfusunun en varlıklı bölümünü oluşturan %20’lik kesim dünya toplam üretiminin yaklaşık %84 ünü en yüksek bölümünü oluşturan yüzde %80lik kesim ise sadece %1.4 ünü tüketiyor olması bu gelir farklılıklarını çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır” (Dalyanoğulları, 2007: 10).

Yaşanan bu gelişmelerin kısa bir tarihçesi incelendiğinde ise teknolojiye kaydedilen ilerlemeler sağlanması ile dünya ticaretindeki gelişmelerin 19.yy’dan sonra daha da çok belirginleşmeye başladığı görülmektedir. Söz konusu dönemlerde oluşturulan ticaret sistemiyle de az gelişmiş ülkelerin doğal kaynakları ve ham maddeleri ile sanayileşmiş

ülkelerin ürettikleri malları birbirleriyle el değiştirmiş, doğal olarak da ülkeler arasında küçük veya büyük ölçekte ticari faaliyetler ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu bu ticaret sistemi ile zengin ülkeler, ham madde ve doğal kaynağı fazla olan az gelişmiş ülkelerle belli sanayi malları ya da belli bir para miktarı karşılığında kendi lehlerine olacak biçimde alış-verişlerini gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla ülkeler arasındaki ticaretin gelişmiş ülkelerin isteği doğrultusunda yönlendirileceği, az gelişmiş ülkelerin dışarıya hammadde ve doğal kaynak transfer edeceği ve üretim bakımından da az gelişmiş ülkelerin giderek dışa bağımlı bir yapıya bürünecekleri aşikardır (Dalyanoğulları, 2007: 14).

Bu gibi nedenlerden ötürü küreselleşmenin uluslararası ticaret kanalıyla üretim gelir ve ticaret arttırıcı gibi olumlu etkilerini fırsata dönüştürememiş olan ülkeler, geri dönüşü zor olan problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durumun en çarpıcı örneği de kuşkusuz ülkelerin dışa bağımlı hale gelmeleridir. 1960'lı yıllardan günümüze dek ülkeler arasında giderek artan gelir farklıları çarpıcı olarak bu durumu göz önüne sermektedir. Az gelişmiş ülkelerin küreselleşme vasıtasıyla sanayileşmiş ülkelerin katma değeri yüksek olan mallarına rahatça erişebilmeleri, diğer taraftan ise gelişmiş olan ülkelerin küreselleşme vasıtasıyla mallarına talepte bulunan ülkeleri geniş pazar haline getirebilmeleri bu kötüleşme sürecinin oluşumunu tetikleyen bir etken olarak sayılabilmektedir.

Özetle küreselleşmenin dış girdi bağımlılığına zemin oluşturması nedeniyle kimi ülkeler bu durumdan kötü bir şekilde etkilenmiştir. Yapısal sorunların yaşandığı veya yurt içi koşulların küreselleşmeye ayak uyduramadığı az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde uluslararası ticaret, yaymış olduğu olumlu etkilerin yanında ticaret açıklarıyla beraber borçlanmayı da beraberinde getirmiştir. Ülkelerin mal ithalat ve ihracat performansını gösteren dış ticaret açıkları söz konusu ülkelerde kalıcı hale gelmiştir.

1.3. Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi ve Dış Ticaret Teorileri

Uluslararası İktisadın kapsamını uluslararası ticaret akımları ve uluslararası mali akımlar şeklinde iki temel bölümün oluşturduğu söylenebilir. Bunlardan ilki mal ve hizmetlerden, ikincisi de mali fon ve ödeme akımlarından meydana gelmektedir. Ancak bir bilim olarak Uluslararası İktisadın tarihsel sürecine bakıldığında, asıl olarak ticari işlemlerle bilimsel bir boyut kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla bilimsel incelemelerde

sadece ticaret akımlarını ele almak adeta bir gelenek hali kazanmıştır. Öte yandan uluslararası ticaret analizleri ise Uluslararası Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ticaret Politikası olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 11). Konu itibariyle Uluslararası Ticaret Teorisi bu başlık altında analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde dış ticaret kuramlarının gelişimine bakıldığında ise ticari kapitalizm Merkantilizmi, tarımın kapitalistleşmesi olgusunun Fizyokrasiyi, Sanayi Devriminin ise Klasik İktisadi Okulu ortaya çıkardığı görülmektedir (Öztürk, 2009: 5).

Dolayısıyla tarihsel süreçte, ortaya çıkan ve yüzyıllar boyunca etkinliğini sürdüren iktisadi düşüncelerin her birinin dış ticaret ile ilgili söylemlerde bulunduğu, dış ticaretin gerekliliğini ve ülkeler açısından önemini vurguladığı görülmektedir.

Şöyle ki 16. yüzyılda da Batı Avrupa’da ortaya çıkan Merkantilist düşünce, dış ticaret hakkındaki görüşlerin temelini oluşturma özelliğine sahiptir. Ulusların zenginleşmesiyle dış ticaret arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koyan bu düşünce, zenginliğin ölçüsünü değerli maden miktarı olarak ifade etmekte ve değerli maden stokundaki artışın da dış ticaret vasıtasıyla gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır.

Ortaya çıktığı yüzyıl itibariyle Merkantilist düşüncenin açıklayamadığı veya açıklamada başarısız kaldığı noktaların varlığı nedeniyle Merkantilizme tepki olarak Fizyokrasi düşüncesi doğmuştur. 18. yüzyılda varlığını sürdüren ve Merkantilizmin ortaya koymuş olduğu dış ticaret açıklamalarını tamamen yanlış bulan Fizyokratlar bu konu hakkında yeni fikirler ortaya koymuşlardır. Fizyokrasi Merkantilizm’in müdahale edici ve kural dayatıcı özelliklerine tamamen karşıt bir düşünce sistemi olarak, ekonomik hayatta serbestiyi hâkim kılmak ister ve az çok kozmopolit bir yapı gösterir (Olalı, 1972: 126).

Sanayi Devrimi ile birlikte dünyadaki sosyal ve ekonomik yapıların yeni bir boyuta taşındığı, üretimin buhar makinasının icadıyla tarımsal faaliyetlerden ziyade sanayi sektörüne yönlendirildiği, teknolojide yaşanan ilerlemeler doğrultusunda bilimselliğin ön plana çıktığı yeni bir dönem olan 18. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde Klasik İktisat düşüncesi varlık göstermeye başlamıştır. Klasik İktisadi düşünceyle birlikte dış ticaret sistematik bir boyut kazanmış ve bu hususta yeni teoriler ileri sürülmüştür. Adam Smith “Ulusların Zenginliği” adlı kitabında serbest ticaretin yararlarını belirterek

Merkantilistlerin dış ticareti kısıtlayıcı görüşlerini reddederken, uluslararası ticareti ilk defa sistematik bir biçimde analiz etmiştir (Kaya, 2008: 24).

İkinci Dünya Savaşından sonra ise küreselleşen günümüz dünyasını açıklamada geleneksel dış ticaret teorileri yetersiz kalmıştır. Ayrıca söz konusu teorilerin dış ticareti açıklamak için geliştirmiş oldukları analizler ancak belirli bir grup malları içerebilmektedir. Leontief paradoksunun, Hecksher-Ohlin teorisinin sınırlı kaldığı yer olan gelişmiş ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri mal ticaretini açıklamaya çalışması ve de değişen dünya koşullarının dış ticaretle olan ilişkisinin gösterilebilmesi adına 1980’li yıllarda yeni dış ticaret teorileri ortaya koyulmuştur.

Öte yandan Uluslararası Ticaret Teorisi’nin yanıt aradığı dört temel soru bulunmakta ve şunlardan oluşmaktadır (Ertem, 2015: 30);

- Bir ülkenin ticaret kalıbını oluşturan ithal ve ihraç ettiği mallar nasıl şekillenecektir, yani ticaret ne yönde oluşacaktır?
- Dış ticaretin ne gibi özel bir faydası bulunmaktadır; yani dışa açılma nasıl bir avantaj sağlayacak ve bunlar gerçekleşecektir?
- Uluslararası ticaretin ekonomik yapı üzerindeki etkileri nasıldır?
- Uluslararası ticaretin ekonomideki pozitif faktörler üzerindeki etkileri nelerdir?

Yukarıda belirtilen sorulara cevap arayışı içinde olmanın; uluslararası ticaretin neden yapıldığı, nasıl bir dış ticaret stratejisi ve politikası izlenilmesi gerektiği hususunda kilit bir rol üstleneceği anlaşılmaktadır.

1.3.1. Merkantilizm

Dış ticarete önemli derecede korumacılıkla yaklaşan ve devlet müdahalesini öngören Merkantilist düşünce sisteminde, ülkenin zenginleşmesinin temel belirleyicisi dış ticarettir. Çünkü ülkenin zenginleşmesini sağlayan altın ve gümüş gibi değerli madenlerin elde edilmesinin en iyi yolu ihracat artışıdır. Bu nedenle merkantilist düşünce, ihracat ağırlıklı dış ticaretin arttırılmasına ve geliştirilmesine önem vermektedir.

Merkantilistler, fertler için kesin olan bir fikri ekonominin geneline yayarak hareket etmektedirler. Onlara göre bir ferdin maddi imkânı ne kadar çok ise ihtiyaç duydukları malları o oranda temin etmek suretiyle varlıklı bir hayat yaşama imkânına sahip olmaktadır. Aynı durum toplumlar için de geçerlidir. Dolayısıyla bir devlet ne kadar çok kıymetli madene sahipse, o derece güçlü ve varlıklı olur. Bir milletin zenginliği ve gücü, elinde bulundurduğu değerli maden miktarı ile doğru orantılıdır (Olalı, 1972: 120).

Merkantilist düşünce dış ticarete korumacılıkla yaklaşmakta ve devletçilik anlayışı gereği de uygulanacak olan bu korumacılığın devlet eliyle yerine getirilmesini vurgulamaktadır. Dış ticarete korumacılıkla yaklaşılmasının nedeni ise dış ticaret açığı verilmesi ihtimalidir. Bu ihtimal en büyük kaygılardan birini oluşturmaktadır. Bu görüşe göre, dış ticaret sıfır toplamı bir oyun olduğundan dolayı dış ticaret faaliyetinde bulunan iki ülkeden sadece biri kazançlı çıkabilir ve bu nedenle sadece bir ülke altın ve gümüş gibi değerli madenleri elde ederek zenginleşebilir. Dolayısıyla verilecek dış ticaret açığı altın ve gümüş gibi değerli madenlerin azalmasına ve ülkenin fakirleşmesine yol açacaktır.

Bir ulusun zenginleşmesini ihracat artışına bağladıklarından dolayı yurtiçi üretimin arttırılmasına önem verdikleri ve bu nedenle de ithalatın ihracattan daha az bir miktarda gerçekleşmesi için ithalata ve ham maddelerin ihracatına sınırlayıcı engeller getirdikleri görülmektedir. Ancak, benzer durumun yerli üretimi destekleyen ve dolayısıyla da ihracat artışı için gerekli olan hammaddenin ithalatında geçerli olmadığı dile getirilmektedir.

Yurtiçi üretimi arttırma amaçlandığından dolayı bu görüşte, genç ve çalışkan bir nüfusa sahip olmak önemli yer tutar. Genç ve çalışkan nüfusun arttırılması, hem askeri olarak güçlü bir devleti hem de ekonomik olarak üretim ve tüketim artışını sağlayacağından dolayı desteklenmiştir.

Merkantilistler, ödemeler bilançosu fazlası verilmesi durumunda ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kazanacağını ve buna bağlı olarak ihraç ve ithal fiyatlarının değişmesi nedeniyle pahalıya satmak ve ucuza almak imkanının doğacağını savunmuşlardır. Ancak dış ticaret fazlasından ötürü ülke içindeki stoku artan değerli madenlerin yurt içi fiyatları yükselteceğini, bu nedenle de ihracatın kısıtlanarak sürekli bir bilanço fazlasının verilmesini mümkün kılamayacağını görememişlerdir. Temel

düşünce, ihrac mallarına dış ülkelerin taleplerinin yüksek olduğudur ve fiyatlarda meydana gelecek artışların herhangi bir soruna yol açmadan malların rahatça ihrac edilebilmesidir (Ertem, 2015: 46).

1.3.2. Fیزیokrasi

Fیزیokrasi düşüncesinin temelinde tarım sektörünün gerekliliği ve önemi yattığı için bu görüşte tacirler ve finansmancılar reel üretim yapmadıkları için gereksiz görülmüştür. Temelde yatan bu düşüncelerden dolayı da Merkantilist düşüncenin fazlasıyla ilgilendiği dış ticareti önemsiz addedilmiştir.

Fیزیokratlara göre, bu iki sınıfın yaptığı tek şey başkalarının ürettiklerinin insanlar arasında el değişimini sağlamaktır ve bundan dolayı da bu faaliyetlerden elde edilen gelir, net üretimin azalmasına neden olan parazit gelir olarak nitelendirilmiştir. Bunun yanında bu gelirlerin önemli bir kısmı devletin mali yardımlarıyla desteklenmesi ve ithal edilen lüks tüketim mallarına harcanmasından dolayı ulusal ekonomiye verdiği zarar daha da artmaktadır (Öztürk, 2009: 11).

Merkantilizmin dış ticaret hakkında ortaya koymuş olduğu fikirlere karşı Fیزیokratların gösterdikleri tepkilerin temelinde, sürekli olarak dış ticaret fazlası verilmesi durumunun geçerli olmadığı yer almaktadır. Buna göre tek taraflı olarak gerçekleştirilemeyen ticarete bir tarafın sürekli olarak kazanç elde etmesi imkânsızdır. Çünkü dış ticarete sürekli olarak kazançlı çıkan ülkenin diğer ülkeye veya ülkelere ihracat yapabilmesinin yani ürettiği malları satabilmesinin koşulu yapacağı ithalata bağlanmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin birbirlerinin mallarına talep oluşturabilmeleri, gerçekleştirilen ticarete her bir taraf ülkenin gelir elde etmesine bağlıdır.

Fیزیokratların dış ticareti küçümsemesinde tacir örneğinde olduğu gibi, dış ticaret faaliyetlerinde de üretilen malların takasının sağlanmasının yani artı değer yaratılamamasının rol oynadığını söyleyebiliriz. Öte yandan dış ticaret fazlası verilmesi isteğinin gereksizliği de eklenince dış ticaret faaliyetlerinin ülkeye yarar sağlamasından çok zarara yol açtığı belirtilmektedir.

Merkantilist düşüncede olduğu gibi dış ticaret fazlası isteğine ulaşma hedefleri doğrultusunda benimsenen müdahaleci devlet anlayışının makroekonomik yapı üzerinde

meydana getirdiği sapmalar ortaya konulmuş, buna çözüm olarak da devlet müdahalesinin olmadığı, piyasaların kendi işleyişiyle doğal düzenin sağladığı bir anlayış dile getirilmiştir.

Politika yapıcıları tarafından uygulanacak ekonomi politikaları ekonomik faaliyetlere müdahale etmemeli ve serbest piyasa hâkim kılınmalıdır. Bu suretle fizyokratlar 1929 yılı Büyük Buhranına kadar benimsenecek olan felsefi bir sözü dile getirmişlerdir: bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler dünya kendi kendine yürür (Pehlivan, 2016: 55-56). Dolayısıyla söz konusu bu görüşe göre malların uluslararası alanda dolaşımının rahatça gerçekleşebilmesi için dış ticarete liberal politikalar izlenmelidir.

1.3.3. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Klasik görüş, dış ticaret faaliyetlerinin gerekliliği ve ülkeler açısından karlılığı üzerinde durmuştur. Buna göre dış ticarete engel teşkil eden her türlü unsurun ortadan kaldırıldığı, yani uluslararası ticarete liberalleşmenin uygulandığı durumu ideal olarak ele almışlardır.

Klasik dış ticaret teorileri ülkelerin karşılıklı olarak gerçekleştirdikleri ticari ilişkilere herhangi bir kısıtlama getirmediikleri serbest ticaret “free trade” durumunun en iyi çözüm olduğunu, devletin sadece gerekli düzenlemelerle fiyat mekanizmasının işleyişini sağlayacak önlemleri almasını vurgulamaktadır. Buhar makinesinin icadıyla birlikte İngiltere’nin sanayi devriminde yaşadığı düşünüldüğünde, ülkelerin ithalata karşı koruma getirmemeleri söylemine dolayısıyla da serbest ticaret durumunun savunulmasına zemin hazırlayan neden açıkça görülmektedir (Argın ve Bakkalcı, 2011: 49).

Klasik ekonomistler tarafından ileri sürülen üç ana konu vardır (Brainard, 1975: 36);

- 1- Bir ulusun dış ticaretine konu olan mallar nelerdir?
- 2- Bu malların alınıp satılmasındaki koşullar nelerdir? Yani, uluslararası ticarete ithalat ve ihracata konu olan malların fiyatlarını tayin eden faktörler nelerdir?
- 3- Ticaret düzeni bozulduğunda, bu düzeni tekrar dengeye getirecek önlemler nelerden oluşmaktadır?

Bir ulusun dış ticaretine konu olan mallar nelerdir, sorusunun cevabı, David Ricardo tarafından ileri sürülen ve Mutlak Üstünlükler Kuramının geliştirilmiş hali olan Mukayeseli Üstünlükler Teorisinde yer almaktadır.

Klasik Dış Ticaret Teorilerinin dayandığı bazı varsayımları ise şunlar oluşturmaktadır (Kaya, 2008: 24);

- Dünyada sadece iki ülke vardır.
- Her iki ülke de aynı iki malı üretmekte olup, bunlar homojendir.
- Dış ticareti sınırlayan engeller yoktur.
- Üretim faktörlerinin ülkeler arasında hareketsiz ve miktarı sabittir.
- Tüm piyasalar tam rekabet koşulları ve tam istihdam durumundadır.
- Dış ticarete para kullanılmaz ve malların değişimi takas usulüyle olur,
- Malların değişim oranları ilgili mallara harcanan emek/saat miktarı üzerinden yapılmaktadır. Emek Değer Teorisi geçerlidir.

1.3.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Klasik dış ticaret teorilerinden biri olan ve 1776 yılında Adam Smith tarafından ileri sürülen Mutlak Üstünlükler Teorisine göre; uluslararası uzmanlaşma ve iş bölümü dünya kaynaklarının verimliliğini, mal alım-satımı yapan ülkelerin kazancını dolayısıyla da tüm dünyanın refahını artırmaktadır.

Bu varsayımdan hareketle, Merkantilist düşünce sisteminin dış ticaret hakkında ileri sürmüş olduğu dünya kaynaklarının sabit olması, dolayısıyla da dış ticaretin sıfır toplamı bir oyun kabul edilmesi tezine karşı Smith; uluslararası iş bölümünü ve uzmanlaşmayı milletlerin refahını arttıracak asıl etken olarak kabul etmekte ve dış ticaretin sadece bir ülkenin çıkarına olmayacağını, karşılıklı avantajlar elde edileceğini savunmaktadır.

Adam Smith'e göre gerçek zenginlik, ülkelerin sahip olduğu değerli maden miktarıyla değil, ülke fertlerinin refah düzeyini arttıracak mal miktarıyla ölçülmektedir. Bu nedenden ötürü Merkantilist düşünceye hâkim olan ithalata veya dış ticarete devlet müdahalesi getirilmesi anlayışından ziyade devlet müdahalesinin olmadığı, dış ticaretin

ve piyasaların kendi doğal düzeniyle işlediği bir anlayışı kabul edilmektedir (Pehlivan, 2016: 56).

Sahip olduğu madenleri yetersiz olan bir ülke, tıpkı üzüm bağlarına sahip olmayan bir ülkenin şarap ithal etmesi gibi, karşı ülkelere altın ve gümüş ithal etmek zorunda olabilir. Fakat devletlerin bunlardan birine fazlaca yoğunlaşması gerekmez. Şöyle ki şarap alması gereken ülke ihtiyaç duyduğu şarabı daima nasıl alıyorsa, altın ve gümüş almak zorunda olan bir ülke de her zaman bu değerli madenleri tedarik edebilir. Diğer malların olduğu gibi ilgili madenlerin de belirli bir fiyatı vardır, diğer tüm malların bedeli altın ve gümüş iken bu metallerin bedeli de diğer tüm mallardır. Devlet müdahalesinin olmadığı yani ticarete serbestleşmenin esas alındığı bir durumun daima hem ihtiyaç duyulan şarabı hem elde bulundurulmuş malların dolaşımını hem de diğer amaçlar için ihtiyaç duyulan altın ve gümüşü sağlayacağına kuşku duyulmamaktadır (Smith, 2011: 9).

Adam Smith'in iki ülke ve iki çeşit mal barındıran analizinde, her iki ülkenin de aynı iki malı üretebileceği ve tüketiceği varsayılmıştır. Buna göre iki ülke arasında yapılan ticaretin her iki ülkenin de çıkarına olmasının koşulu, ülkelere birinin hangi malı mutlak olarak daha ucuza üretebiliyorsa o malın üretiminde uzmanlaşması ve öteki malı da diğer ülkenin mutlak olarak ucuza üretebilmesi olarak ileri sürülmüştür. Dolayısıyla ülkeler, uzmanlaşmaya gittikleri malın arzında meydana gelen artışı ihraç yoluyla karşı ülkeye transfer ederek nispeten pahalıya ürettikleri malın ithalatında kullanacaktır (Argın ve Bakkalcı, 2011: 53).

Bu analizde malların mutlak olarak ucuza üretilmesinden kasıt üretimde daha az emek kullanılmasıdır. Çünkü Klasik İktisadi Düşünceyi benimseyen Adam Smith'in değer konusundaki görüşü, Emek-Değer Teorisi'ne dayanmaktadır. Emek-Değer Teorisi ise bir malın değerinin belirlenmesinde o malın üretiminde kullanılan emek miktarının rol oynadığını söylemektedir. Ayrıca, bu teoriye göre emek faktörü verimliliği ülkeden ülkeye değişmemektedir (Brainard, 1975: 36).

Smith'in analizini açıklayabilmek için sanayi sektöründe uzmanlaşmış Almanya ile tarım sektöründe uzmanlaşmış Hollanda örneği verilecek olursa;

Tablo 3: Emeğin Mutlak Üstünlüğü, Hollanda-Almanya

	Almanya	Hollanda	Uzmanlaşma Öncesi Toplam Üretim	Uzmanlaşma Sonrası Toplam Üretim
Buğday (kg)	250	750	1000	1500
Saat (br)	600	150	750	1200

Kaynak: Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Tablo 3'te yer alan farazi verilere göre; bir günlük üretim sonucunda, Almanya 250 kg buğday ve 600 adet saat üretimi, Hollanda ise 750 kg buğday ve 150 adet saat üretimi gerçekleştirmektedir. Bu durumda iki ülkenin mevcut kaynakları ile yani uzmanlaşma öncesi olanaklarına göre toplam buğday üretimi 1000 kg ve toplam saat üretimi 750 adet seviyesindedir. Görülmektedir ki Hollanda Almanya'ya oranla $750/250=3$ kat daha ucuza buğday, buna karşılık Almanya da Hollanda'ya oranla $600/150 = 4$ kat daha ucuza saat üretmektedir. Ülkelerin söz konusu iki malı üretirken kaynaklarını yarı yarıya paylaştırdıkları ve Hollanda'nın buğday üretiminde Almanya'nın da saat üretiminde uzmanlaşmaya gideceği varsayılırsa; Hollanda saat üretiminden vazgeçip sahip olduğu emek miktarının tamamını buğday üretimine yönlendirecek ve uzmanlaşma sonrasında Hollanda'nın buğday üretimi, dolayısıyla da toplam buğday üretimi tabloda görüldüğü üzere 1500 kg'lık bir değer alacaktır. Benzer şekilde Almanya da sadece saat üretiminde bulunacak ve toplam saat üretimi 1200 adet değerinde gerçekleşecektir.

Görüldüğü üzere ülkeler birbirlerinin emeğini kullanabilme imkânına sahip olmuş ve dış ticaretten her iki ülke de kazançlı çıkmıştır. Keza uzmanlaşma öncesi üret ilen toplam buğday ve saat miktarı sırasıyla 1000 kg ve 750 adet iken, uzmanlaşma sonrası buğday üretimi 1500 kg ve saat üretimi 1200 adet seviyesine yükselmiştir. Ülkelerin kazanç elde ettikleri husus ise yurt içinde pahalıya üretebilecekleri malları dışarıdan ucuza almalarından kaynaklanmaktadır. Adam Smith, bu durumun geçerli olmasının koşulunu uluslararası ticaretin önündeki her türlü engelin kaldırılması ile uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmaya bağlamaktadır.

Mutlak Üstünlükler Teorisi sayesinde çıkarımda bulunmamız gereken bir diğer husus da teorinin basitleştirilmiş varsayımı olan sadece iki ülkenin varlığı durumuna ek olarak dünyada varlığını sürdüren tüm ülkelerinin karşılıklı olarak gerçekleştirdiği ticaret düşünülürse, bu durumda dünya genelinde mal ve hizmet üretiminin toplamında bir artış yaşanılacağıdır. Üstelik dünya toplam üretimindeki meydana gelecek artışa, başka bir değişle dünyanın zenginleşmesine katkı sağlayacak bu sürecin sonuna mevcut emek miktarı kullanımı artırılmadan ulaşılmaktadır.

Ülkelerin karşılıklı olarak gerçekleştirdiği ticari faaliyetleri sistematik bir biçimde ele alması bakımından Mutlak Üstünlükler Teorisi büyük önem taşımaktadır. Ancak teoride tarım malı ile sanayi malının değişim miktarlarının her iki mala harcanan emek miktarı üzerinden belirlenmesi ve dolayısıyla ticari faaliyette bulunan iki ülkenin de kazançlı çıkacağı iddiasını, malların fiyatlarının piyasaya göre oluştuğu günümüz şartlarında da geçerli saymak ve bu varsayımdan yola çıkarak serbest dış ticaretin günümüz şartlarında da gelişmiş ülkelerin yanında az gelişmiş ülkelere de kazanç sağladığını söyleyebilmek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca, söz konusu teorinin sanayileşme düzeyi bakımından paralellik gösteren ülkelerin birbirleriyle olan ticari ilişkilerini açıklamada yol gösterici olamadığı da görülmektedir. Bu gibi eksikliklerden hareketle Mutlak Üstünlükler Teorisinin geliştirilmiş bir versiyonu, David Ricardo tarafından Mukayeseli Üstünlükler Teorisi ile ileri sürmüştür.

1.3.3.2. Mukayeseli Üstünlükler Teorisi

1817 yılına gelindiğinde ise başka bir klasik dış ticaret teorisi olan Mukayeseli Üstünlükler Teorisi, David Ricardo tarafından ileri sürülmüştür. Teoride bir ülkenin her iki malın üretiminde de mutlak olarak üstünlük sağlamasında yani nispeten daha ucuza üretmesi durumunda yapılacak ticaretin etkileri ortaya koyulmaktadır. Bu analizde ticaretin gene de her iki ülkenin çıkarına olacağı vurgulanmaktadır.

Ricardo'ya göre Mukayeseli Üstünlüğün kaynağını emeğin verimliliği oluşturmakta ve bu durum ülkelerarasında üretimde kullanılan teknoloji farkından kaynaklanmaktadır. Buna göre bir ülke her iki malda mutlak üstünlüğe sahip olsa dahi eğer iki ülkenin iç reel maliyetleri birbirinden farklı ise dış ticaret hala iki ülkeye kazanç sağlayabilir ve bu

durumda da her iki tarafın kazancına olacak şekilde dış ticaret yapmak mümkündür (Utkulu, 2005: 10).

Görüldüğü üzere ülkelerin yapılan ticaretten karlı çıkabilmeleri için mallar üzerinde mutlak üstünlüğe sahip olmaları tek şart değildir, önemli olan farklı fırsat maliyetlerinin olmasıdır. Böylelikle ülkeler ürettikleri malların fırsat maliyetine bakarak üretim maliyetinin düşük olduğu malı saptayarak bu malda uzmanlaşabilir, dolayısıyla da kazanç elde edebilirler.

Ülkeler farklı fırsat maliyetlerine sahip oldukları müddetçe, mutlaka herhangi bir malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olma durumu söz konusudur. Doğal olarak öte mallar için de karşılaştırmalı dezavantaj söz konusu olacaktır (Krugman ve Wells, 2012: 32).

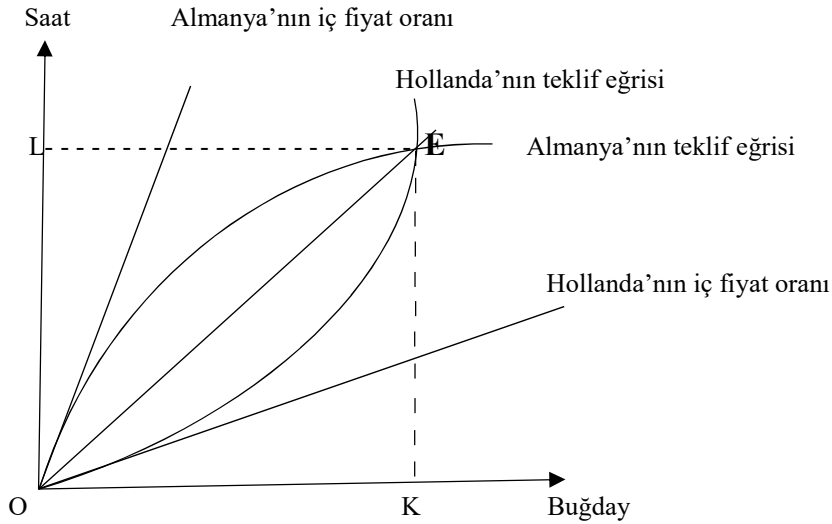
Ricardo, Mukayeseli Üstünlüğün kaynağını emeğin verimliliğine dayandırsa da verimliliğin ülkelere göre neden farklılık gösterdiği üzerinde durmamıştır. Modelde eksiklik olan bu duruma göre emek homojen olarak göz önünde bulundurulmuş ve emeğin nitelikleri hesaba katılmamıştır. Model birkaç yönden eksiklik barındırsa da kendinden sonra gelen modern dış ticaret teorilerine öncülük etmektedir. Bu yönüyle model günümüz dış ticaretinde geçerliliğini sürdürmekte ve önem arz etmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksiklikleri (Ertem, 2015: 81-82);

- Model çok sayıda basitleştirilmiş varsayıma dayanmaktadır. Emek Değer Teorisi gereği sadece emeğin önemi vurgulanmakta: doğa, sermaye ve girişimin maliyet üzerindeki etkileri etkisi belirtilmemektedir.
- İşgücü hareketliliğinin ve verimliliğinin ülkelere göre farklılık gösterdiği vurgulanmakta fakat verimlilik farkının ve emeğin yurt içinde tam, uluslararası ise hareketsiz olmasının sebebine değinilmemektedir.
- Teori sadece arz yönlü kurgulanmaktadır. Klasik ekonomistlerin Say Kanunu çerçevesinde talebi önemsiz saymaları nedeniyle Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi talep unsurunu içermemektedir.
- Teori tam uzmanlaşmaya dayanmakta ve sadece sabit maliyetleri göz önünde bulundurmaktadır.

- Statik bir model olarak kurgulanmakta, zevk ve tercihler ile teknolojinin değişmediği vurgulanmaktadır.

Grafik 2: Teklif Eğrileri, Denge Dış Ticaretin Oluşumu

Kaynak: (Kaya, 2008: 27)

Teoride talep faktörü sürece dahil edilmediğinden dolayı birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Ricardo'nun dış ticaret teorisine getirmiş olduğu iç reel maliyetler, ülkeler arasında yapılacak ticaret haddinin alt ve üst sınırlarını belirlese de denge fiyatının düzeyinin belirlenmesinde yetersiz kalmaktadır. Bu eksiklik ise modele talep yönünü de ekleyen John Stuart Mill tarafından giderilmiş ve denge fiyatının belirlenen sınırların içinde hangi düzeyde olabileceği saptanmıştır.

Klasik ekolden dış ticarete talep koşullarına ilk kez değinen iktisatçı John Stuart Mill olmuştur. Karşılıklı talep kanunu olarak adlandırılan J.S Mill'in bu analizi daha sonra Alfred Marshall ve Ysdiro Edgewort tarafından geliştirilmiş ve teklif eğrileri yardımıyla geometrik olarak açıklanmıştır. Teklif eğrisi, iki ülke ve iki mal barındıran bir model olup uluslararası ticarete taraf olan iki ülkeden birinin bir birim yabancı mal talep etmesi durumunda buna karşılık kendi malından teklif edeceği miktarı, başka bir deyişle kaç birimlik bir ulusal malı arz etmesi gerektiğini açıklayan bir analizdir (Kaya, 2008: 27).

Teklif eğrileri analizine göre, denge Grafik 2’de görüleceği üzere iki ülkenin teklif eğrisinin kesiştiği E noktasında sağlanmakta ve uluslararası ticaret dengesini sağlayan fiyat oranı ile iki ülke arasındaki ticaret haddi OE doğrusuyla ifade edilmektedir. İki ülke arasında gerçekleşen ticaret hacmi ise OLEK dikdörtgenin alanı kadardır. OE ticaret haddinde Hollanda’nın ihraç etmek istediği buğday miktarı Almanya’nın ithal etmek istediği buğday miktarına ve Almanya’nın ihraç etmek isteği saat miktarı ise Hollanda’nın ithal etmek isteği saat miktarına eşittir. Hollanda’nın ihraç etmek istediği buğday miktarı OK, Almanya’nın ihraç etmek isteği saat miktarı OL, Almanya’nın ithal etmek istediği buğday miktarı LE ve Hollanda’nın ithal etmek istediği saat miktarı EK ile gösterilmiştir.

Küreselleşme hareketleri ile birlikte 1980’li yıllarda görülen ekonomik değişimler neticesinde, geleneksel dış ticaret teorilerinin yetersiz kalan talep ile ürün farklılaştırılması yönleri irdelenmeye başlamış ve mal piyasalarında eksik rekabet kavramı gündeme getirilerek yeni dış ticaret teorileri ileri sürülmüştür (www, Dura, 2019).

Tablo 4: Çağdaş Dış Ticaret Teorileri

TEORİK YAKLAŞIM	DIŞ TİCARETİ AÇIKLAMA BİÇİMİ	DIŞ TİCARET YAPISI
Merkantilizm	Ülkelerin önceliği ticari kısıtlamalar ve korumacılık vasıtası ile dış ticaret fazlası verilmesidir	Dış ticaret fazlası yoksa ticaret de yok
Mutlak Üstünlükler Teorisi (Adam Smith, 1776)	Ülkeler en verimli ürettikleri ürünlerde uzmanlaşmalı birbirlerine bu ürünleri ihraç etmelidir.	Farklı sanayi kollarında üretilen ürünleri dış ticareti.
Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi (David Ricardo, 1817)	Ülkeler iç piyasalarında daha verimli oldukları ürünlerde uzmanlaşmalı ve birbirlerine bu ürünleri ihraç etmelidirler.	Ülkelerin diğer ülkelere ihraç ettiği ürünler ve diğer ülkelerden ithal ettiği ürünler farklıdır. Endüstriler Arası Ticaret Kuzey-Güney Ticareti.
Faktör Donatımı Teorisi (E. Hecksher – B. Ohlin, 1937)	Ülkeler kendilerinde bolca bulunan üretim faktörlerinin yoğun olarak kullandığı ürünlerde uzmanlaşmalı ve bu ürünleri ihraç etmelidirler.	
Yeni Dış Ticaret Teorileri	Ekonomik ve üretim yapıları benzer karakteristik özelliklere sahip ülkeler benzer endüstrilerde uzmanlaşıp birbirlerine benzer ürünler ihraç edebilirler	İhraç edilen ve ithal edilen ürünler birbirine benzer ürünlerdir. Endüstri İçi Ticaret Kuzey-Kuzey Ticareti.

Kaynak: Sorhun, E., Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı

1.4. Dış Girdi Bağımlılığı

Tarihsel süreçte birtakım ülkelerin, ihtiyaç duydukları birçok malı gerekli olan üretim faktörlerindeki eksiklikler veya maliyetler nedeniyle yeterince ya da hiçbir şekilde üretemediği görülmektedir. Dolayısıyla sermaye, teknoloji ve hammadde gibi faktör yetersizliği sonucunda yurt içi üretimin sınırlı kalması ve buna ilave olarak fiyat ve maliyet koşulları gibi nedenlerden ötürü ithalatın cazip hale gelmesinden ötürü söz konusu malları elde edilebilmek için ülkeler; nihai mal veya sadece eksik kalan üretim faktörleri için hammadde-ara madde kullanımı şeklinde diğer ülkelerden satın alma yoluna gitmektedirler.

İthal edilen malların çoğunluğunu nihai malların oluşturması veya ara girdi olarak temin edilen malların kullanımının nispeten uzun sürmesi ekonomileri birtakım ciddi problemlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Şöyle ki ülkeler ithalat vasıtasıyla temin ettikleri malların üretimini ileriki dönemlerde yurtiçinde gerçekleştirmek istediklerinde bu arzularına büyük bir engel teşkil eden yeterli bilgi birikiminin sağlanamaması sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Başka bir deyişle eksik uzmanlaşma, ekonomilerin nihai olarak tüketime konu yaptıkları malları devamlı olarak yurt dışından ithal etmelerine yol açmaktadır. Bu noktadan itibaren de ekonomiler kısır bir döngü içerisine girmektedirler.

Uluslararası ticaret ile bağımlılık ilişkisi incelendiğinde; liberalleşen uluslararası ticaret sonucu ve teknolojide yaşanan büyük ilerlemeler neticesinde çoğunluğunu geliştirmekte olan ekonomilerin oluşturduğu ülkelerin dış ticaretinde bazı değişimlerin ortaya çıktığı ve söz konusu ülkelerin dış dünyaya, yani ithal girdilere olan bağımlılıklarında büyük bir artışın meydana geldiği dikkat çekmektedir. Keza sanayileşme konusunda gelişimlerini henüz tamamlayamamış durumda olan bu ülkelerin dışa açık yani liberal politikalar benimsemeleri, hammadde ve ara malı ithalatında ciddi artışların yaşanmasına yol açmaktadır. Ayrıca uluslararası arenadaki rekabet ortamında önemli bir yere sahip olan sanayileşmiş ülkeler katma değeri yüksek malları ürettikleri için ihracatta söz sahibi olurken, özellikle geliştirmekte olan ülkeler üretim gerçekleştirirken teknoloji ve girdi konusunda yeterli birikime sahip olmadıkları için ihtiyaç duydukları malların üretiminde genellikle sanayileşmiş ülkelere bağımlı olmaktadır. Dolayısıyla geliştirmekte olan ülkelerin ihracat miktarının artmasına bağlı

olarak ithal ara girdi kullanım miktarı da artmakta ve bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerinde değişimler görülmektedir (Bağcı, 2013: 52).

Bu durumdan hareketle bir tanım yapılacak olursa; bir ekonominin sermaye stokunda, yatırım düzeyinde, hammadde miktarında veya teknoloji düzeyi gibi faktörlerinde var olan eksiklik sebebiyle, söz konusu ekonominin ihtiyaç duyduğu mallara yönelik yurtiçi üretim gerçekleştirilemeyip ithalat yoluna başvurusu ve ithal edilen hammadde-ara mallarının da ülke sınırları dışından devamlı olarak temin edilmesi sebebiyle ortaya çıkan bağımlılığa *Dış Girdi Bağımlılığı* denilmektedir.

Dış girdi bağımlılığına yol açan nedenleri ise aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (İnançlı ve Konak, 2011: 345-347);

- *Döviz kurundaki gelişmeler ve ulusal paranın aşırı değerlenmesi*: Döviz kurları karşısında yüksek değerli seyreden ulusal para, ithalatın fiyatını nispeten ucuzlatarak, yani yurtiçi fiyatların dengesini bozarak ithal girdi teminini cazip hale getirebilmektedir. Dolayısıyla dış ticaret açıkları şeklinde yapısal sorunlara neden olabilmektedir.
- *Enflasyon ve faiz oranlarına bağlı gelişmeler*: Sanayileşme evresini henüz tamamlayamamış azgelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarında var olan kırılganlık, enflasyon ve faiz oranlarının yüksek seviyelerde seyretmesine ve dolayısıyla yatırımların ve üretimin olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla yurtiçi üretimin yetersiz kalması nedeniyle tüketim ihtiyaçları ile ara malları temininde ithalata başvurulmakta böylece dış girdi bağımlılığı artma eğilimine geçmektedir.
- *İstikrarsız ekonomik yapı*: Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde görülen; enflasyonist olgunun süreklilik göstermesi, sıkça yaşanan ekonomik krizler, kamu sektöründe aşırı boyutlara varan borçlanmanın finansal piyasalarda doğrudan ve reel sektörde de dolaylı olarak olumsuz baskı oluşturması vb. gibi sorunlar neticesinde, gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınma gibi makroekonomik göstergeleri potansiyel olarak sahip oldukları üretim kapasitenin çok altında seyretmekte ve dolayısıyla milli gelirden aranılan artışa hiçbir surette ulaşamamasına yol açmaktadır. Bu

durum ise üretim faktörlerinin eksik ve verimsiz kullanılmasında yani atıl kapasitenin oluşmasında rol oynamakta, bu nedenle de ihracat miktarının düşük seviyelerde kalmasına zemin hazırlamaktadır.

- *Özel sektör yatırımlarının yetersizliği:* Gelişmekte olan ülkelerde yatırıma yönlendirilebilir iç tasarrufların yetersiz olması dış girdi bağımlılığını tetikleyen bir unsur olmaktadır. 1980’li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerde ekonominin iç tasarruf miktarında bir iyileşmenin yaşandığı dikkat çekse de bu iyileşmenin halen ekonominin ihtiyaç duyduğu seviyenin altında seyrettiği, bu tasarrufların temelde kamu kesiminin borç gereksiniminin giderilmesinde kullanıldığı ve verimli yatırımlara yönlendirilemediği söylenebilir. Bu nedenle yatırımlar için ihtiyaç duyulan finansman yabancı sermayeden karşılanacağı için dışa bağımlılığı arttırmaktadır.
- *Enerji maliyetleri:* Üretim yapmak için ihtiyaç duyulan temel girdilerin önemli bir kısmını da enerji faktörü oluşturmaktadır. Sahip olunan enerji kaynaklarının üretim için gerek duyulan miktar ve kalite bakımından yetersiz kalması, özellikle gelişmekte olan ekonomileri enerji bağlamında dışa bağımlı hale getirmektedir.
- *İhracatın tek pazar ve tek ürüne bağlı yapısı:* Gelişmekte olan ülkelerin ihraç mallarının pazar ve ürün sayısı bakımından sınırlı kalması dış girdi bağımlılığına zemin oluşturan bir başka etmendedir. Şöyle ki söz konusu bu ülkelerin tek pazar, sınırlı sayıda ihraç malı ve çok az sayıda ülke ile gerçekleştirdikleri ticaret, ihracatın beklenen düzeyin altında kalmasına ve bu nedenle de dışa bağımlı olmaya neden olmaktadır.

Dış girdi bağımlılığı, yukarıda saymış olduğumuz faktörlerin en az birinin var olmasıyla veya birkaçının etkili olmasıyla ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle sorunun çözümü için soruna zemin hazırlayan faktörlerin iyi bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Dış girdi bağımlılığı sorununa neden olan söz konusu bu faktörleri de temelde iki kategori olarak sınıflandırabiliriz. Bunlardan ilkinin coğrafi şartların rol oynadığı hammadde, enerji ihtiyacı ve doğal kaynak yetersizliği vb. ikincisini ise iktisadi

koşulların rol oynadığı sermaye, teşebbüs, pazar olanakları gibi faktörlerin yetersizliği şeklinde sıralamak mümkündür.

Dış girdi bağımlılığında bir diğer önemli husus da faktör yetersizliğinin üretimi gerçekleştirilecek malın ara girdilerinde var olmasıdır. Başka bir deyişle bağımlılık, ara ve yatırım mallarının dışarıdan temin edilmesinden de kaynaklanabilir. Bu durumda ortaya çıkan bağımlılık da ihracatın ithalata bağımlılığı olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle yurtiçi üretimi destekleyerek ihracat artışı sağlamayı amaçlayan bir politika, ihracatın ithalata bağımlı olmasından dolayı ithalat düzeyinde de bir artış meydana getirmektedir. Özellikle, sanayi ürünlerinin üretiminde kullanılan yatırım mallarının veya yüksek teknoloji bilgisi gerektiren ara girdilerinin (çip, yarı iletkenler vb.) dışardan temin edilmesi bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bunun yanında tarımsal ürünlerde kullanılan ilaç, gübre, tohum veya tarım makinalarının yurt dışından temin edilmesi de bu duruma verilebilecek örneklerden bir kaçıdır.

Coğrafi şartlardan ötürü öne çıkan enerji faktörü, gerçekleştirilmek istenen üretimin en büyük ve en maliyetli ara girdilerinden birini oluşturmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler geliştirdikleri yüksek üretim miktarı için, gelişmekte olan ülkeler de mevcut üretimlerini arttırma amacı taşıdıkları için enerji ihtiyacına giderek duyarlı hale gelmektedirler. Gelişmiş ülkelerin enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik dünyanın enerji kaynaklarını elde etme doğrultusunda yoğun bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu bu ülkelerin daha fazla enerji kaynağına sahip olma amaçlarının yanında, mevcut enerji kaynaklarına maliyet bakımından alternatif olabilecek farklı enerji kaynaklarını keşfetme, bu sayede de rekabet güçlerini artırma amacı taşıdıkları ve bu doğrultuda adım attıkları bilinmektedir (İnançlı ve Konak, 2011: 347).

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı özellikle gelişmekte olan bir ekonomide, temel makroekonomik hedeflere ulaşmak için bir ekonomi politikası uygulamadan önce, bu ekonominin bağımsızlığının sağlanması ön planda tutulmalıdır. Yani söz konusu ülkede temel makroekonomik göstergelere önem verilmeden önce, ekonominin üzerine büyük bir yük oluşturan sorunlardan biri olan dış girdi bağımlılığının ortadan kaldırılmasına çaba harcanmalıdır. Çünkü dış girdiye, dış finansmana ve yabancı sermayeye aşırı duyarlı hale gelen ekonomilerde uygulanacak ekonomi politikaları ancak mevcut sistemde bir

iyileştirme yapacaktır ve dolayısıyla ekonominin asıl sorunlarına çare bulmayan, günü kurtarma politikası olarak da adlandırılan kısa vadeli politikalar haline dönüşecektir. Uzun vadeli ve yapısal anlamda bir sonuca ulaşma amaçlanıyorsa eğer, yukarıda da değinildiği gibi söz konusu ekonominin kırılgan bir yapıdan kurtarılmasının yani büyük ölçüde bağımsızlığının sağlanması gerekmektedir.

Ayrıca temel makroekonomik göstergeleri düzenleme amacıyla uygulanacak kısa vadeli bir politika etkisini tam anlamıyla gösterememekte veya olası birkaç yan etkiye sebep olabilmektedir. Şöyle ki ekonomik büyümeyi arttırmayı amaçlayan bir politika, dış girdi bağımlılığının varlığı durumunda, dış ticaret açığını arttırıcı yönde negatif bir etki etki meydana getirebilmektedir. Dolayısıyla yaşanan büyüme ile aynı zamanda dış dünyaya bir kaynak transferi gerçekleştirilmekte ve bu şekilde bir büyüme politikası ile ülkede refah artışı sağlamak pek mümkün olmamaktadır. Benzer şekilde ticaret açıkları nedeniyle yabancı sermayeye aşırı duyarlı hale gelmiş ekonomilerde, yurt içi yatırımları arttırmak için faiz oranlarını aşağı çekebilmenin pek mümkün olduğu söylenemez. Çünkü dış girdi ile gerçekleştirilen büyüme nedeniyle yabancı sermaye duyulan ihtiyaç, yurt içi faiz oranlarını arttırmakta ve yerli üretimi de kısımaktadır. Dolayısıyla amaçlanan politikalarda sapmalar meydana gelmekte, bu noktadan itibaren ise ülkeler bir kısır döngü haline girmekte ve kısa vadeli politikalarla yeniden denge kurmak zorunda kalmaktadırlar.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kalkınma ve ekonomik büyümelerini sağlarken, dış girdi bağımlılığından dolayı yurt dışına ciddi bir kaynak transferi gerçekleştirmekte, dolayısıyla yüksek teknoloji birikimine sahip ve sanayisi gelişmiş ülkeler ise bu süreçten karlı çıkarmaktadır. Bu nedenle dışa bağımlı hale gelmiş olan yani sanayileşmiş ülkelerin güdümü altına giren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, yabancı sermayeye karşı duydukları ihtiyaç artmaktadır. Öte yandan gelişmiş ülkeler de dış ticaret fazlasıyla elde ettikleri gelirleri finanse etme ihtiyacı duymaktadır. Şöyle ki geniş ölçüde tasarruf imkanlarına sahip olan, fakat dahilde bu tasarrufları kullanmak için yatırım alanları bulamayan gelişmiş ekonomilerle, ihracat miktarı ithalat miktarını büyük ölçüde aşan memleketler, tasarruf ve ihracat fazlalarını dış ülkelerde yatırmak temayülünde ve zorundadırlar. Buna karşılık kapitaleri yatırımlarını finanse etmekten

uzak olan gelişmemiş ülkeler de yatırım mallarının ithalini sağlayacak dövizleri dış kaynaklardan temin etmek zorunda kalmaktadır (Olalı, 1972: 56).

Bu fonların takas edilmesiyle birlikte sanayileşmiş ülkeler hem sahip oldukları fazla gelirlerini karlı alanlara aktarmaktalar, hem de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri borçlandırmaktadır. Aynı zamanda gelecek dönem ki üretimlerine talep oluşturacak bir pazar oluşturmakta ve üretecekleri malların satışını garanti altına almaktadırlar.

Az gelişmiş ülkelerde büyümenin ithalâta bağımlı yapıdan kurtarılması ve cari açığın düşürülmesi için iki yol bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin yurtiçi tasarrufları artırmak, ikincisini ise üretimin ithalâta dayalı yapısını yerli girdilere yöneltmek olarak sıralamak mümkündür. Ancak her ikisi de zaman alıcı ve biraz can acıtıcı önlemleri gerektirse de mutlaka üzerine düşülmesi gereken şeylerdir. Bu iki önlemin alınmasına rağmen yapısal reform yapılamıyorsa o zaman uygulanması gereken en önemli çare, büyüme hızını potansiyel büyüme düzeyine düşürmektir. Dolayısıyla bu alanda yapısal reform yapamamanın maliyeti daha yavaş büyümek olacaktır. Bunun maliyeti ise işsizliğin düşürülememesinden başlayan birçok başka sorun olarak politika yapıcılarının karşısına çıkacaktır (www, Eğilmez, 2018).

Görüldüğü üzere az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin, büyüme ve kalkınmalarını sağlarken yapısal reform niteliği taşıyacak ve tamamen bağımsız bir şekilde kendi yapısal problemlerine göre belirlenecek bir politika izlemeleri gerekmektedir. Kısacası, sanayileşmiş ülkelerin güdümünde olan ve onların çıkarlarına hizmet eden politikaların veya gelişmiş ülkelerin geçmişte uygulayıp başarıya ulaştığı stratejilerin kopyasının izlenmesinin yerine, tamamen ülke sorunlarına ve ülkenin ekonomik yapısına uyan ve yapısal reform niteliği taşıyan politikaların uygulanması daha anlamlı olabilmektedir.

Keza ekonomik büyüme neticesinde, ticaret hadleri ülke aleyhine değişebilmekte ve bunun sonucunda büyümenin faydalı etkisini yok edebilen veya gelişmekte olan ülkelerin reel gelirini azaltan bir bozulma görülebilmektedir (Bhagwati, 1958: 201). Yoksullaştırıcı büyüme olarak adlandırılan bu durumun ortaya çıkmasında ise özellikle gelişmekte olan ülkelerin ithal girdiye dayalı büyüme çabalarının rol oynadığı söylenebilmekte ve dışarı

ciddi bir kaynak aktarılması sonucu büyümenin toplumun gündelik hayatına yansımadağı görülmektedir.

1.5. Bağımlılık Teorileri

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmesine engel teşkil eden yapısal problemlerin ve diğerk ülkelere karşı olan bağımlılıklarının idrak ve analiz edilebilmesi için bağımlılık yaklaşımlarından yararlanılmaktadır. 1950’li yıllarda bağımlılık konusuna hâkim olan ve Yapısalcı Paradigma ile Bağımlılık Paradigması olarak adlandırılan iki yaklaşım bulunmaktadır. Yapısalcı Paradigmaya radikal bir tarzda eleştiri getirmiş olan ve egemen olduğı yıllarda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme süreçlerine katkıda bulunan Bağımlılık Paradigması, 1970’li yıllarda değışen dünya düzeniyle birlikte tekrardan sorgulanmış ve 1970’li yılların ortalarında bu paradigmanın yerine yeni kalkınma paradigmaları arayışları içerisine girilmiştir. 1970’li yıllardan sonra ise kalkınma alanına Neo-Liberal kalkınma politikaları egemen olmuştur. Bu bağlamda, fikir oluşturması amacıyla söz konusu bu teoriler ortaya çıkış sırasına göre ayrı ayrı ele alınacaktır.

Bağımlılık teorilerinin gelişmesinde 1948 yılında kurulan ve yapısalcı yaklaşım olarak da adlandırılan ECLA’nın (Economic Comission for Latin America) rolü büyük olmuştur. “Özellikle 1950’li yıllar boyunca ithal ikameci politikalar ile kalkınmayı savunan ve merkez çevre yaklaşımını ortaya koyan ECLA teorileri, pek çok Latin Amerika ülkesi için kalkınma stratejileri olarak uygulanmıştır” (Tunalı, 2008: 10). Ancak bağımlılık yaklaşımıyla yapısalcılık yaklaşımı, temel de az gelişmiş ülkelerin yapısal sorunlarına karşı çözüm aramış ve ayrıca bağımlılık paradigması yapısalcı paradigmanın izlerini taşımış olsa da bu iki yaklaşım birbirlerine karşı önemli farklılıklar arz etmektedir. “Prebisch’in öncülüğünü yaptığı yapısalcılık yaklaşımı geleneksel iktisat ilmini referans alırken bağımlılık teorileri geleneksel iktisat ilmine ciddi eleştiriler getirmişlerdir” (Bağcı, 2013: 33).

Bağımlılık Paradigması, yapısalcı paradigmanın uluslararası ticaretin mevcut işleyişine karşı alternatif olarak ileri sürmüş olduğı ithal ikameci sanayileşme stratejisine radikal tarzda bir eleştiri getirmekte ve ülkelerin geri kalmışlığının nedenini gelişmiş kapitalist ülkelerin varlığına bağlamaktadır. Şöyle ki neo-liberal sermaye, üretimini

gerçekleştirdiği katma değeri yüksek mallar ile ara girdi niteliği taşıyan mallar sayesinde piyasa hakimiyeti sağlamakta ve az gelişmiş olan ülkelerin aleyhine gelir dağılımını bozmaktadır. Benzer şekilde ithal ikameci politikalar da ara girdi kullanımı zorunluluğundan dolayı sekteye uğramaktadır.

Bağımlılık teorileri Marksist düşünceden ileri gelmekte ve bu nedenle Neo Marksist yaklaşımlar olarak da adlandırılmaktadır (Bağcı, 2013: 33). Bu teoriler, Modernizasyon teorisinin iddia etmiş olduğu gelişen toplumların Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumları ile temasa geçtiklerinden sonra modernleşme çabalarına gireceklerini ve nihayetinde söz konusu bu toplumların Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının ekonomik, politik ve sosyal karakteristik özelliklerini gerçekleştirecekleri görüşüne tepki olarak ortaya çıkmıştır. Keza, 1960'lı yıllarda üçüncü dünya ülkelerinin Modernizasyon teorisinin öngördüğü gibi azgelişmişlikten tamamen kurtulamadığı ve bu nedenle geri kaldığı anlaşılmıştır (www, Halperin, 2018).

Bağımlılık modelinin çeşitliliği-derecesi Dos Santos (1970), Osvaldo Sunkel (1967), Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto (1969) gibi birçok Latin Amerikan ekonomist tarafından ifade edilmiştir. Bu ekonomistlerin tümü genel olarak Marksist kavramsal çerçevede olmasına rağmen, bağımlılık teorisi Celso Furtado (1970) ve Raul Prebisch (1964) dahil olmak üzere Marksist olmayan Latin Amerika ekonomistleri tarafından da kullanılmıştır. Bağımlılık kavramı ayrıca, bağımlılık modelinin taraftarı olan Kuzey Amerika akademisyenleri tarafından da kabul görmüştür (Ray, 1973: 5).

Bağımlılık paradigması temsilcileri Marx'ın, Lenin'in ve Rosa Luxemburg'un emperyalizm kuramlarından esinlenmişlerdir. Dos Santos, Paul A. Baran ve A.G. Frank'ı bağımlılık okulu üncüleri olarak, Arghiri Emmanuel, Samir Amin, Immanuel Wallerstein'i de bağımlılık paradigması çerçevesinde yazan kuramcılar olarak gösterebiliriz (Öğüt 1998: 121).

Theotonio Dos Santos kendi tanımında bağımlılık ilişkilerinin tarihsel boyutuna vurgu yapar. Bağımlılık dünya ekonomisinin belli bir bünyesini şekillendiren, öyle ki bazı ülkeleri başkalarının zararına iten ve tabi ekonomilerin gelişme olanaklarını sınırlandıran tarihsel bir durumdur (Ferraro, 1996: 58-64). Bağımlılıkla biz, bazı ülkelerin büyümesinin ve kalkınmasının diğer ülke ekonomilerinin büyümesi ve gelişmesi

tarafından belirlendiği bir durumu kastediyoruz. İki ya da daha fazla ülke ile bu ülkelerle dünya ticareti arasındaki bağımlılık ilişkisi, bağımlı ülkelerin büyümesini yalnızca dominant ülkelerin pozitif ya da negatif etkili mevcut bir genişlemesinin yansıması olarak varsayarken, bazı dominant ülkelerin büyümesinin ise kendileri tarafından idame edebilen bir genişleme tarafından belirlendiğini varsayar (Santos, 1970: 231).

Immanuel Wallerstein, ortaya koyduğu Dünya Sistem Teorisi ile gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki ilişkiler üzerinde durmuş ve bu husus hakkında birtakım fikirler ileri sürmüştür. Wallerstein'ın "Dünya Sistemi" kuramına göre, yeryüzünde merkez, çevre ve yarı-çevresel yani merkeze göre çevre, çevreye göre merkez konumunda olan ülkeler bulunmaktadır. Buna göre merkez ve çevre ülkeler arasında bir çeşit iş bölümü vardır. Çevre merkez ülkelere ham madde ve ucuz iş gücü temin ederken, ileri teknolojiye sahip olan merkez ise katma değeri yüksek ürünler üretmektedir (www, Mercan, 2018). Söz konusu bu durum ise az gelişmiş ülkelerin zararına sonuçlanmaktadır.

Arghiri Emmanuel ise "Eşitsiz Mübadele" kuramı ile çevre ülkelerin geri kalmışlığını açıklamıştır. Emmanuel'e göre sermaye uluslararası hareketli olduğu için kar oranları dünya çapında eşitlenebilir. Ancak, işçiler için bu hareketlilik söz konusu değildir. Bu nedenle, farklı ülkelerde aynı emek-zamana mal olan bir mal, emeğin ücretinin farklılaşmasından dolayı farklı fiyattan satılacaktır. Emeğin ücretinin düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde daha fazla emek-zaman ile elde edilen gelir, gelişmiş ülkelerin daha az emek-zaman harcanan mallarının satın alınmasında kullanılınca eşitsiz bir mübadele durumu ortaya çıkmakta ve dolayısıyla az gelişmiş ülkelere değer akımı meydana gelmekte ve az gelişmiş ülkelerin büyümesi önüne engel teşkil etmektedir (Öğüt, 1998: 130).

Yine Bağımlılık Teorilerinin öncülerinden olan ve "Büyümenin Ekonomi Politikası" adlı eseriyle az gelişmişliğin nedenleri üzerine yoğunlaşan Paul A. Baran'a göre, Kapitalizm az gelişmiş ülkeleri henüz bu ülkeler gelişmenin klasik safhalarını gerçekleştiriyorken yakalamış ve kısıp altına almıştır. Az gelişmiş ülkelerdeki yapısal bir problem olan kaynakların etkin kullanılmaması, eksik kullanılması veya hiç kullanılmaması ekonomide bir artık meydana getirmektedir. Ancak gelişmenin sağlanamamasının nedeni ekonomideki olan artığın varlığından kaynaklanmamakta, bu

artığın kullanma biçiminden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki az gelişmiş ülkelerde tarımsal faaliyetleri gerçekleştiren köylülerin marjinal verimliliği çok düşüktür. Bunun yanında çiftçilerin maliyetleri çok yüksektir ve bu nedenle de gelirlerinin büyük çoğunluğu mülk sahiplerine (toprak ağaları, tefeciler, tüccarlar vb.) aktarılmaktadır. Söz konusu bu ülkelerde de tarım sektöründen elde edilen artık toplam üretimin yarısını, kimi ülkelerde ise yarısından fazlasını oluşturmaktadır (Baran, 2007: 209-215).

Özetle, Baran gelişmemeyi tarımsal alandan elde edilen artığın verimli kullanılmamış olmasına yani gelişmiş kapitalist ülkelerde olduğu gibi tarımsal artığın sanayi sektörüne aktarılamamasına bağlamaktadır. Baran bir ülkenin gelişmesini sanayi sektörünün gelişmesine bağladığı için tarımsal üretimin egemen olduğu az gelişmiş ülkelerde halen bir gelişme yaşanmamaktadır. Mülk sahiplerine aktarılan artık da toprakların genişletilmesine veya daha iyi tarım makinalarının alınmasına harcanmamakta hatta lüks tüketime harcanmaktadır. Ayrıca elde edilen artık sanayi sektörüne aktarılsa da gelişmiş kapitalist ülkelerin varlığından doğan yüksek rekabetten dolayı gene bir gelişme yaşanmamaktadır.

Bağımlılık paradigması az gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarında iyileşmeler yaşatmış olsa da 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde bu paradigma, dünya düzeninin değişmesiyle birlikte tekrardan sorgulanır hale gelmiştir.

Kalkınmanın büyüme merkezli anlamı, içe dönük sermaye birikimi modeli ve ulus-devlet ve müdahale olgularının eleştiri odağı haline gelmesinde iç ve dış nedenlerin rol oynadığı söylenebilmektedir. İç nedenlerden kastedilen şey, az gelişmiş ülkelerde ekonomik, sosyal, kültürel ve politik maliyelerin giderek artan boyutu iken, dışsal nedenlerden ötürü ileri sürülen unsur, ulus-devletlerin veri olarak kabul edilen egemenliği ve toplum çıkarlarını temsil etme konumunun krize girmesidir (Öğüt, 1998: 133).

1.6. Neo-Liberal Kalkınma Paradigması

II. Dünya Savaşı sırasında tahrip olan Avrupa kıtasının yeniden inşa edilmeye çalışılmasından sonra yaşanan ekonomik gelişme ile birlikte, Avrupalı devletler daha evvel borç ödemesi karşılığında kaybettikleri altın miktarlarını yeniden kazanabilmek için bir çaba içerisine girmişlerdir. Dolayısıyla dünyada altına karşı bir talep oluşmuş ve

oluşan bu talep ile birlikte, Bretton Woods'ta belirlenen 1 ons altın = 35 ABD doları paritesi artma eğilimine geçmiştir. Ayrıca, Vietnam Savaşı'nın etkileri dolayısıyla ABD'de ekonomi ve savunma harcamalarında meydana gelen artışla birlikte ABD ekonomisi dış açık sorunu ile karşılaşmıştır. Bu süreç de 1971 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesi ile sonuçlanmıştır. Aynı döneme rastlayan iki petrol krizi ile birlikte az gelişmiş ülkeler ticaret açıkları vermiş ve dünya stagflasyon olgusu ile karşı karşıya kalmıştır (Delice, 2003: 66).

1975 yılından sonra ise Keynesyen Refah Devleti anlayışı yerini serbest piyasa modeline ve Arz Yönlü politikalara bırakmıştır. Bu değişim hareketi kalkınma disiplini de etkili oluşturmuştur. Neo-klasik görüş kalkınma alanında giderek ön plana çıkmış ve Dünya Bankası ile IMF öncülüğünde gerçekleştirilen ithal ikameci kalkınma stratejisine yönelik ciddi bir eleştiri başlatmışlardır. Bu gelişmelerle birlikte, 1980'li yıllarda az gelişmiş ülkelerde ithal ikameci kalkınma stratejisine alternatif bir strateji olarak dışa açık, ihracata yönelik büyüme stratejisi uygulanmıştır. Bu dönüşüm Dünya Bankası ile IMF'nin öncülüğü ve finansmanı ile uygulanan yapısal uyum ve istikrar programları ile uygulamaya koyulmuştur (Öğüt 1998: 191).

IMF ve Dünya Bankası'nın yardımıyla Neo-liberal kalkınma politikaları hızla az gelişmiş ülkelerin geneline yayılmıştır. Bu politikalar; dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, finans piyasalarının, dolayısıyla da uluslararası sermaye hareketlerinin ve doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi, mal ve faktör piyasalarında fiyatların piyasa koşullarınca belirlenmesi, emek piyasalarının esnekleştirilmesi, mülkiyeti devlete ait olan kuruluşların özelleştirilmesi ve başta eğitim ile sağlık olacak şekilde sosyal hizmet alanlarında özelleşme eğilimlerinin yaygınlaşması olarak sıralanabilmektedir. Ön planda tutulan bu amaçlar ise az gelişmiş ülkelerin dışa açık serbest piyasa koşulları doğrultusunda dönüştürülmesinde rol oynamıştır. Bu politikalar farklı ekonomilerde, farklı sıralamada ve başka bir hızda uygulanmış olsa da kendi içinde tutarlı yani birbirini destekleyen bir önlemler demeti oluşturmuştur (Şenses, 2009: 239).

Neo-liberal yaklaşımın AGÜ'lerin geri kalmışlığına yönelik öne sürdüğü temel iddiası, devlet müdahalelerinin yoğun olması ve fiyat politikalarının yanlış izlenmesi dolayısıyla kaynak dağılımının bozulması şeklindedir. Keza bu görüşün temsilcileri olan

P. Bauer, D. lal, I. Litle, H. Jhonson, B. Balassa, J. Simon, J. Bhagwati, A. Krueger gibi iktisatçılara göre, söz konusu bu yanlış uygulamalar ekonomik büyümeyi kısıtlamaktadır. Neo-liberal yaklaşım; Serbest Piyasa Yaklaşımı, Kamu Tercihi Yaklaşımı ve Piyasaya Yönelik Yaklaşım olarak üç guruba ayrılmıştır (Yavilioğlu, 2002: 61).

Neo-liberal kalkınma teorisinin ekonomi literatürde önemli bir yer edinmesine katkı sağlayan etmenler şu şekilde sırlanabilir (Palabıyık, 2009: 78);

- Krugman'a göre Neo-klasik kalkınma teorisinin ilk gelişme teorisine nazaran daha kapsamlı matematiksel modellerle ifade edilmesi
- İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren literatüre hakim olan Keynesyen politikaların, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının yükseltilmesi sonucunda tüm dünyada baş gösteren stagflasyona karşı çözüm getirememesi
- Neo-liberal kalkınma teorisinin gelişim göstermeye başlamasından sonra ABD'de Reagan (1980), İngiltere'de Thatcher (1979), Almanya'da Kohl (1982) gibi muhafazakâr iktidarların başa gelmesi,
- Hong-Kong, Singapur, Tayvan ve G. Kore gibi ülkelerin dışa açık ve ihracata dayalı bir gelişme stratejisi izlemiş olmaları ve finansal serbestleşme benimsemeleri dolayısıyla yüksek büyüme ile gelir artışı elde etmeleri ve ayrıca sanayileşmiş gelişmekte olan ülkeler sınıflamasına dahil olma başarıları örnek oluşturmuştur.

Ortaya çıktığı dönem itibariyle Neo-liberal Kalkınma Paradigması, gösterdiği etkileri bakımından halen derin yankılar uyandırmasına karşın, Neoliberal Paradigmanın yerini temelleri 1970'li yıllarda atılan ve 21. yüzyılda ileri sürülen Sürdürülebilir Kalkınma Paradigması almıştır (Tunalı, 2008: 23).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ülkelerin dış ticaret için doğru politikaları seçmeleri ve uygulamaları, küreselleşmenin, dış ticaretin veya uluslararası rekabetin avantajlarını kendi lehlerine çevirebilmelerinde büyük rol oynamaktadır. Buna göre, ülkelerin zaman itibariyle değişen dünya koşullarına göre daha evvel elde etmiş oldukları avantajları kaybetmemeleri adına veya o dönemin koşullarına göre var olan fırsatları kendi lehlerine çevirebilmeleri amacıyla zaman zaman politika değişikliğine gitmek zorunda kaldığı görülmektedir. Uluslararası arenada gözlenen bu durum, Türkiye ekonomisinde de benzerlik göstermiştir ve Türkiye’de dönemler itibariyle farklı uygulamalara gidilmiştir.

2.1. Türkiye’de Yıllara Göre Dış Ticaret

Türkiye ekonomisi, özellikle dış girdi bağımlılığı gibi yapısal problemlerin varlığı nedeniyle dış politikada; uluslararası rekabette güçlü bir yer edinememe ve ihracat artışlarının sürdürülememesi gibi problemlerle, iç politikada ise büyümenin büyük ölçüde üretim vasıtasıyla sağlanamaması, yüksek enflasyon ile faiz oranları ve kurlarda istikrarsız gelişmelerin yaşanması gibi problemlerle baş etmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla ekonomi üzerindeki bu baskıların yeterli ölçüde doğru analiz edilmesi ve bu sorunlarla mücadele etmek için uygulanacak politikaların seçilmesi büyük önem arz etmektedir.

Bu bağlamda; Türkiye’nin yapısal problemlerine, yapısal dönüşümlerine ve dış ticarete yönelik uygulamış olduğu politikalarına değinilecek olup, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulduğu yıllardan günümüze değin Türkiye’nin dış ticaretinin seyri incelenecektir. Ayrıca Türkiye ekonomisinin yapısal problemlerinden birini oluşturan ve aynı zamanda ekonomi üzerine büyük bir yük oluşturan dış girdi bağımlılığı dönemler itibariyle değerlendirilecektir.

Türkiye’de dönemler itibariyle dış ticaretin seyrine geçmeden önce, Ödemeler Dengesi Bilançosunun ana kalemlerini kavrayabilmenin, ileride değinilecek olayların daha iyi idrak ve analiz edilebilmesinde faydalı olacağı görülmektedir. Bu nedenle bir

kanı oluşturabilmesi bakımından ödemeler dengesi bilançosu kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

Ödemeler bilançosu; belirli bir dönem (genellikle bir yıl) boyunca, bir ekonomideki yerleşik kişiler ile yabancı ekonomilerde varlık gösteren kişilerin yaptıkları tüm ekonomik akımların sonucunu muhasebe standartlarına uygun olacak şekilde gösteren sistematik bir kayıt aracı olarak tanımlanmaktadır (Doğanlar vd., 2015: 223).

Ödemeler dengesi kayıtlarına geçirilecek her işlem, iki ayrı kaleme biri artı diğeri eksi olmak üzere iki farklı işaretle kaydedilmektedir. Böylece ödemeler bilançosunun sürekli dengede kalması sağlanmaktadır. Şöyle ki ekonomiden diğere ülkelere 100 USD tutarında mal ihraç edildiğinde ilgili işlem ihracat hesabına alacak olarak veya artı işaretle, diğere yatırımlar, varlıklar, efektif ve mevduat hesabına borç olarak veya eksi işaretle yazılır (www, Eğilmez, 2018).

Ödemeler Dengesi Bilançosu dört ana kalemden oluşmaktadır. Bu kalemler ise; Cari İşlemler Hesabı, Sermaye ve Finans Hesabı, Net Hata ve Noksan (istatistiki farklar) ve Rezerv Varlıklar olarak sıralanabilir.

Cari İşlemler Hesabı; *mal dengesi*, *hizmet dengesi* ve *gelir dengesi* alt başlıklarından oluşmaktadır. Bu alt başlıkların toplanmasıyla ve elde edilen değere cari transferler olarak adlandırılan, karşılıksız gerçekleştirilen transferlerin eklenmesiyle Cari İşlemler Hesabı'nın bakiyesine ulaşılmaktadır. Hesabın genel toplamının pozitif veya negatif işaretli olması ise cari açık veya cari fazla olarak yorumlanmaktadır. Kavram olarak cari denge, dış ticaret dengesinden farklı anlamlar taşımaktadır. Şöyle ki dış ticaret dengesine yalnızca, ithalat ve ihracat miktarlarının parasal tutarının yer aldığı mal dengesine bakılarak ulaşılmakta ve işaretin yönüne göre dış ticaret açığı veya dış ticaret fazlası durumları oluşmaktadır. Türkiye ekonomisini genel itibari ile düşünecek olursak; mal dengesi negatif işaret almakta, buna karşılık diğere dengelerin de mal dengesi ile toplanmasıyla negatif işaretli değer sıfıra doğru gerilemekte ve dolayısıyla dış ticaret açığı cari açıktan daha yüksek bir seviyede gerçekleşmektedir.

Öte yandan, *cari işlemler hesabı* bakiyesinin durumuna göre oluşan cari açık veya cari fazla ise *sermaye ve finans hesabı* vasıtasıyla denkleştirilmektedir. Bu denkleştirme ile genel bir dengeye ulaşılmaktadır. Örneğin cari işlemler hesabının yüz milyar dolar

açık vermesi halinde bu açık sermaye ve finans hesabında yüz milyar dolarlık fazla verilerek denkleştirilirse genel denge sıfır değerini almaktadır.

Ancak; *sermaye ve finans hesabı*, cari işlemler hesabı açığını kapatabilecek düzeyde fazla verememiş olsa bile, genel denge sağlanmış olabilmektedir. Bu senaryonun oluşması durumunda; ilgili dönemde Merkez Bankası'nın ekonomiye yaptığı müdahalelerin varlığından bahsedilebilir. Şöyle ki *cari işlemler hesabının* yüz milyar dolar negatif bakiye vermesi halinde ve ilgili dönemde Merkez Bankasının ekonomiye on milyar dolarlık bir fazla oluşturacak şekilde müdahale yapmış olması nedeniyle, *sermaye ve finans hesabında* oluşacak doksan milyar dolarlık bir fazla genel dengeyi sağlayabilmektedir. Yalnız bu durumda rezerv *varlıklar hesabında* on milyar dolarlık bir azalış meydana gelecektir. Tam tersi durumda ise yani *cari işlemler hesabının* açığından yüksek bir tutarda *sermaye ve finans hesabı* fazlası halinde var olan fazlalık Merkez Bankasının stoklarını arttırmakta ve *resmi rezervler hesabında* izlenilmektedir. Dolayısıyla, Resmi rezervler ile gerçekleştirilen öncelikli işlemleri Merkez Bankasının döviz piyasalarına yapmış olduğu müdahalelerin oluşturduğu söylenebilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 407).

Kısa bir özetlemek gerekirse, *cari işlemler hesabı*, *sermaye ve finans hesabı* ile *rezerv varlıklar hesabının* toplamının sıfır olması gerekmektedir. Ancak bilanço denkliği esasına göre sıfır olması gereken bu toplama ulaşılrken, ilgili hesaplar farklı kaynaklardan ve farklı yöntemlerle elde edildiği için değişiklikler meydana gelmekte ve bu değişiklikler de hesaplarda artı veya eksi olarak bir tutarsızlık meydana getirebilmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılmasında ise *net hata ve noksan* (istatistiki farklar) hesabı kullanılmaktadır. Tutarsızlık işaretiyle birlikte *net hata ve noksan hesabına* kaydedilmekte ve böylece toplam sıfıra eşitlenmektedir (www, Eğilmez, 2018).

Ayrıca, ödemeler bilançosunda dengenin sağlanma şekli ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık arz etmekte; *cari işlemler hesabı* açığını *sermaye ve finans hesabı* fazlası ile giderme genellikle az gelişmiş ülkelere mahsus, *cari işlemler hesabı* fazlasını *sermaye ve finans* çıkışı ile dengelemek ise genellikle gelişmiş ülkelere has bir özelliktir.

2.1.1. Cumhuriyetin İlk Yılları: 1923-1929 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu ve bu doğrultuda birçok gelişmenin yaşandığı dönemde, en önemli gelişmelerden birini 17 Şubat 1923 yılında İzmir İktisat Kongresinin toplanması oluşturmaktadır. Kongrenin toplanmasıyla birlikte ekonomik bağımsızlığın kazanılması, yerli sanayinin geliştirilerek yabancılarla rekabet edilebilir bir konuma ulaştırılması ve kapitülasyonların kaldırılması gibi birçok radikal karar alınmıştır. Söz konusu yıllarda yaşanan bir diğer önemli gelişme ise 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşması'dır. Lozan Anlaşması ile birlikte başta dış borçlara, gümrük tarifelerine ve kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin önemli kararların uygulamaya koyulduğu görülmektedir.

İzmir İktisat Kongresinin toplanması ile Milli Mücadele yıllarında elde edilmiş olan siyasi bağımsızlığa ilave olarak ekonomik bağımsızlığın kazanılması konusunda da bir çaba başlatılmıştır. Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi'nde Misakı İktisadi esaslarının benimsenmesi Cumhuriyet tarihimizin de en büyük gelişmelerinden birini oluşturmaktadır. Kongreye katılan kesimler ise tüccar, sanayici, işçi ve çiftçi kesimi olarak sıralanabilmektedir.

İzmir İktisat Kongresinde, kongreye katılan sanayiciler Osmanlı'dan devralınan az sayıda sanayi kuruluşunun, yüksek düzeydeki rekabetten korunabilmesi ve sanayi sektörünün gelişebilmesi amacıyla, gümrük tarifeleri arttırılarak sanayin dış rekabetten korunmasını istemişlerdir. Ayrıca Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yeniden düzenlenerek yürürlüğe konulmasını, bir sanayi bankasının kurulmasını, makine araç ve gereç ithaline vergi muafiyeti sağlanmasını da talep etmişlerdir. Bu doğrultuda hükümet, yurt içi teşvikler (vergi istisnası, ucuz kredi sağlama vb.) ve korumacı dış ticaret politikaları ile sanayi sektörünü desteklemiştir. İhracata yönelik üretim yapan sanayi işletmelerinin ithalat kanalıyla temin ettikleri hammaddeleri gümrük vergisinden muaf tutulmuş, 1924 yılında Türkiye İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, 1929 yılında da etkili bir gümrük korumacılığı başlatılmıştır (Karluk, 2015: 133).

Dönemin bir diğer önemli gelişmesi olan Lozan Barış Anlaşmasının ekonomik hükümleriyle de Cumhuriyetin ilk yıllarının ekonomi politikası şekillenmiştir. İmzalanan bu sözleşme ile birlikte; Türkiye Cumhuriyeti'nin 1916 yılında düzenlenmiş olan

Osmanlı Gümrük Tarifeleri seviyesini 5 yıl boyunca değiştirmemesi, yani 1924 yılına kadar dış ticarete korumacı önlemlerin alınmaması kararlaştırılmıştır. Bu durum milli ekonomik faaliyetlerinin korunamaması dolayısıyla kuşkusuz Türkiye ekonomisinin aleyhine sonuçlanmıştır. Ayrıca söz konusu sözleşme ile dış borçlara yönelik bir düzenleme de yapılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında alınan yaklaşık 16 milyon TL'lik borç, Osmanlı'dan ayrılan diğer devletlere de paylaştırılarak Türkiye'ye düşen borç yükü hafifletilmiş ve 1954 yılında son taksiti ödenerek sonlandırılmıştır (Aktan, 1978: 39).

Dönemin gelişmelerini açıkladıktan sonra, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de dış ticarete izlenen politikaları; Devletçi ekonomik yapının kurulması, milli ekonominin canlandırılması, yerli sanayinin dış rekabetten korunması ve ekonomik bağımsızlığın elde edilmesi amacıyla; gümrük vergilerinin arttırılması ve dış ticarete uygulanan tarife ve kotalar olarak sıralayabiliriz.

Tablo 5: Yıllara Göre Dış Ticaret 1923-1929 (Bin ABD Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
1923	50.790	--	86.872	--	-36.082	137.662	58,5
1924	82.435	62,3	100.462	15,6	-18.027	182.897	82,1
1925	102.700	24,6	128.953	28,4	-26.253	231.653	79,6
1926	96.437	-6,1	121.411	-5,8	-24.974	217.848	79,4
1927	80.749	-16,3	107.752	-11,3	-27.003	188.501	74,9
1928	88.278	9,3	113.710	5,5	-25.432	201.988	77,6
1929	74.827	-15,2	123.558	8,7	-48.731	198.385	60,6

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, dış ticaretin vaziyetinin gözlemlenebilmesi amacıyla Tablo 4 oluşturulmuştur. Bu tablo incelendiğinde, Türkiye ekonomisinin ihracat

miktarının 1923-1929 yılları arasında ithalat miktarını dengeleyebilecek bir düzeye ulaşamadığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de söz konusu yıllarda dış ticaret açıkları verilmiş ve dönemin ortalaması alındığında ihracatın ithalatı karşılama oranı 73,24 civarında gerçekleşmiştir. İlgili dönemde ihracat miktarında en büyük değişim yüzde 62,3 ile 1924 yılında yaşanmıştır. Ayrıca aynı yılda ithalatın ihracatı karşılama oranı da yaklaşık olarak yüzde 82,1 ile en yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. 1924 yılı verileri ekonomide bir iyileşmenin yaşandığını gösterse de bu yıldan itibaren dış ticaret dengesi giderek kötüleşmiş ve 1929 yılında ise en büyük gerileme yaşanmıştır. 1929 yılında ticaret dengesinin döneminin en karanlık seviyesine ulaşmasında ise aynı yılda Büyük Buhranın yaşanmasının ve Lozan’da kabul edilen gümrük sınırlamalarının sona ermesinin rol oynadığı söylenebilmektedir.

Özetle, Türkiye’nin 1923-1929 yılları arasında herhangi bir sınırlayıcı politika olmaksızın dışa açık fakir bir hammadde ekonomisi olduğu anlaşılmaktadır. Devletin dış ticarete ilişkin politika belirlemede bir kısıtlılık hali söz konusudur ve bu kısıtlılık durumu yurtiçi üretimin artırılması ve sanayi sektörünün dış rekabete karşı korunması amacıyla 1929 yılında çıkarılan bir yasa ile ortadan kaldırılmıştır. Bu durum sayesinde ilk kez dış ticaret fazlası verilebilmesine karşın, dış ticarete serbestleşme hareketleri ile korumacı politikalar arasında bir denge kurulamaması nedeniyle ekonomi 1929 yılından itibaren dışa kapalı bir yapıya bürünmüştür. Korumacı politikaların ithalat ve ihracatta görece daralmalara yol açması söz konusu bu dışa kapanma halinin yaşanmasında rol oynamıştır. Kuşkusuz, bu gelişmenin yaşanmasında dünyada görülmekte olan ekonomik bunalımın da bir payının olduğu göz ardı edilemez. Ancak bu daralmanın meydana gelmesinde asıl etkiye, vergi muafiyeti dışında kalan ithal mallarının tümünde gümrük vergilerinin %16’dan %40’a çıkarılmasının sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan, yabancı paralara karşı Türk Lirası’nda meydana gelen görece değer kaybı, özel sektörde iflasları beraberinde getirmiş, ayrıca dünya genelinde tarım fiyatlarındaki gerileme hem yurt içinde piyasa dengelerine yansımış hem de dış ticaret hadlerinde Türkiye aleyhine bir bozulma ortaya çıkarmıştır (Doğanlar vd., 2015: 229).

2.1.2. Devletçilik Modeli-Korumacı Politikalar: 1930-1939 Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizde uygulanan liberal politikaların etkili sonuçlar doğuramaması ve 1929 Büyük Buhranının neden olduğu olumsuz etkiler, bunlara ilaveten özel sermaye birikiminin yetersiz kalması ve devletçi politika uygulayan ülkelerin başarısı gibi nedenlerden ötürü, Türkiye’de 1930-1939 yılları arasında Planlı Devletçilik modeline dayalı politikalar hayata geçirilmiştir. Söz konusu dönemde planlı devletçilik modelinin benimsenmesiyle birlikte, korumacı uygulamalar, dış alıma sınırlama getirilmesi, kur rejiminde istikrarı sağlama, dış ticaretin ülke bazında yapılması, ithal ikameci politikaların uygulanması ve ithalata tarife ile kotaların getirilmesi gibi politikalar uygulanmıştır. Bu düzenlemeler doğrultusunda ise yurt içinde dış ticarete yönelik farklı bir para ve maliye politikası anlayışına gidildiği görülmektedir.

İlgili dönemde hükümetçe; döviz hareketlerinde sıkı bir kontrolün oluşturulması, Türk Lirası üzerindeki spekülasyon işlemlerinin önlenmesi ve piyasa fiyatlarında istikrarın sağlanması amacıyla 1930 yılı şubat ayında “Türk Parasının Değerini Koruma Hakkında Kanun” (TPKK) uygulamaya koyulmuştur. Söz konusu kanun, döviz denetimine ilaveten yurt içinde fiyat kontrollerinde de sıkça başvurulan bir yasal düzenleme özelliği taşıması ve denetimli kambiyo mekanizmasının öncüsü sayılması bakımından ayrıca önem taşımaktadır (Başol, 1983: 315). Öte yandan para politikasında ki bu anlayışa ilaveten, maliye politikasında da disiplinli bir anlayışa geçilerek denk bütçe hedefi gözetilmiştir. Ayrıca, para ve maliye politikaları kapsamında benimsenen bu hedefler doğrultusunda hem dış ticaret dengesine hem de dış borçlara ilişkin önemli adımların atıldığı görülmektedir.

Dönemin gelişmeleri incelendiğinde ise ilk olarak, 11.06.1930 tarihinde Merkez Bankası’nın kurulması göze çarpmaktadır. Böylece ekonominin gidişatına ilişkin karar alma ve yön verme yetkisi hükümetin inisiyatifine geçmiştir. 1932-1933 yıllarında ise 1934-1938 yılları arasını kapsayacak olan 1. Beş Yıllık Sanayi Planı Sovyetler Birliği’nin makine, araç-gereç ve teknik yardım desteği ile tasarlanıp hazırlanmıştır (Ertem, 2015: 361). Bu plan ile birlikte, hammaddesi ülkede yetişen veya uzmanlaşması kolay olan malları üretmek, sanayiye geliştirmek ve üretim birimlerini hızla kurmak, tüketim mallarının ithalatını engellemek gibi maddeler uygulamaya konulmuştur.

Söz konusu dönemin getirdiği en önemli yeniliklerden biri ise, ikili alım-satım yöntemi olan kliring sistemidir. Kliring sistemi ile ekonomide ikili ticaret dengesinin sağlanmasına çaba harcandığı görülmektedir. Dönem sonunda oluşacak alacak veya borca karşılık konvertibl bir dövizle ödeme sağlanmaktadır. Ancak 1938 yılında kliring anlaşmaları sonuç vermemiş ve 1933-39 dönemde ilk kez dış ticaret açığı yaşanmıştır.

Tablo 6: Yıllara Göre Dış Ticaret 1930-1939 (Bin ADB Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DİŞ TİCARET DENGESİ	DİŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
1930	71.380	-4,6	69.540	-43,7	1.840	140.920	102,6
1931	60.226	-15,6	59.935	-13,8	291	120.161	100,5
1932	47.972	-20,3	40.718	-32,1	7.254	88.690	117,8
1933	58.065	21,0	45.091	10,7	12.974	103.156	128,8
1934	73.007	25,7	68.761	52,5	4.246	141.768	106,2
1935	76.232	4,4	70.635	2,7	5.597	146.867	107,9
1936	93.670	22,9	73.619	4,2	20.051	167.289	127,2
1937	109.225	16,6	90.540	23,0	18.685	199.765	120,6
1938	115.019	5,3	118.899	31,3	-3.880	233.918	96,7
1939	99.647	-13,4	92.498	-22,2	7.149	192.145	107,7

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Tablo 5 incelendiğinde görülmektedir ki 1930-1939 yılları arasında Türkiye ekonomisinin ihracat miktarı 1938 yılı hariç tutulduğunda ithalat miktarının üzerindedir. Dönem içinde sadece 1938 yılında dış ticaret açığı verilmiş olup, ihracatın ithalatı karşılama oranı da bu doğrultuda yüzde 96,7 civarında gerçekleşmiştir. Yine 1938 yılı hariç tutulduğunda her yıl dış ticaret fazlası verilmiş olsa da dış ticaret hacmi 1933 yılına kadar daralma eğilimi gösterip bu yıldan itibaren de tekrardan toparlanma eğilimine geçmiştir. Bu gelişmenin yaşanmasında ise Büyük Buhranın yarattığı olumsuz etkiler rol

oynamıştır. Buna göre Türkiye'nin ihracat mallarına karşı dış talep azalmış ve dolayısıyla da ihracat miktarı azalmıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin ithalat miktarı da büyük buhran dolayısıyla ithal mallarına olan talebinin azalması, ihracat miktarının getirdiği sınırlama ve dış ticarete uygulanan sınırlamaların etkisiyle azalma eğilimine geçmiştir.

Özetle, Türkiye'de 1930-1939 döneminde ticaret hacmi genişlemiş ve dış ticaret fazlası sayesinde ithalatın ihracatı karşılama oranı yüzde yüzün üzerinde gerçekleşmiş olsa da yıllar itibariyle ihracatın ve ithalatın aynı yönde değişmesi Türkiye'nin sanayileşme aşamasında ara ve yatırım malları için ithalat yaptığının yani dış girdiye bağımlı olduğunun göstergesi olmaktadır.

2.1.3. İkinci Dünya Savaşı Yılları: 1940-1945 Dönemi

Türkiye'de 1940-1945 yılları arasında, II. Dünya savaşının varlığı nedeniyle çalışabilecek nüfusun askere alınması dolayısıyla istihdamın azalmasına bağlı olarak üretimde yaşanan düşüşler dikkat çekmektedir. Dönem içinde Milli Koruma Kanunu yürürlüğe koyulmuş, İthalat fiyatlarının düşürülmesi ve ihracat fiyatlarına asgari rakamların belirlenmesi, tüketim mallarının karne ile verilmesi ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el konulması öngörülmüştür. Söz konusu bu dönemde dış ticarete ilişkin uygulanan politika ise ithalata sınırlama ve ihracata teşvik getirme şeklinde olmuştur.

İlgili dönemde; silah altında bulunan kişi sayısının artması nedeniyle yurtiçi üretimin yersiz kalması, savaş nedeniyle ithalatın çok düşük seviyelerde seyretmesi ve dış ticaret fazlası sağlamak için yoğun çaba sarf edilmesi gibi sebeplerden ötürü; iç piyasa dengesinde bozulmalar baş göstermiş, yüksek fiyatlarla mal alım-satımı ve karaborsa gibi spekülasyon hareketleri görülmüştür. Bu nedenle bazı tüketim mallarının elde edilmesinde belge (karne) uygulamasına gidilmiştir. Meydana gelen bu olumsuz durumların önlenmesi ve Devletin bozulan mali disiplininin iyileştirilmesi amacıyla da Hükümete geniş yetkiler tanıyan Millî Mücadele Kanunu ile Varlık Vergisi yürürlüğe konulmuştur (Cillov, 1972: 138-139).

1942 yılı Kasım ayında Hükümet tarafından çıkarılan 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu ile savaş yıllarında stokçuluk gibi spekülasyon hareketlerinden ötürü fahiş gelirler elde edenlerden vergi alımına gidilmiş ve tek sefere mahsus olarak çıkarılan bu yasa ile 3.873'ü yabancı olan 114 bin kişiye varlık vergisi tahakkuk ettirilmiştir. Vergi, genel

itibariyle gayrimüslim azınlıklardan (Rum, Ermeni ve Yahudi Türk vatandaşlarından) toplanmıştır. 1942 yılında tarh edilen Varlık Vergisi tutarı 463 milyon TL'yi bulmuş ve bu tutarın yaklaşık yarısını oluşturan 218 milyon TL, 1942 ve 1943 yıllarında tahsil edilmiştir. Ortaya çıkan baskılar üzerine uygulamaya 1943 yılında son verilmiş, ayrıca uygulama sonrasında azınlıkların servetlerinin hatırı sayılır bir kısmının Türk iş adamlarının eline geçtiği görülmüştür (Karluk, 2015: 138).

Tablo 7: Yıllara Göre Dış Ticaret 1940-1945 (Bin ADB Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
1940	80.904	-18,8	50.035	-45,9	30.869	130.939	161,7
1941	91.056	12,5	55.349	10,6	35.707	146.405	164,5
1942	126.115	38,5	112.879	103,9	13.236	238.994	111,7
1943	196.734	56,0	155.340	37,6	41.394	352.074	126,6
1944	177.952	-9,5	126.230	-18,7	51.722	304.182	141,0
1945	168.264	-5,4	96.969	-23,2	71.295	265.233	173,5

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Tablo 6 incelendiğinde, Türkiye'nin 1940 ile 1945 yılları arasında dış ticaret açığı vermediği göze çarpmaktadır. Dolayısıyla ilgili dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı yıllar itibariyle yüzde 100'ün üzerinde gerçekleşmiştir. Ayrıca dış ticaret hacmi 1943 yılına kadar genişleyip bu yıldan itibaren de daralma eğilimine geçmiştir. Buna karşılık dış ticaret dengesi, dış ticaret hacmindeki bu daralmanın tersine artma eğilimi göstermiştir. Bu durumun yaşanmasında ise 1943 yılından itibaren ithalattaki daralmanın ihracat miktarının daralmasından daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmesi rol oynamıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler ise dış ticarete karşı uygulanan politikaların sonuç verdiğinin göstergesi olmaktadır.

Özetle, 1940-1945 yılları arasında savaş koşullarından ötürü dış ticaret politikasında belirlenen devlet müdahaleleri ve korumacı yaklaşımlar gibi uygulamaların büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Keza ithalatın bir önceki döneme göre yaklaşık yarı yarıya düştüğü göze çarpmaktadır. Buna karşılık, ithalattaki gerilemeye dayalı olarak yaşanan üretim daralması sonucunda da ihracatın bir önceki döneme göre azaldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, savaş nedeniyle stoklama eğilimlerinin artması da ihracattaki azalmaya neden olan bir başka unsurunu oluşturmaktadır (Tunalı, 2007: 34).

2.1.4. Liberal Politikalarla Eklemlenme: 1946-1953 Dönemi

İkinci Dünya Savaşı döneminde tahrip olan dünyanın yeniden şekillendirilmeye çalışıldığı bu yıllarda, Türkiye ekonomisinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dönem içinde 14 Şubat 1947 tarihinde WB'ye (Dünya Bankası) ve yine aynı yılda 11 Mart 1947 tarihinde IMF'ye (Uluslararası Para Fonu) üye olunmuş, 1950 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuş ve 1951 yılında GATT'a üye olunmuştur. Ayrıca dönem içinde Marshall planı çerçevesinde 1949-1951 yılları arasında Türkiye dış yardım almış ve aynı yıllarda Türkiye'ye Truman Doktrini kapsamında mali ve askeri yardım yapılmıştır.

Dünyada yaşanan gelişmeler doğrultusunda Türkiye ekonomisinde dış politikada farklı uygulamalara gidilmiş ve dışa kapalı ve içe dönük sanayileşme modeli terk edilip, 1950 yılından itibaren serbestleşme süreciyle birlikte dışa açık bir politika izlenmiştir. Dış dünyaya açılma ve uyum sağlama amaçları doğrultusunda 7 Eylül 1946 yılına gelindiğinde bir devalüasyon yapılmış ve TL'nin kıymeti Dolar karşısında yüzde 50 civarlarında devalüe edilmiştir. Ancak, Cumhuriyet tarihinin ilki olma özelliğini taşıyan bu devalüasyon ekonominin ithal mallarına çok fazla ihtiyaç duyduğu bir zamanda yapılmasından ötürü eleştirilerin odağı haline gelmiştir (Cillov, 1972: 139).

Bu dönemde dış dünyaya uyum çabaları dolayısıyla izlenen dış ticarete liberalleşme politikaları kuşkusuz Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz etkilere neden olmuş ve ekonomiye büyük bir yük oluşturmuştur. Keza ekonominin önceki dönemden süre gelen performansına karşılık ilgili dönemde dış yardımlara ihtiyaç duyması bunun en büyük göstergesi olmaktadır. Ayrıca ilgili dönem, günümüze değin sürecek olan ticaret açıklarının ve dış girdiye olan bağımlılığın başlangıcı olması sebebiyle Türkiye

ekonomisinde ayrı bir yere koyulması gerekmekte ve dolayısıyla detaylı bir şekilde analiz ve idrak edilmesi Türkiye ekonomisinin yapısal problemlerine çözüm arayışı bakımından önem taşımaktadır.

Tablo 8: Yıllara Göre Dış Ticaret 1946-1953 (Bin ADB Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
1946	214.580	27,5	118.889	22,6	95.691	333.469	180,5
1947	223.301	4,1	244.644	105,8	-21.343	467.945	91,3
1948	196.799	-11,9	275.053	12,4	-78.254	471.852	71,5
1949	247.825	25,9	290.220	5,5	-42.395	538.045	85,4
1950	263.424	6,3	285.664	-1,6	-22.240	549.088	92,2
1951	314.082	19,2	402.086	40,8	-88.004	716.168	78,1
1952	362.914	15,5	555.920	38,3	-193.006	918.834	65,3
1953	396.061	9,1	532.533	-4,2	-136.472	928.594	74,4

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Tablo 7 verilerine göre, 1946 yılı hariç tutulduğunda söz konusu dönemin tüm yıllarında dış ticaret açığı verildiği görülmektedir. Öte yandan 1946 yılı Türkiye ekonomisinin dış ticaret fazlası verdiği son yılı oluşturmaktadır. Yıllar itibariyle dış ticaret açığı dalgalı bir seyir izlese de 1952 yılında 193 milyon dolar civarına ulaşmıştır. Buna karşılık dış ticaret hacminin ise dönem boyunca artış gösterdiği ve büyük bir ivme yakaladığı söylenebilir. Oluşan dış ticaret açıklarına rağmen dış ticaret hacminin artma eğiliminde devam edebilmesinde, alınan dış yardımlarla birlikte ithalatın finansmanına kaynak sağlanması rol oynamıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler ile Türkiye ekonomisinin söz konusu bu dönemde dış dünya ile başlattığı uyum çabalarının kontrolsüz dışa açılma hareketinden ibaret olduğu söylenebilmektedir.

Özetle, 1946-1953 döneminde liberal politikalarla eklemleme çabaları Türkiye ekonomisinin dışarı açılma amacının gerçekleşmesinde ve savaş sonrasında değişen dünyaya uyum sağlamasında yani IMF-WB-GATT vb. üyeliklerinde rol oynamıştır. Ancak, bu gelişmenin Türkiye'ye maliyetinin ise kontrolsüz dışa açılma dolayısıyla ekonomiyi dış dünyaya karşı bağımlı hale getirmek olduğu görülmektedir.

2.1.5. Ekonomik Tıkanma ve Korumacılık 1954-1961 Dönemi

Türkiye'de 1950'li yıllarda dışa açık politikalar uygulanmış ve ithalatın önündeki engeller geniş ölçüde kaldırılmıştır. Öte yandan yabancı sermaye teşvik edilmiş ve dış yardımlara sıklıkla başvurulmuş ekonomiyi kaynak aktarımı sağlanmıştır. Ancak yaşanan bu gelişmelerle birlikte dış ticaret açıkları ilerlemeye başlamış ve yatırımların zorlanmasıyla beraber ekonomide dengeler bozulmuş enflasyon büyük bir sorun haline gelmiştir. Bu olumsuzluklar ise dış ticarete kısıtlayıcı önlemlere geri dönmeyi bir kez daha zorunlu hale getirerek liberal uygulamaların terkedilmesine, 1956 yılında Milli Koruma Kanunu tekrardan uygulamaya koyulmasına yol açmıştır. (Aktan, 1978: 54).

İlgili dönemde 1954 yılından sonra dış ticarete ve tarım sektöründe yaşanan tıkanmalar üzerine dışa açık sanayileşme terk edilerek yeniden korumacı ve dış ticarete müdahale edici politikalara dönmüştür. Kronikleşen enflasyon ve ticaret açıkları dolayısıyla meydana gelen ödeme güçlükleri 04.08.1958 tarihinde istikrar programı uygulamaya konulmasını zorunlu hale getirmiştir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'ndan (OECD) ihtiyaç duyulan dış yardımların devam edebilmesi için gerekli olan bu istikrar programı çerçevesinde söz konusu problemlerde bir iyileşme meydana gelmeyince 1959 yılında ekonomide durgunluk patlak vermiştir (Ertem 2015: 363).

Tablo 8 verilerine göre, önceki dönemden itibaren bozulmaya başlayan dış ticaret dengesinin 1954-1961 döneminde de söz konusu menfi gidişatını devam ettirdiği görülmektedir. Öte yandan 1958 yılında uygulamaya konulan istikrar programının etkilerini göstermediği açıkça ortadadır. İzlenen sanayileşme politikasının Türkiye ekonomisini dışa bağımlı yapıdan kurtaramadığı söylenebilir. Ayrıca ihracatta kayda değer bir artışın gerçekleştirilememesinden ötürü, ihracatın ithalatı karşılama oranında düşüş meydana gelmiştir. Kısacası yaşanan gelişmeler doğrultusunda, dış girdi bağımlılığının ve ticaret açıklarının söz konusu dönemde Türkiye ekonomisinde yer

bulduğunu ve giderilmeyi bekleyen büyük bir problem haline geldiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Tablo 9: Yıllara Göre Dış Ticaret 1954-1961 (Bin ADB Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
1954	334.924	-15,4	478.359	-10,2	-143.435	813.283	70,0
1955	313.346	-6,4	497.637	4,0	-184.291	810.983	63,0
1956	304.990	-2,7	407.340	-18,1	-102.350	712.330	74,9
1957	345.217	13,2	397.125	-2,5	-51.908	742.342	86,9
1958	247.271	-28,4	315.098	-20,7	-67.827	562.369	78,5
1959	353.799	43,1	469.982	49,2	-116.183	823.781	75,3
1960	320.731	-9,3	468.186	-0,4	-147.455	788.917	68,5
1961	346.740	8,1	507.205	8,3	-160.465	853.945	68,4

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

2.1.6. Planlı İthal İkameci Sanayileşme: 1962-1979 Dönemi

Ekonomik istikrarın ancak yasal çerçevede oluşturulacak düzenlemeler ile sağlam temellere kavuşacağı, bu sayede yapısal sorunlara çözüm getirileceği beklentisi 1950’li yılların sonlarına doğru yaygınlaşmaya başlamış ve bu süreç de ekonomide planlamayı gündeme getirmiştir. Buna ek olarak sanayi sektöründe ön plana çıkmış, uluslararası rekabette yer edinmiş ve yerli üretim politikaları ile desteklenmiş bir iç pazarın; dış ticaret açığının azaltılmasına da katkı sağlayacağı kanısı, planlamayı gündeme getiren bir başka önemli etkeni oluşturmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda ve de birtakım siyasi nedenlerden ötürü, 1960 yılı askeri hareketi sonrasında yapılan Anayasal düzenlemelerle Türkiye’de hazırlıksız sayılabilecek bir ortamda plan uygulaması başlatılmıştır (Kepenek, 1990: 136).

30 Eylül 1960 tarihinde kurulmuş olan Devlet Planlama Teşkilatı ile söz konusu planlar tasarlanıp uygulamaya koyulmuştur. Dönem içinde üç kalkınma planı uygulanmış ve uygulanan bu planların ortak yönlerini; ekonomik büyümede artış, dış rekabetten korunan bir yerli sanayi, ithalata kısıtlama getirme ve ithal ikameci sanayileşme politikaları oluşturmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda Türkiye’de planlı dönemde hazırlanan ilk planı, 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) oluşturmaktadır.

Ayrıca, Türkiye’de hazırlanan kalkınma planlarının tümü göz önüne alındığında beş ortak özellik dikkat çekmektedir. Hazırlanan planlar; ekonomik ve toplumsal yapıyı veri almanın, ekonomik büyümeyi ve artış oranını temel belirleyici kabul etmenin, sanayileşmeye öncelik vermenin, kamu sektörü için emredici özel sektör için yol gösterici olmanın ve belli bir uzun dönem stratejisinin birer parçasıdır (Ertem, 2015: 364).

Ancak, Türkiye ekonomisinde ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla hazırlanan ve ekonominin dışa bağımlı yapısının azaltılması üzerine kurgulanan bu planlar, beklenenin tam tersi etki bir oluşturarak; dış ticaret hadlerinin Türkiye ekonomisinin aleyhine bozulması ve ekonominin ithalata bağımlılığının artması ile sonuçlanmıştır. Böyle bir neticenin alınmasında ise ihracat artışına gerekli özenin verilmemesi ile ithal ikameci sanayileşme stratejisinde aşırı ölçülere varılması rol oynamıştır. Dolayısıyla, ihracattan elde edilebilecek gelirlerden mahrum kalınmış, aşırı sanayileşme temposu yüzünden ithal ara-yatırım mallarına olan ihtiyaç artmış ve ödemeler bilançosu açığı ile karşılaşmıştır. Bu nedenle, ithal ikamesi stratejisinde aşırılığa kaçılan bu dönemde devalüasyon ve istikrar tedbirleri uygulamak Türkiye için kaçınılmaz hale gelmiştir (Hiç, 1994: 77).

İlgili dönemde 1970’li yıllara gelindiğinde, genişleyen dış ticaret açıkları ve yeterli düzeyde gerçekleşmeyen dış kaynak girişleri dolayısıyla Türkiye döviz darboğazları biçiminde gerçekleşen bir ekonomik sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Buna karşılık, 1960’lı yılların ortalarından 1970 yılına dek dış ticaret çevreleri ise bir devalüasyon beklentisi içindeydiler. Fakat, bu tıkanıklığın aşılması amacıyla Hükümet devalüasyon yerine başlangıçta katlı kur uygulamasına gitmiş ve bu yolla dış ticaret açığını düşürme çabalarına girişmiştir. Ancak, 10 Ağustos 1970 tarihinde devalüasyon da içeren bir ekonomik istikrar paketi yürürlüğe koyulmuştur. Bu uygulamadan sonra ise ekonomide

ileriki dört yılda olumlu sonuçlar görülmüş ve dış ticaret açıkları giderek azalmıştır. Buna ilaveten yurt dışındaki işçilerin Türkiye'ye gönderdikleri döviz gelirlerinde meydana gelen artışlar sayesinde 1972 yılında cari işlemler dengesi sadece 8 milyon dolar açık vermiş olup, 1973 yılında ise ilk kez ve 484 milyon dolar fazla vererek kapanmıştır. Yalnız, dış ödemelerde yaşanan bu olumlu gelişmede kuşkusuz işçi dövizlerinin büyük katkısı bulunmaktadır (Şahin, 2007: 170).

Türkiye ekonomisi 1970'teki istikrar programından petrol krizinin ortaya çıktığı 1974 yılı başına kadar, makroekonomik göstergelerin çoğunun olumlu bir tablo çizdiği gidişatın iyimserliğini yaşamaktaydı. Ekonomik büyüme yıllık ortalama yüzde 7'ye yakın bir büyüme gerçekleştirmiş durumdaydı. Benzer şekilde yurtiçi yatırımların neredeyse tamamı yurtiçi tasarruflar tarafından karşılanabiliyordu. Ayrıca, ihracatın ithalatı karşılama oranında bir düşüş yaşanılrsa da net turizm gelirlerinde 1950 yılından günümüze değin ilk kez pozitif bakiye oluşuyor ve işçilerin döviz transferleri artıyordu. Ancak, 1974 yılına gelindiğinde bu tablo tersine dönmüş şekildeydi. Bu olumsuzluğa dönüşte ise petrol fiyatlarının yükselişine ek olarak Kıbrıs Barış Harekati'nin önemli rol oynadığını söyleyebiliriz (Kazgan, 2002: 102-103).

Söz konusu olumsuzlukların yaşanmasıyla birlikte dış ticaret hadleri aleyhe dönmüş ve şiddetle kötüleşmiştir. İthalat içinde önemli bir kalem olan petrolün fiyatında meydana gelen yaklaşık dört kat artış ve yine önemli bir diğer kalemi oluşturan ithal sanayi mallarının fiyatlarında yaşanan yükseliş ile ithalatın faturası giderek ağırlaşmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranında düşüş kaydedilmiştir. Keza 1972 yılından 1977 yılına gelindiğinde 4,2 milyar Dolar artan ithalatın sadece 800 milyon Dolarlık kısmını reel artış oluşturmaktaydı. Görülmektedir ki geri kalan 3,4 milyarlık artışta yalnızca petrolün ve sanayi mallarının fiyatlarının değişme rol oynamıştır. Öte yandan, tüm dünya petrol tasarruf etmeye çalışırken, Türkiye'nin petrol tüketimine sübvansiyon vermesi üzerine petrol tüketiminin yaklaşık 7 milyon ton artması ve petrolün enerji tüketimindeki payının yüzde 50 civarına çıkması da apayrı bir gerçeği oluşturmaktadır (Kazgan, 2002: 104).

Tablo 10: Yıllara Göre Dış Ticaret 1962-1979 (Bin ADB Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
1962	381.197	9,9	619.447	22,1	-238.250	1.000.644	61,5
1963	368.087	-3,4	687.616	11,0	-319.529	1.055.703	53,5
1964	410.771	11,6	537.229	-21,9	-126.458	948.000	76,5
1965	463.738	12,9	571.953	6,5	-108.215	1.035.691	81,1
1966	490.508	5,8	718.269	25,6	-227.761	1.208.777	68,3
1967	522.334	6,5	684.669	-4,7	-162.335	1.207.003	76,3
1968	496.419	-5,0	763.659	11,5	-267.240	1.260.078	65,0
1969	536.834	8,1	801.236	4,9	-264.403	1.338.070	67,0
1970	588.476	9,6	947.604	18,3	-359.128	1.536.081	62,1
1971	676.602	15,0	1.170.840	23,6	-494.239	1.847.442	57,8
1972	884.969	30,8	1.562.550	33,5	-677.581	2.447.519	56,6
1973	1.317.083	48,8	2.086.216	33,5	-769.133	3.403.299	63,1
1974	1.532.182	16,3	3.777.501	81,1	-2.245.319	5.309.683	40,6
1975	1.401.075	-8,6	4.738.558	25,4	-3.337.483	6.139.633	29,6
1976	1.960.214	39,9	5.128.647	8,2	-3.168.433	7.088.862	38,2
1977	1.753.026	-10,6	5.796.278	13,0	-4.043.252	7.549.304	30,2
1978	2.288.163	30,5	4.599.025	-20,7	-2.310.862	6.887.187	49,8
1979	2.261.195	-1,2	5.069.432	10,2	-2.808.236	7.330.627	44,6

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Tablo 9 verileri incelendiğinde, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulandığı yıllarda dış ticaret dengesinde iyileşmenin yaşandığı ortadadır. Keza 1963 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 53,5 dolaylarında iken, 1967 yılına gelindiğinde bu oran 76,3 civarında gerçekleşmiştir. Ancak bu yıllarda ithalat baskılanabilmiş olmasına rağmen ihracatta kayda değer bir artış yaşanılmamıştır. Bu durumun meydana gelmesinde ise dışa kapalı bir yapının rol oynadığı söylenebilir. Öte yandan 1970’li yıllara gelindiğinde ekonomide meydana gelen bunalımın etkisi ile dış ticaret dengesinde

tekrardan bozulmalar yaşanmıştır. 1970 sonrasında ise uygulanan ekonomik önlemler paketi cari açığa iyileşme yaşatsa da benzer durum dış ticaret dengesi için geçerli olmamıştır. Buna ek olarak da 1974'te yaşanan petrol krizinin ortaya çıkmasıyla beraber, Türkiye'de dış ticaret dengesi söz konusu yıldan itibaren giderek daha da kötüleşmiştir. 1975 yılında yaklaşık yüzde 29,6 olarak gerçekleşen ihracatın ithalatı karşılama oranı ileriki yıllarda da yüzde 50 dolaylarını geçememiş ve tablonun son yılını oluşturan 1979 yılında yüzde 44,6 olarak kayda geçirilmiştir.

Özetle, Türkiye'de üç kalkınma planının uygulamaya koyulduğu söz konusu bu dönemde, ilk iki kalkınma planı kapsamında özellikle ekonomik büyüme hedeflerinde belirli bir başarı oranı yakalanmış olsa da ilgili planlarda dış ticaret için belirlenen hedeflerin epey uzağında kalınmıştır. İhracat gelirleri tarımdan sanayi mallarına doğru kısmen evirtilebilmiş olmasına karşın dış ticarete yapısal dönüşüm sınırlı kalmıştır. Buna karşılık söz konusu planlar çerçevesinde izlenen ithal ikameci sanayileşme politikaları beklenenin zıddı bir sonuç vermiş ve bu durum dönem sonuna doğru daha kötü bir vaziyet olarak; ithalatta yıllık yüzde 15,5 dolaylarında, ihracatta yıllık yüzde 12 civarında ve dış ticaret açığında ise yaklaşık 11,8 kat artış ile sonuçlanmıştır. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte de ekonominin daha fazla dışa bağımlı bir yapıya büründüğü söylenebilmektedir. Öte yandan ilk kalkınma planında yüzde 7 olarak öngörülen ekonomik büyüme için elde edilen yüzde 6,7 oranında (yüzde 96 civarında) büyüme başarısı 1968 yılından itibaren bozulmaya başlamış ve buna enflasyon oranlarında yükseliş ile döviz girişlerindeki azalma da eklenince ekonomi önemli bir darboğaz ile karşılaşmış, 1970 yılında yeni bir istikrar programı uygulanmış ve bu kapsamda yüzde 67 oranında devalüasyon yapılmıştır (Erdem, 2015: 200-201).

2.1.7. Dışa Açık Büyüme-Sermayenin Karşı Saldırısı: 1980-1989 Dönemi

Türkiye ekonomisinde 1980 yılına değin geçen sürede, sanayileşme politikası ithal ikamesi yönünde uygulanmıştır. İthal ikameci sanayileşme politikasıyla birlikte ulaşılması planlanan hedefler; öncelikle yurtiçi talebin karşılanmasından ve daha önce ithal edilen malların iç pazarda üretilip yine aynı şekilde iç pazara satılmasından oluşmaktadır. Ancak ekonomide bilinçsiz bir biçimde izlenilmiş olan bu politika sonucunda, negatif ithal ikamesi durumu ortaya çıkmış ve bir birimlik ithal ikamesi mal

üretimi için daha fazla ithalat yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinin ithalata bağımlılığı artmış ve bu durum döviz sıkıntısına sebep olmuştur. Öte yandan döviz kıtlığı sebebiyle yapılamayan ithalat neticesinde kapasite kullanım oranları %50'lerin altına gerilemiştir. Kısacası uygulamaya koyulan bu yanlış sanayileşme stratejileri nedeniyle ara ve yatırım malları üreten sanayi tesisleri kurulamamış; dolayısıyla ekonomideki döviz talebi artmış, mevcut döviz gelirleri ile bu talep karşılanamayınca da ekonomi büyük bir döviz darboğazıyla karşı karşıya kalmıştır (Karluk, 2015: 141-142).

1977-1978 yılları arasında alınan kararlılık önlemlerinin yetersiz kalması ve o yıllarda baş gösteren petrol fiyatlarının yükselmesi ile Kıbrıs sorunu sonucunda; Türkiye'de dış ödeme güçlükleri ve yüksek enflasyon şeklinde görülen ekonomik bunalımın giderek daha kötü bir hal alması üzerine, ekonomide 24 Ocak 1980'den başlayarak yeni bir politika kulvarına girmiştir. 24 Ocak Kararları olarak da bilinen bu yeni politikanın en önemli özelliğini, ekonominin gidişatına ilişkin verilecek kararlarda *piyasa fiyatlarının* temel belirleyici olarak alınması oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ekonomideki mal ve hizmetlerin arz ve talep koşullarına göre belirlenecek fiyatlar ekonomik işlemlerin tümüne yayılmalıdır. Zira üretici ve tüketiciler; tüketim, yatırım ve tekrardan üretim kararlarını alırken davranışlarını fiyatlara göre rahatça belirleyebilecek ve en yararlı ya da karlı buldukları girişimleri yapabilme konusunda radikalce hareket edebileceklerdir. Denge fiyatlarına göre oluşacak sapmaları ise uzun dönemde piyasa kendiliğinden düzeltebilecektir (Kepenek, 1990: 187).

24 Ocak programının önemli bir hedefini de ihracatın artırılması ve bu yolla elde edilecek gelirlerin dış ticaret açıklarına yönlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yurtiçi talebin daralması amacıyla yüksek fiyatlandırma yapılmış ve ihracatı dolaylı artırmaya yönelik kredi ve maliye politikaları uygulanmıştır. Ayrıca bir devalüasyon gerçekleştirilerek ihracat cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Ancak Türkiye'de üretimin ithal girdiye bağımlı yapısından dolayı uygulanan politika (devalüasyon) ile gerçekleşen etkisi arasında bir çelişki olmakta ve maliyet artışları dolayısıyla ihraç malları pahalı hale gelerek istenilen netice elde edilememektedir (Tecer, 2003: 77).

1984 yılına gelindiğinde, IMF denetiminin ve resmi kaynaklardan verilen kredilerin sona ermesi ile birlikte ekonomide birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Türkiye, kredi güvenilirliğinin artmasıyla birlikte dış piyasalardan rahatlıkla borçlanabilme olanağına kavuşmuş ve IMF'nin para arzı üzerindeki denetimi gevşediği için arzı genişletilebilme imkânı elde etmiştir. Benzer şekilde dış kredilere karşı oluşan güvenilirliğini devam ettirebilmek için dış borç faizlerine kendi kaynaklarından daha fazla ödenek ayırmak ve cari işlem açıklarını azaltmak zorunda kalmıştır. Söz konusu gelişmelerin yanında 1984 yılından sonra mal-hizmet ile sermaye, para ve döviz piyasalarında serbestleşme süreci ivme kazanmış ve ithalatta da meydana gelen serbestleşme neticesinde gümrük vergileri yaklaşık yarıya düşürülmüştür. Buna karşılık ihracattaki vergi iadeleri ise imzalanan GATT sübvansiyon anlaşmasına ters düştüğü için önce azaltılmış ve 1988 yılından sonra da bu durum tamamen ortadan kaldırılmıştır (Kazgan, 2002: 137-138).

Öte yandan 8/182 sayılı ihracatı teşvik kararı ile ihracatın bileşiminde sanayi mallarına doğru bir dönüşümün yaşanıldığı, 1980'li yılların başında yüzde 40 civarında olan sanayi malları/ihracat oranının 1983 yılında yüzde 60 dolaylarına çıktığı ve takip eden yıllarda yüzde 70-80 bandına kadar yükseldiği söylenebilir. Ayrıca 1980 yılında yüzde 28,7 düzeylerinde artan ihracatın 1981'deki büyüme performansı yüzde 61,6 gibi önemli bir seviyede kayda geçirilmiştir. Ancak, ihracata uygulanan teşviklerin aşırılığı nedeniyle dış ticaret hadleri yarı yarıya gerilemiş, yani bir birimlik ithalat için bir birim ihracat yapılırken, artık iki birimlik ihracat yapılması gerekmektedir (Tecer, 2003: 81-82).

1980-1989 döneminde yaşanan bir başka gelişmeyi de yurtiçi üretimin dış piyasalara (ihracata) doğru kaydırılabilmesi oluşturmaktadır. Daha evvel de belirtildiği gibi bu hedefe, yurtiçi talebin daraltılması ve ihracatı teşvik edici etkili politikaların uygulanması ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Yurtiçi talebin azaltılmasında ise asıl araç olarak gelir dağılımının emek aleyhine bozulması kullanılmıştır. Gelir dağılımında ortaya çıkan değişimler de iç talepte temel tüketim mallarından lüks mallara doğru bir dönüşüm meydana getirmiştir. Yüksek ve giderek artan bir ithalat girdisinin mümkün kılınmasıyla birlikte de arz ve talep yapısında gözlenen tüm bu değişimler mevcut üretim düzeyi düşürülmeden, aksine arttırılarak gerçekleştirilmiştir. Keza, istikrar programları dünya genelinde ithalat hacminin baskılanması şeklinde uygulamaya koyulduğu halde, Türkiye'de söz konusu program uygulamaya koyulduğu bu dönemin başında ithalatta

1979 yılına göre yüzde 56 oranında, cari işlemler açığında ise 2,8 misli artışın yaşanmasına neden olmuştur (Boratav, 2009: 159-160).

1989 yılına gelindiğinde ekonomideki yapısal dönüşüm politikalarında bir başka yeniliğe daha gidilerek, Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile kambiyo rejiminde serbestlik kararı alınmış ve uluslararası finans akımlarının önündeki engeller kaldırılmıştır. Kamu açıklarının yaygınlaşarak faiz oranlarının artmasına sebebiyet verdiği bir ortamda bu kararın alınmasıyla birlikte, Türkiye ekonomisine yabancı sermaye girişi hızla artmıştır. Yabancı sermaye miktarında meydana gelen bu artış da ithalatın finansmanına ve kamunun gerek duyduğu iç borçlanma olanaklarına ilave kaynak oluşturmuştur. Ayrıca yabancı sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine bağlı olarak Türk Lirasında meydana gelen reel değer artışları iç talep yönlü bir büyüme yapısı sağlamıştır (İncekara, 2015: 328-331).

Öte yandan, Türkiye ekonomisinde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle beraber dış ödemeler dengesinde birtakım değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Kuşkusuz, bu gelişmelerin başında ilgili dönemde cari açıkların artması gelmektedir. Özellikle 1990 yılı sonrasında cari açıktaki yükseliş daha belirgin bir hale bürünmüştür. Bu durumun yaşanmasında ise söz konusu yıllardan sonra Türkiye'ye giriş yapan yabancı sermaye miktarındaki yaygınlaşmanın rol oynadığı söylenebilir. Keza sıcak para olarak da adlandırılan kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin artmasıyla birlikte döviz miktarında bolluk görülmekte ve ulusal para yabancı paralara karşı değer kazanmaktadır. Dolayısıyla ithal malları ucuzlamakta ve yurtiçi üretim cazibesini kaybetmektedir. Portföy yatırımları ve kısa dönemli sermaye girişleri incelendiğine Türkiye'de 1990 yılında bir sıçrama yaşanıldığı görülmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2004: 216).

Tablo 10 verileri incelendiğinde, ilgili dönemin hemen başında Türkiye ekonomisinin aleyhine gelişmiş olan dış ticaret hadlerinin ihracatı teşvik edici politikaların uygulanmasıyla birlikte giderek düzelme eğilimine geçtiği görülmektedir. İhracatta belirgin bir şekilde meydana gelen artışın; tümüyle serbestleştirilmemiş olan ithalat kanadından daha fazla gerçekleşmesi sebebiyle, dış ticaret açığını azaltıcı ve ihracatın ithalatı karşılama oranını arttırıcı etkisi gözlenmiştir.

Tablo 11: Yıllara Göre Dış Ticaret 1980-1989 (Bin ADB Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
1980	2.910.122	28,7	7.909.364	56,0	-4.999.242	10.819.486	36,8
1981	4.702.934	61,6	8.933.374	12,9	-4.230.439	13.636.308	52,6
1982	5.745.973	22,2	8.842.665	-1,0	-3.096.692	14.588.639	65,0
1983	5.727.834	-0,3	9.235.002	4,4	-3.507.168	14.962.836	62,0
1984	7.133.604	24,5	10.757.032	16,5	-3.623.429	17.890.636	66,3
1985	7.958.010	11,6	11.343.376	5,5	-3.385.367	19.301.386	70,2
1986	7.456.726	-6,3	11.104.771	-2,1	-3.648.046	18.561.497	67,1
1987	10.190.049	36,7	14.157.807	27,5	-3.967.757	24.347.856	72,0
1988	11.662.024	14,4	14.335.398	1,3	-2.673.374	25.997.422	81,4
1989	11.624.692	-0,3	15.792.143	10,2	-4.167.451	27.416.835	73,6

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Ancak dönemin geneli itibarıyla ithalattaki Dolar cinsinden artış oranının milli gelirdeki artış oranından çok daha fazla olması ülkenin dış borç miktarında önemli ölçüde yükselişe neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde nihai, ara ve yatırım mallarına bağımlılığın artmasıyla birlikte, ilgili dönemde bol miktarda yabancı kaynak sağlanarak büyüme gerçekleştirilebilmiştir. Dolayısıyla politika yapıcılarının başarısı uygun ve doğru politikaların seçilmesinden değil, Türkiye'nin dış açıklarının kapatılmasında gerekli olan dış kaynağın bulunmasından yani uluslararası finans çevrelerinin önemli derecede desteğinin kazanılmasından kaynaklanmaktadır (Boratav, 2009: 160).

2.1.8. 1990-1999 Dönemi ve 5 Nisan 1994 Kararları

1990'lı yıllara gelindiğinde, dünya ekonomisinde baş gösteren durgunluk ve Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal girişiminde bulunması sonucu meydana gelen "Körfez Krizi" gibi dış faktörler ile ülke içinde kronikleşmeye başlayan; enflasyon oranlarının yukarlarda seyretmesi, yaygınlaşmaya başlayan kamu açıkları ve iç ve dış borç stokunda artışların yaşanılması gibi sorunların sonucunda, Türkiye ekonomisi 1994 yılına gelindiğinde büyük bir krizle karşı karşıya kalmış ve söz konusu krizin ardından bir dizi önlemleri içeren ve 5 Nisan Kararları olarak adlandırılan istikrar paketi uygulanmaya konulmuştur (Kaya, 2008: 15).

1989 yılı sonrası devlet gelirlerinin arttırılamaması, vergilerin etkin bir şekilde toplanamaması ve dolaylı vergilerin vergi gelirleri arasındaki payının artmasıyla birlikte kamu disiplininde bozulmalar meydana gelmiştir. Öte yandan kamu harcamalarının devlet gelirleriyle karşılanamayacak boyutlara ulaşması neticesinde iç ve dış borçlanmaya gidilmek zorunda kalınmıştır. Benzer şekilde dış ticaret açıkları da artma eğilimi göstermiş ve 1993 yılına gelindiğinde yaklaşık 14 milyar dolar seviyesinde gerçekleşerek ekonomi üzerine büyük bir yük oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca, yabancı paralar karşısında TL'nin konvertibl hale getirilmesi ile faiz oranlarının yüksekte seyretmesi sonucu Türkiye'ye yönelen yabancı sermaye yurt içinde; para, döviz ve sermaye piyasalarında dengeleri alt üst etmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeler ise 1989 yapısal dönüşümünün ardından 5 Nisan Kararlarının alınmasında etkili olmuştur (Şahin 2007: 219-221). Alınan önlemler neticesinde ise söz konusu sorunların giderilmesinde kısa süreli de olsa kısmen başarıya ulaşılmıştır.

İçeriği itibariyle hem ortodoks hem de heterodoks politika özelliği taşıyan bu kararlar ile birlikte; Hazine'nin TCMB'den kısa vadeli avans kullanımına sınırlama getirilmiş, mevduat hesaplarına verilen garanti miktarında artışa gidilmiş, kamu kesimi borçlanma gereksinimi ve enflasyonu düşürmeye yönelik uygulamalar belirlenmiş ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yeniden yapılandırılması ile özelleştirme politikalarının etkin biçimde yürütülmesine düzenleme getirilmiştir (Erdem, 2015: 205).

İlgili dönemde 1995 yılına gelindiğinde Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olunmuş, 1996 yılında da dönüm notası olarak sayılabilecek Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Gümrük

Birliği anlaşması uygulamaya koyulmuştur. Öte yandan 1997 yılı ortalarına gelindiğinde ise başlangıçta Tayland'da görülen ve ardından hızlıca Güneydođu Asya ülkelerine ve Rusya'ya da yayılan küresel bir ekonomik kriz meydana gelmiştir. Dünya ekonomisinde yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye ekonomisinin de dış ticaretinde birtakım olumsuz gelişmeler gözlenmiştir. Nitekim ilgili dönemde ihracatın büyüme oranı 1998 yılında büyük bir daralma yaşayarak o yıla kadarki en düşük artış performansını sergilemiş ve 1999 yılında ise söz konusu büyüme oranı negatif bir değer almıştır. Benzer durum ithalat miktarının artış oranında da görülmüş, ithalat 1998 ve 1999 yıllarında sırasıyla yüzde 5,4 ve 11,4 azalmış ve dolayısıyla ekonomide bir durgunluk baş göstermiştir (Serin, 2001: 310-311).

Türkiye ekonomisinin, özellikle 1989 dönüşümü sonrası başlattığı kontrolsüz dışarı açılma girişimleri sonucunda, ekonomi yabancı sermayeye karşı daha kırılgan bir yapıya bürünmüş; sermaye hareketlerindeki dalgalanmalar, 1994 ile 1999 yılı finansal tıkanma ve krizleri neticesinde de başta büyüme oranları olmak üzere temel makroekonomik göstergelerde ciddi bozulmalar ortaya çıkmış, benzer nedenlerle bu durum 2001 yılında da gözlenmiştir.

Şöyle ki Türkiye'de sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 yılında, artan iç borçlanma gereksinimi reel faiz oranlarını yukarı seviyelere taşımış durumdaydı. Bu nedenle Türkiye ekonomisine giriş yapan kısa vadeli, bir başka deyişle spekülâtif amaçlı yabancı sermaye miktarında artışlar yaşanılmıştır. Ayrıca yurt içine girişi artan söz konusu bu kısa vadeli yabancı sermaye, uluslararası mali piyasalarda yüzde 5 ile yüzde 7 gibi bir seviyede kazanç elde edebildiği dövizlerini Türkiye'ye getirmiş Devlet İç Borçlanma Senetlerinden dolar bazında minimum yüzde 20 ile yüzde 25 gibi bir getiri sağlamış ve aşırı kazançlar elde etmiştir. Devletin iç borçlanma gereksinimini azaltmaya çalışıp kısa vadeli dış borçlanmaya yönelmesi bir kısır döngü oluşturmuş, faiz yükümlülüklerini bütçe açığının ve kronikleşmiş yüksek enflasyonun sebebi konumuna getirmiştir. 1979 yılında yüzde 3 civarında olan Faiz Ödemeleri/Konsolide Bütçe Harcamaları oranı, 1994 yılına gelindiğinde yüzde 30 dolaylarına yükselmiştir (Tecer, 2003: 90-91).

Tablo 11 incelendiğinde, gerçekleştirilen yüksek oranlı devalüasyon sonucunda 1994 yılında ihracat miktarında bir artış ithalat miktarında da düşüş takip edilmiş ve dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranında bir iyileşme meydana gelerek dönemin en yüksek seviyesi olan yüzde 77,8 oranında kayda geçirilmiştir. Söz konusu yıldan itibaren ihracatta görülen iyileşme devam etmiş, fakat ithalatta meydana gelen azalma buna eşlik edememiş ve 1995 yılında yüzde 53,5’lik bir sıçrayış göstererek dış ticaret hadlerinin tekrardan Türkiye’nin aleyhine bozulmasına yol açmıştır. Ayrıca 1997 yılı Asya Krizi ile birlikte takip edilen 1998 yılında ihracattaki yükseliş son bulmuş ve 1999 yılı depreminin etkisiyle beraber bu oran negatif değer almıştır. Öte yandan söz konusu yıllarda kriz dolayısıyla alım gücünün azalması beraberinde ithalat miktarında bir düşüşü meydana getirmiş ve ilgili dönemin başından beri ciddi biçimde ilerleme kaydetmiş olan dış ticaret hacminde 1997 yılı sonrasında yaklaşık 7,5 milyar Dolar azalma gözlenmiştir

Tablo 12: Yıllara Göre Dış Ticaret 1990-1999 (Bin ADB Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
1990	12.959.288	11,5	22.302.126	41,2	-9.342.838	35.261.413	58,1
1991	13.593.462	4,9	21.047.014	-5,6	-7.453.552	34.640.476	64,6
1992	14.714.629	8,2	22.871.055	8,7	-8.156.426	37.585.684	64,3
1993	15.345.067	4,3	29.428.370	28,7	-14.083.303	44.773.436	52,1
1994	18.105.872	18,0	23.270.019	-20,9	-5.164.147	41.375.891	77,8
1995	21.637.041	19,5	35.709.011	53,5	-14.071.970	57.346.052	60,6
1996	23.224.465	7,3	43.626.642	22,2	-20.402.178	66.851.107	53,2
1997	26.261.072	13,1	48.558.721	11,3	-22.297.649	74.819.792	54,1
1998	26.973.952	2,7	45.921.392	-5,4	-18.947.440	72.895.344	58,7
1999	26.587.225	-1,4	40.671.272	-11,4	-14.084.047	67.258.497	65,4

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

2.1.9. 2000 Yılı Sonrası Dış Ticaretin Seyri: 2000-2017 Dönemi

Türkiye ekonomisinin 2000'li yıllara girerken gerek yurtiçi gerekse yurtdışı nedenlerden ötürü, kriz gibi olumsuz gelişmelerin yaşanmasına tanık olduğu ve bu doğrultuda dış ticaretinin gelişiminin şekillendiği görülmektedir. Henüz ilgili dönemin başındayken Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri yaşanmış, ayrıca ABD'de 2007 yılında ortaya çıkan ve etkileri itibariyle 2008 yılında küresel boyuta ulaşan Mortgage Krizi ile karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye ekonomisinde 2000 yılı itibariyle artan likidite sıkıntısı, spekülasyon hareketleri, yapısal sorunlar ve siyasi istikrarsızlığın neticesinde tarihinin en büyük krizlerinden biri yaşanmış ve 1950 yılından sonraki en büyük daralma gerçekleşmiştir. Sermaye hareketlerinin büyük bir rol oynadığı bu süreçte, Türkiye ekonomisi 1989 dönüşümü ile yabancı sermayeye bağlı olarak gerçekleştirdiği ekonomik büyüme ve ithalatının finansmanı; 1998 yılında uluslararası piyasalarda meydana gelen krizlerin etkisiyle sürdürülemez hale gelmiştir. Bütçe açıklarında ciddi bir artış görülmüş, cari denge bozulmaya başlamış, sıcak para çıkışı yaşanmış ve 2001 yılında ekonomik büyüme yüzde eksi 9,5 dolaylarında gerçekleşmiştir (Erdem, 2015: 208).

2008 finansal krizin yaşanmasıyla birlikte gerek gelişmiş ülkelerin gerekse gelişmekte olan ülkelerin büyüme oranlarında ciddi daralmalar meydana gelmiş, bu daralmalar ise ülkelerin dış ticaret verilerini doğrudan etkileyerek dünyada bir refah kaybına yol açmıştır.

İlgili döneme gelindiğinde; büyüme, cari açık ve dış borç stokundan oluşan üçlü ilişkinin yapısında, bir önceki döneme göre bazı farklılıkların meydana geldiği dikkat çekmektedir. 2007 yılına ulaşıldığında cari açık toplamının yaklaşık 123,7 milyar Dolara yükseldiği ve ilgili yılda dış borç stokunun ise 247,2 milyar Dolar seviyelerine çıktığı görülmektedir. Dış borç miktarında meydana gelen yaklaşık 150,9 milyar Dolarlık artış ile 123,7 milyar Dolar civarında gerçekleşen cari açık arasındaki ilişkiye bakılınca, 1 Dolarlık cari işlem açığına karşın 1,2 Dolar seviyelerinde dış borçlanma gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Oysa bir önceki dönemde 1 Dolarlık cari işlem açığına karşın 4 Dolar dolaylarında bir dış borç gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla cari işlem açıkları ile dış borçlanma arasındaki ilişkinin olumlu yönde ilerleme kat ettiği söylenebilir. Ancak

ekonomik büyüme ile cari açık miktarı arasındaki ilişkide ise ciddi bir şekilde bozulmanın meydana geldiği göze çarpmaktadır. Bu nedenle 2007 yılına gelindiğinde cari işlem açıklarının milli gelire oranında artış yaşanmıştır. Bu durumun yaşanmasında ise AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'nın gecikmiş etkileri, yabancı paraların ucuzlaması dolayısıyla TL'deki değer artışı ve sanayi sektörünün ithalata bağımlılığının artması rol oynamaktadır (Boratav, 2009: 186-187).

Tablo 13: Yıllara Göre Dış Ticaret 2000-2009 (Bin ADB Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DİŞ TİCARET DENGESİ	DİŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
2000	27.774.906	4,5	54.502.821	34,0	-26.727.914	82.277.727	51,0
2001	31.334.216	12,8	41.399.083	-24,0	-10.064.867	72.733.299	75,7
2002	36.059.089	15,1	51.553.797	24,5	-15.494.708	87.612.886	69,9
2003	47.252.836	31,0	69.339.692	34,5	-22.086.856	116.592.528	68,1
2004	63.167.153	33,7	97.539.766	40,7	-34.372.613	160.706.919	64,8
2005	73.476.408	16,3	116.774.151	19,7	-43.297.743	190.250.559	62,9
2006	85.534.676	16,4	139.576.174	19,5	-54.041.499	225.110.850	61,3
2007	107.271.750	25,4	170.062.715	21,8	-62.790.965	277.334.464	63,1
2008	132.027.196	23,1	201.963.574	18,8	-69.936.378	333.990.770	65,4
2009	102.142.613	-22,6	140.928.421	-30,2	-38.785.809	243.071.034	72,5

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Tablo 12 yardımıyla görüleceği üzere, Şubat 2001 Krizi ithalat oranlarının azalmasına ve dış ticaret açığı ile dış ticaret hacminin gerilemesine yol açmıştır. Aynı yılda ihracat miktarının artma eğilimine devam edebilmesi ise kabaca krizin yurtiçi kaynaklı olmasıyla, yani diğer ülkelerin Türkiye'nin ihraç mallarına olan taleplerini azaltacak herhangi bir durumun yaşanmamasıyla açıklanabilir. Öte yandan, 2007 krizinin

derinleşerek 2008 yılında küresel bir boyut kazanması sonucunda Türkiye ekonomisinde ihracat ve ithalat miktarının 2009 yılında sırasıyla yüzde 22,6 ve yüzde 30,2 dolaylarında daraldığı görülmektedir. Bu nedenle, krizin tüm dünyayı sarmasının ve dolayısıyla diğer ülkelerin alım gücünü azaltmasının Türkiye'nin ihracat miktarı üzerinde doğrudan etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Ayrıca, Tablo 12 incelendiğinde Türkiye'nin dış ticaret hacminin 2009 yılına geldiğinde 3 kata yakın bir artış yaşayarak 82 milyar Dolarlardan 243 milyar Dolar seviyelerine ulaştığı, ithalatın yıllık yüzde 15,9 civarında artarak yaklaşık 141 milyar Dolar düzeyine ve ihracatın da yıllık ortalama 15,6 büyüyerek 102 milyar Dolar dolaylarına geldiği görülmektedir. Öte yandan ekonominin ithal ara girdi gereksiniminin artması sonucunda ise dış ticaret açıklarının 2009 yılı hariç tutulduğunda çok yüksek seviyelere vardığı görülmektedir. Dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranının 2000 ile 2009 yılları arasında ortalama yüzde 65,5 dolaylarında gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 14: Yıllara Göre Dış Ticaret 2010-2017 (Bin ADB Doları)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	(%)
2010	113.883.219	11,5	185.544.332	31,7	-71.661.113	299.427.551	61,4
2011	134.906.869	18,5	240.841.676	29,8	-105.934.807	375.748.545	56,0
2012	152.461.737	13,0	236.545.141	-1,8	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	151.802.637	-0,4	251.661.250	6,4	-99.858.613	403.463.887	60,3
2014	157.610.158	3,8	242.177.117	-3,8	-84.566.959	399.787.275	65,1
2015	143.838.871	-8,7	207.234.359	-14,4	-63.395.487	351.073.230	69,4
2016	142.529.584	-0,9	198.618.235	-4,2	-56.088.651	341.147.819	71,8
2017*	156.996.381	10,2	233.797.921	17,7	-76.801.540	390.794.302	67,2

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret, 2017, Yazar Tarafından Hazırlanmıştır. (*)2017 Verileri Geçicidir.

Söz konusu dönemde 2010 ile 2017 yılları arasına gelindiğinde ise dış ticaret hacminin genişlemeye devam etmesine rağmen, dış girdi bağımlılığının ekonomideki yerini koruması neticesinde ihracat ile ithalat miktarları arasındaki dengenin pek değişmediği ve dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranının bu yıllarda, Tablo 13'te yer aldığı üzere yaklaşık yüzde 64,5 seviyesinde kaldığı görülmektedir. Ekonomide ihracat ve ithalat miktarlarının artış gösterip yapısal bir dönüşüm gerçekleşmemesine rağmen, ilgili yıllarda dünya ekonomisinde birçok gelişme yaşanmıştır.

Mortgage Krizi'nden sonra başta ABD kaynaklı olarak dünyada parasal genişlemeye gidilmesiyle birlikte gelişmekte olan ülkelere dolaylı yabancı sermaye yatırımı olarak da adlandırılan portföy yatırımları artmaya başlamış ve söz konusu ülkeler ticaret açıklarını finanse ederken zorluk çekmemişlerdir. Benzer durumun Türkiye ekonomisi için de geçerli olduğu ve özellikle ilgili yıllarda Türkiye ekonomisinin dış girdilerle büyüme oranını ve ihracat miktarını arttırması dolayısıyla ihtiyaç duyduğu yabancı sermayeye rahatça kavuşma imkânı bulabildiği ve bu sayede tüketime dayalı ekonomik büyümesini arttırabildiği söylenebilmektedir. Şöyle ki 2000 yılında Türkiye ekonomisine yapılan portföy yatırımları yaklaşık 1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşirken, 2007 yılına gelindiğinde bu tutar 833 milyon dolar civarına gerilemiştir. Ancak dünyada gerçekleştirilen finansal genişleme ile Türkiye ekonomisine yapılan portföy yatırımları 2010, 2011 ve 2012 yılları için sırasıyla yaklaşık 16, 22 ve 41 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Dönem sonu yılı olan 2017 yılına gelinene dek bu tutarda azalmalar meydana gelmiş olsa da 2017 yılında portföy yatırımları 24,4 milyar dolar civarında kayda geçirilmiştir (www, TCMB, 2018).

Öte yandan 2008 finansal krizinin meydana gelmesinin, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında doğrudan yabancı sermaye akımlarının yer değiştirmesine yol açtığı göze çarpmaktadır. Şöyle ki 2007 yılında 1.893.815,2 milyon Dolar tutarında Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı (FDI) akışı yaşanmıştır. Bu tutarın gelişmiş ekonomiler ile gelişmekte olan ekonomiler arasındaki dağılımı ise sırasıyla 1.284.170,6 milyon Dolar ile 522.411,3 milyon dolardır. Krizin küresel boyutlara ulaşmasıyla birlikte 2009 yılında dünya toplam FDI akımları 1.179.064,3 milyar Dolar seviyesine gerilemiş ve gelişmiş ekonomiler ile gelişmekte olan ekonomiler arasındaki dağılımı sırasıyla 656.281,2 milyon Dolar ve 461.004,4 milyon Dolar şeklinde

gerçekleşmiştir. Bu dağılımın 2014 yılında gelişmekte olan ekonomilerde, gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. 2015 yılına gelindiğinde ise dünya FDI akımları toparlanma eğilimine geçerek 1.921.305,5 milyon Dolar seviyesine ulaşmış ve gelişmiş olan ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki dağılımı sırasıyla 1.141.250,6 milyon Dolar ile 744.032,5 milyon Dolardan oluşmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 2000 ile 2017 döneminde Türkiye ekonomisine yansımaları ise oldukça etkili olmuştur. 2000 yılında Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırım düzeyi 982 milyon Dolar civarında iken, 2007 yılına gelindiğinde yaklaşık 22 milyar Dolar tutarındadır. 2007 Krizinden sonra bu düzey azalma eğilimine geçse de 2015 yılında 17,7 milyar Dolar seviyelerinde ve 2017 yılında gelindiğinde ise 10,8 milyar Dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (www, UNCTAD, 2018).

İlgili dönemde 2013 yılına gelindiğinde ise bazı gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarında gerçekleşen daralmaya paralel olarak enerji talebinde meydana gelen azalma; Brent, Batı Texas ve Dubai petrolünün spot fiyatının basit ortalamasından oluşan ham petrolün varil fiyatının 2013 yılından 2015 yılına gelindiğinde yaklaşık 104 ABD dolarından 42,8 ABD doları seviyelerine düşmesine yol açmıştır (www, IMF, 2018). Bu gelişmenin Türkiye ekonomisinin dış ticaretine yansımaları ise 2013 yılında yaklaşık 100 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen dış ticaret açığının 2016 yılına gelindiğinde 56 milyar dolar civarına gerilemesine katkı sağlamasıyla açıklanabilir.

Özetle Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar geçen sürede, Türkiye ekonomisinin dönemler itibarıyla ithal ara girdilere farklı derecelerde bağımlı olduğu, bu nedenle ekonomik büyüme ve ihracat miktarının artırılmasının ekonomide dış borç stokunun yükselmesine ve aynı zamanda yabancı sermayeye duyulan ihtiyacının artmasına yol açtığı görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu şartlar altında ulaşılması hedeflenen politikaların; makroekonomik dengelerin çoğunda bozulmaya sebep olacağı, Türkiye ekonomisine büyük bir yük oluşturma şeklinde ekonominin bağımsız bir yapıya kavuşturulmasında birtakım güçlüklerin çekilmesine zemin hazırlayacağı ve giderek artan boyutlarda kırılgan yapıya bürünmesinde rol oynayacağı söylenebilir. Bu durumun yaşanması ise pek çok değişkenle açıklanabilmektedir. Bu faktörlerin en önemlilerini; diğer gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye'de de uygulanan politikaların, bir yapısal dönüşümün yaşanmasına katkı sağlayamaması ve sanayileşmiş ülkeler bilgi

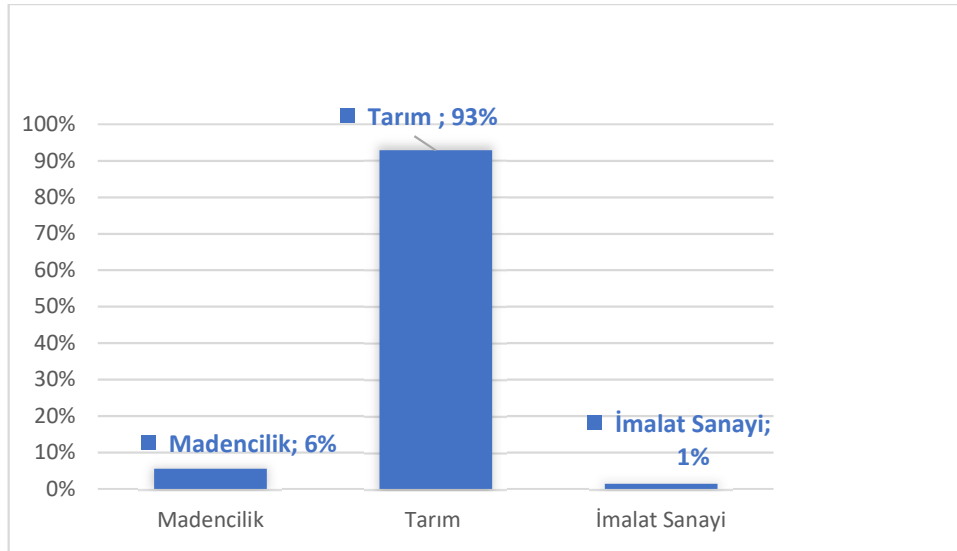
üretirken Türkiye dahil olmak üzere söz konusu ülkelerin henüz sanayileşme aşamasını tamamlamamış olmaları şeklinde açıklamak mümkündür.

Türkiye'nin dış ticaretinin dönemler itibarıyla gelişiminin yanında, özellikle ihracatın sektörel bileşimi ile ithalatın mal gruplarına göre bileşiminin incelenmesi de yapısal dönüşümler hakkında fikir edinilmesinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca bu dönüşümlerin Türkiye'nin imalat sanayisine yansımaları, uluslararası alanda rekabet gücünün veya dış girdi bağımlılığının belirlenmesinde rehber nitelikte olmaktadır. Bu bağlamda ikinci bölümün diğer başlıklarında ihracatın ana sektörlerimize göre dağılımı, mal gruplarına göre ithalatın bileşimi ve imalat sanayinin Türkiye ekonomisindeki yeri açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2. Türkiye'de Temel Sektörlere Göre İhracat

Türkiye ekonomisinde devletçi politikaların terk edilip liberal politikaların uygulamaya koyulduğu 1950'li yılların başında dış ticaretin sektörel yapısı, Grafik 3 yardımıyla incelendiğinde; ekonominin halen büyük oranda tarım ürünleri ihraç eder durumda olduğu, buna karşılık sanayi sektörünün ise Türkiye ihracatında neredeyse hiçbir etkiye sahip olmadığı ve çok düşük bir oranda seyrettiği göze çarpmaktadır.

Grafik 3: Ana Sektörlere Göre İhracat 1950 Yılı (Oran)

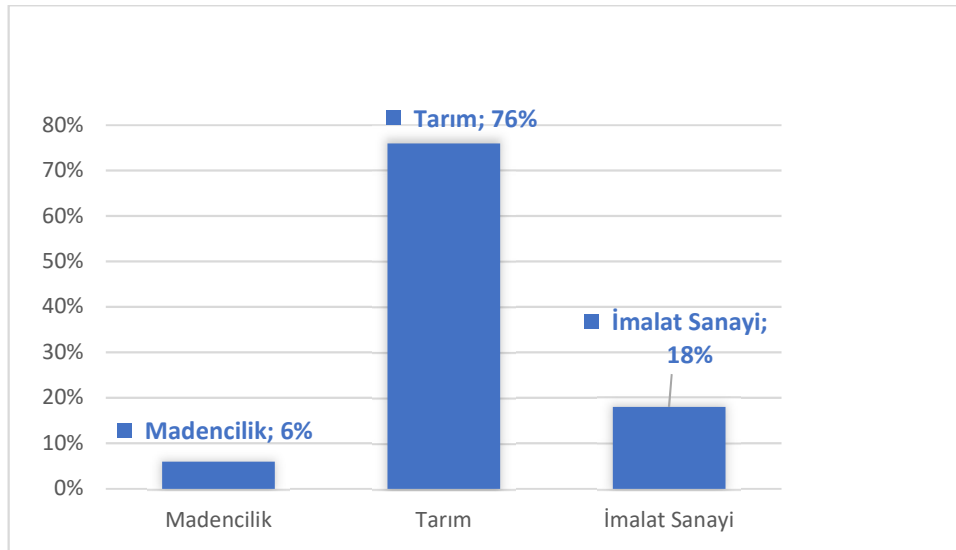

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Aslında tarımda bir dönüşümün yaşandığı ve makineleşme oranının arttığı bu yıllarda, tarım sayesinde iç pazarın canlanıp talep artışı sağlaması ve ithal ikameye dayanan sanayi stratejilerinin varlığı dolayısıyla, sanayi sektörü iç pazarda genişleme göstermiştir (Şahin, 2007: 114). Ancak dönemin sanayileşme politikasıyla yerli sanayi iç piyasaya yönelik geliştirilmeye ve dış rekabete karşı korunmaya çalışıldığı için dış ticaret açısından henüz önemli bir konumda değildir.

1960'lı yıllara gelindiğinde, planlı ekonomiye geçişle birlikte ithal ikameci politikalar tam anlamıyla hedeflenmiş, kalkınma planları uygulamaya koyulmuş ve yurt içinde tarım sektörü ile sanayi sektörü arasında dengeli bir büyüme amaçlanmıştır. Esasen sanayi sektörünün gelişmesinin, ülkenin gelişmişliğinin göstergesi olduğu düşüncesi ilgili dönemde belirginleşmiştir. Fakat planlar vasıtasıyla sanayileşmeye ağırlık verilmeye çalışılan bu dönemde tarım sektörü halen önemli bir yer tutmakta ve önceki dönemlerde olduğu gibi Türkiye'de sanayi sektörünün geliştirilebilmesi tarım sektöründe yaşanılacak ilerlemeye de bağlı olmaktadır. Bu nedenle ağırlık sadece sanayi sektörüne değil her iki sektöre de verilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2004: 146).

Grafik 4: Ana Sektörlere Göre İhracat 1960 Yılı (Oran)

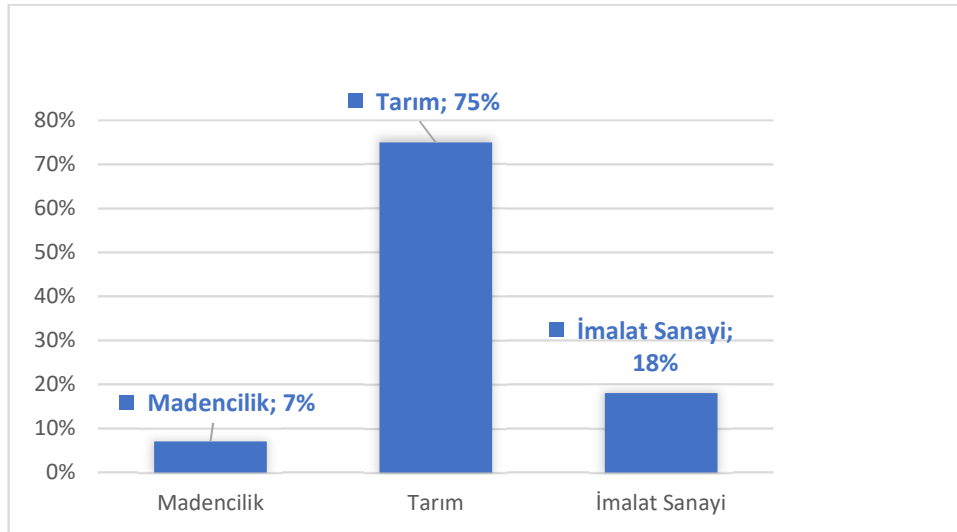
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Ekonominin tıkanmaya başladığı 1954 yılından 1960 yılına gelinene dek Türkiye'nin dış ticaret hacminde ve ihracat miktarında yıllara göre artış veya azalışlar görülse de

önemli bir değişim meydana gelmemiş hatta azalma baş göstermiştir. Buna karşın az da ihracatın yapısında bir dönüşüm yaşanmıştır. Keza Grafik 4 incelendiğinde imalat sanayinin Türkiye ihracatındaki payında artış, diğer taraftan ise tarım sektörünün ihracattaki payında ise azalış meydana gelmiştir.

1970’li yıllara gelindiğinde ise uygulanan BBYKP doğrutusunda ihracat miktarında artış yaşanmış, hatta bu artış hedefleneni bile aşmıştır. Planın uygulamaya koyulduğu 1963 yılından 1970 yılına kadar geçen sürede, ihracat miktarı 368 milyon dolar civarından 588,5 milyon dolar seviyelerine ulaşmış ve artış oranı yaklaşık yüzde 60 düzeyinde gerçekleşmiştir. İhracatın yapısı incelendiğinde, sanayi ürünlerinin miktar olarak iki kat artış performansı sergilediği ancak ihracattan aldığı pay bakımından lehine neredeyse bir değişimin meydana gelmediği göze çarpmaktadır (Kaya, 2008: 13).

Grafik 5: Ana Sektörlere Göre İhracat 1970 Yılı (Oran)

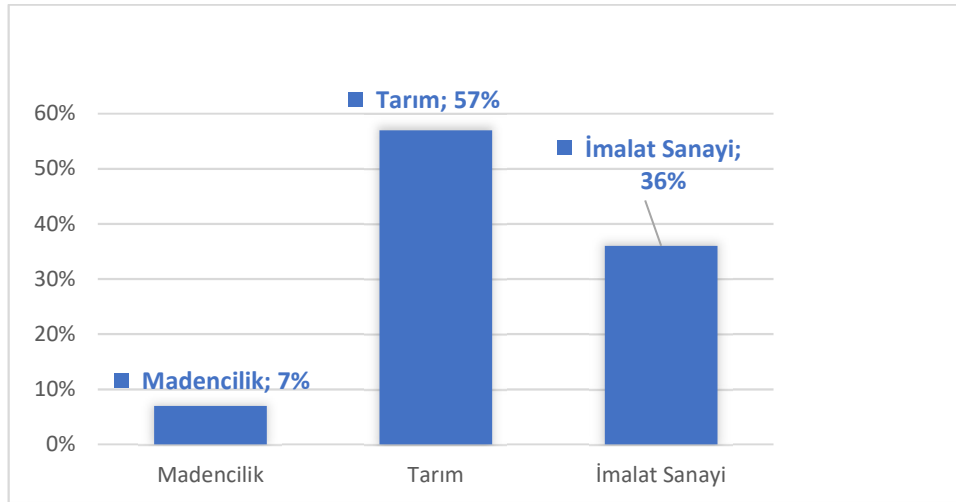
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Bu durumun gerçekleşmesinde ise ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin uygulanması nedeniyle, dış rekabete karşı korunan ve iç talebe yönelik üretim yapan bir sanayi sektörünün oluşturulması rol oynamakta, dolayısıyla tarım ve madencilik sektörü ile aynı doğrutuda yani olağan bir değişim yaşanmaktadır. Nitekim Grafik 5 incelendiğinde 1960 yılında 17,9 dolaylarında pay alan imalat sanayinin 1970 yılına

gelindiğinde 18,4 düzeylerinde bir değer aldığı, benzer şekilde tarım sektörü ile madencilik sektöründe de küçük çaplı değişmelerin meydana geldiği görülmektedir.

Dünya ekonomisinde 1980'li yıllardan önce baş gösteren petrol krizleri gibi nedenlerden ötürü 1980 sonrası dönemde yaşanan olumsuz gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde yeni düzenlemelere geçilmiştir. 1980 yılından sonra ithal ikameci politikalar terk edilerek yerine ihracata dayalı büyüme politikaları uygulamaya koyulmuştur. Bu dönüşümdeki amaç ise serbest koşullar altında faaliyet gösteren bir piyasa yapısının oluşturulmasından ve dış dünya ile bütünleşme çabalarından ileri gelmektedir. İlgili dönemde ihracat artışı sağlanması amacıyla teşvikler arttırılmış, TL ile yapılan dış ticaret işlemlerinin önündeki engeller kaldırılmış, serbest döviz kuru rejimine geçilmiş ve 1987 yılında Türk Eximbank kurulmuş (Kaya, 2008: 14-15). Nitekim tüm bu uygulamalar sonrasında ihracat miktarında büyük bir ilerleme kaydedilmiş ve dış ticaret hacminde de önemli derecede artış yaşanmıştır.

Grafik 6: Ana Sektörlere Göre İhracat 1980 Yılı (Oran)

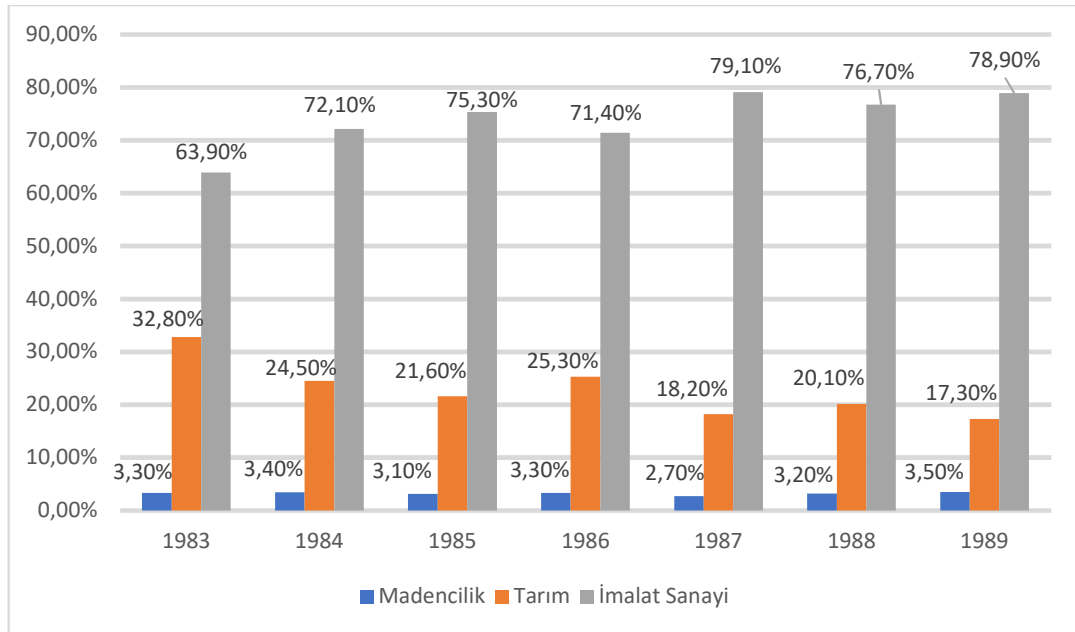

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

1980 yılında yaklaşık 10,8 milyar dolar olan dış ticaret hamisi dönem sonu olan 1989 yılında 27,4 milyar dolar civarına, benzer şekilde ihracat miktarı da 2,9 milyar dolar dolaylarından ortalama 11,6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca ihracatın yapısında büyük bir dönüşüm yaşanılmış, Grafik 6 ve Grafik 7'de de görüleceği üzere; imalat sanayinin 1980 ve 1989 yılında toplam ihracattan aldığı pay sırasıyla yüzde 36 ve

yüzde 78,9 dolaylarına yükselmiş, buna karşılık tarımın aldığı pay ise sırasıyla yüzde 57 ve yüzde 17,3 dolaylarına daralmıştır. Öte yandan; imalat sanayi ihracat miktarı 1980 yılında 1 milyar dolar düzeylerinde iken 1989 yılına gelindiğinde yaklaşık 9,2 milyar dolar seviyesine, tarım sektörünün gerçekleştirdiği ihracat tutarları ise 1980 yılından 1989 yılına gelindiğinde 1,67 milyar dolar dolaylarından 2 milyar dolar civarına ilerlemiştir.

Grafik 7: Ana Sektörlere Göre İhracat 1983-1989 Yılları (Oran)

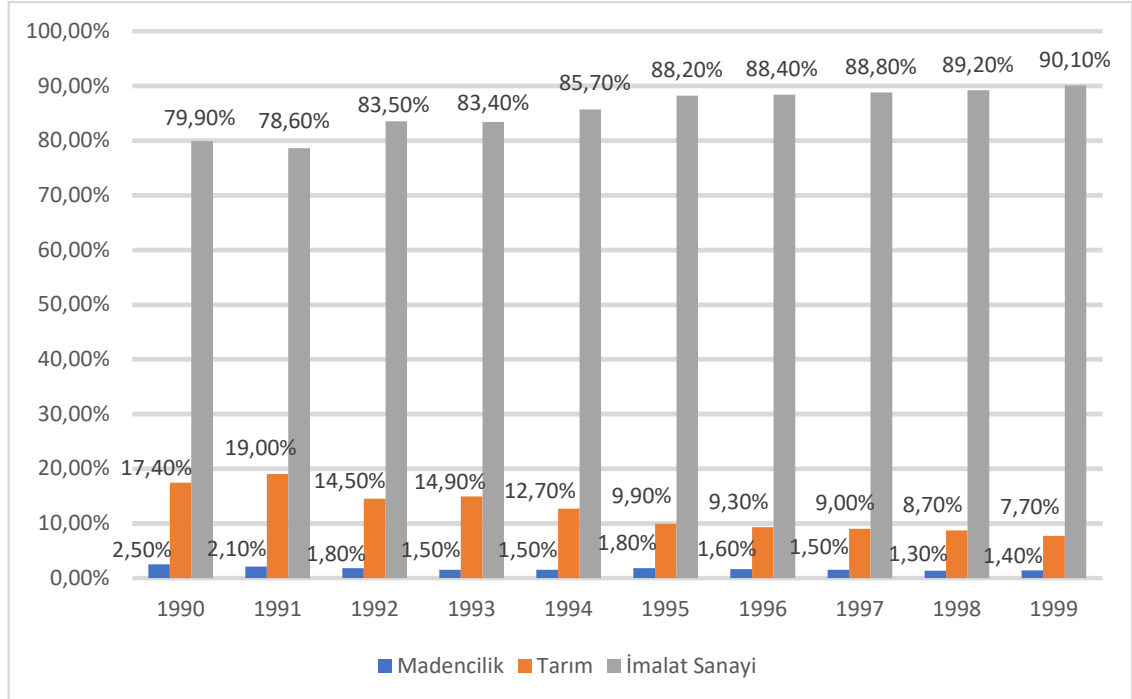
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

1990'lı yıllara gelindiğinde ise 1989 yılında itibaren bozulmaya başlayan ve ihracatçılar üzerine olumsuz etki oluşturan nispi fiyat dengesi 1994 yılı devalüasyonu ile birlikte giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, devalüasyon dolayısıyla ihracatın cazip hale gelmesine ilaveten iç pazarda daralmaya başlayan bir talebin baş göstermesiyle beraber ekonomi ihracata doğru yönelme eğilimine geçmiştir (Şahin, 2007: 230). Dolayısıyla 1990 yılında yaklaşık 13 milyar dolar düzeyinde olan ihracat miktarının 1999 yılına gelindiğinde 26,5 milyar dolar seviyelerine ulaştığı görülmektedir.

Grafik 8 yardımıyla ihracatta yaşanan bu artışın yapısı incelendiğinde ise ilgili dönemde de imalat sanayi lehine artışın yaşandığı dikkat çekmektedir. Keza 1990 yılından 1999 yılına gelindiğinde imalat sanayinin ihracat gelirleri içindeki payında

yaklaşık yüzde 10'luk bir artış yaşanılmasına karşın, tarım sektörünün payında ise yüzde 10 civarında bir daralma meydana gelmiştir. Ayrıca 1950 yılında ihracat miktarının yüzde 6 dolaylarını oluşturan madencilik sektörünün payının ise 1999 yılı sonuna gelindiğinde yüzde 1,6 seviyelerine gerilediği görülmektedir.

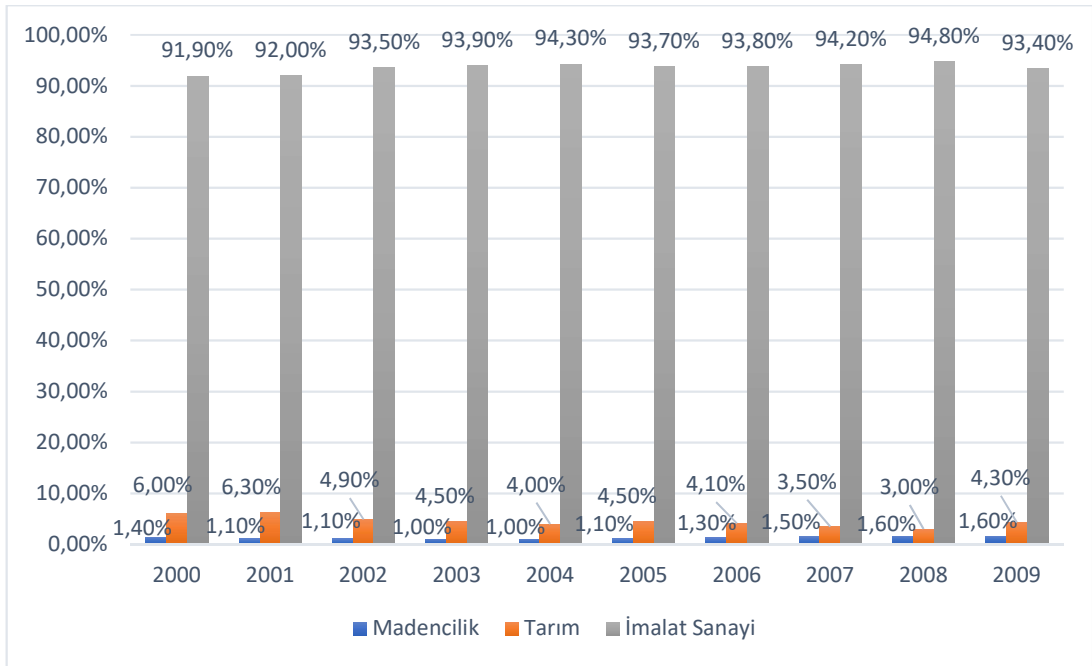
Grafik 8: Ana Sektörlere Göre İhracat 1990-1999 Yılları (Oran)

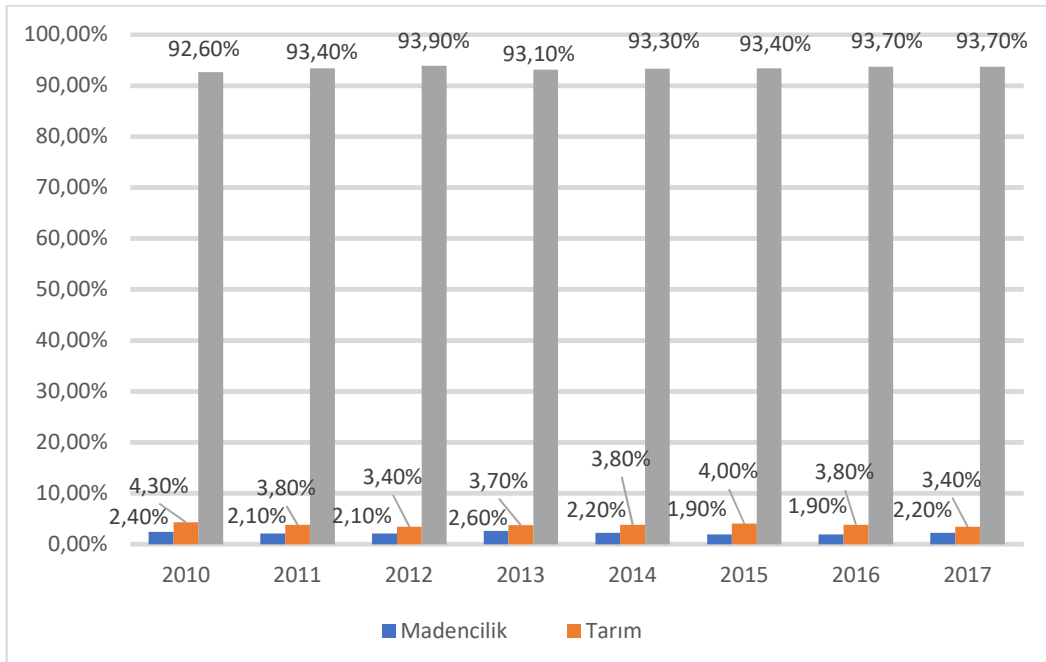
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Türkiye ekonomisinde yurt içi kaynaklı iki krizin yaşandığı, ayrıca 2008 küresel krizi etkilerinin hissedildiği 2000 ile 2009 yılları arasında, ihracatın sektörel yapısında tarım sektöründen imalat sanayi lehine bir dönüşümün yaşandığı ve bu dönüşümün de kalıcı bir şekilde yer edindiği dikkat çekmektedir. Bu dönüşümle birlikte ekonominin artık sanayi ürünleri ihraç eder yapıda olduğu, tarım sektörünü ile madencilik sektörünün ihracattan aldığı payın ise giderek daraldığı söylenebilir.

Grafik 9 incelendiğinde; 2008 küresel krizinin etkileri nedeniyle ihracatın daraldığı bu yılda bile ihracatın sektörel yapısının pek bir değişiklik göstermediği ve dönem içinde sanayi sektörünün ihracattan aldığı payın yüzde 90'ın üzerinde seyrettiği, tarım ve madencilik sektörünün oranının da yüzde 5'in altında gerçekleştiği görülmektedir.

Grafik 9: Ana Sektörlere Göre İhracat 2000-2009 Yılları (Oran)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Grafik 10: Ana Sektörlere Göre İhracat 2010-2017 Yılları (Oran)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

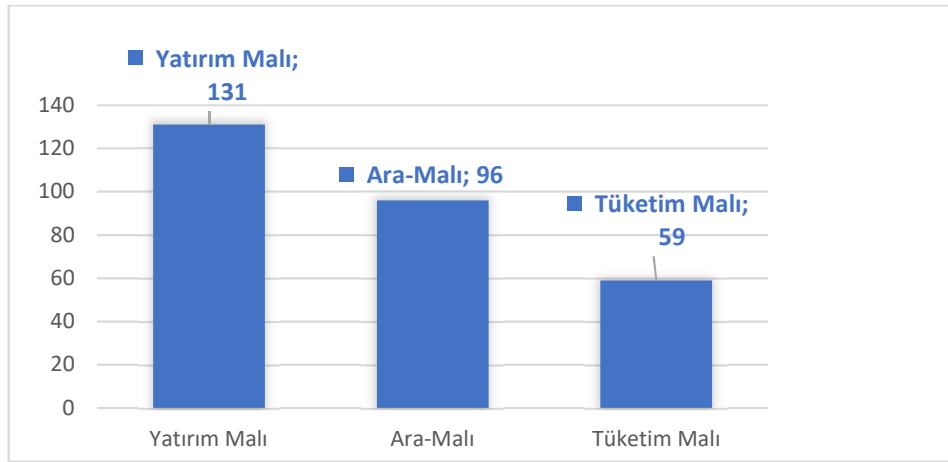
2008 yılında gerçekleşen küresel kriz sonrasında özellikle ABD öncülüğünde finansal serbestleşme yaşanması ve akabinde dünya ekonomilerinin toparlanma eğilimine geçmesi neticesinde Türkiye ekonomisi 2010 ile 2017 yılları arasında da gerçekleştirdiği ihracatta gerileme yaşamadan yoluna devam etmiştir. Nitekim Tablo 13 verileri dikkate alındığında 2010 yılında yaklaşık 113,8 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen ihracat miktarı, dalgalı bir seyir izlemiş olsa da 2017 yılında 157 milyar dolar civarına yükselmiştir. Öte yandan Grafik 10 yardımıyla ihracatın sektörel bileşimi incelendiğinde, imalat sanayinin ilgili dönemde ihracat miktarı içinde aldığı payını, neredeyse önceki dönemde olduğu seviyelerde koruduğu, dolayısıyla ihracatın yapısında önemsenmeyecek düzeyde bir değişme meydana geldiği söylenebilir.

Kısaca özetlenirse, Türkiye'nin 1980 yılı sonrasında dış dünya ile uyum çabaları neticesinde ihracatının yapısında radikal değişimlerin meydana geldiği ve 1950'li yıllarda tarım ürünleri ihracatçısı konumunda iken, deyim yerindeyse sanayi ürünleri ihracatçısı konumuna geldiği görülmektedir. Ancak söz konusu yapısal dönüşümlerin, Türkiye'nin ihraç ettiği sanayi mallarını katma değeri yüksek mallara göre şekillendirmesinde pek bir etkisinin olduğu söylenememektedir. Ayrıca, sanayi ürünlerinin ihracatında istenilen düzeye ulaşılrken ne denli bir ithal ara girdi kullanıldığı ekonominin dışa bağımlı olan yapısını doğrudan etkilediği için söz konusu imalat sanayi ihracat artışlarının yanında mamul ithalat türlerinin ve miktarlarının analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır.

2.3. Türkiye'de Mal Gruplarına Göre İthalat

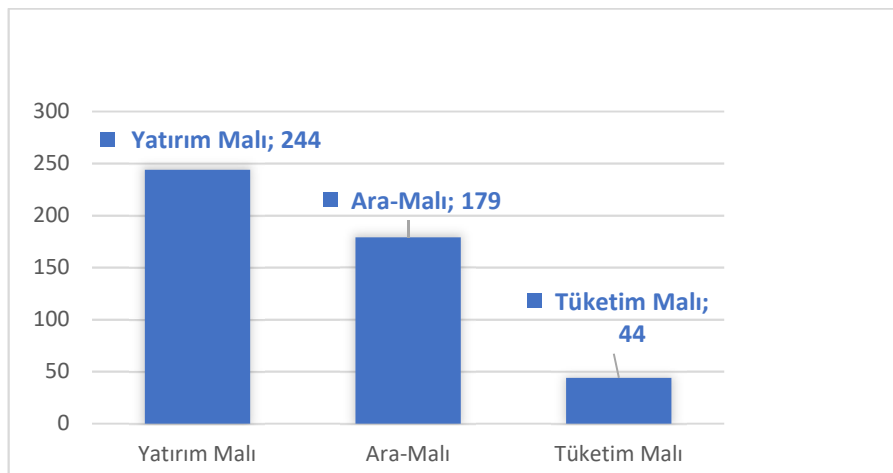
1950'li yıllarda izlenen iktisat politikası gereği 1958 yılına kadar yapılan toplam yatırımların %21'i sanayi sektörüne yönlendirilmiştir. Kamu kesimi tarafından yapılan yatırımlar ara, yatırım ve tüketim mallarında toplanmış; şeker, tekstil, makine üretimi ve inşaat malzemeleri alanında kayda değer bir ilerleme kat edilmiştir. (İncekara, 2015: 230).

Grafik 11 vasıtasıyla 1950 yılında ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, toplam ithalat içinde önde gelen mal grubunu yatırım mallarının oluşturduğu ve bunu ara malı ile tüketim malının takip ettiği anlaşılmaktadır.

Grafik 11: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1950 (Milyon ABD \$)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Temel tüketim mallarının yurtiçi üretimine ağırlık verilmesi ve 1950 ile 1954 yıllarında baş gösteren ödemeler bilançosu sorunları ekonomiyi ithal ikameci sanayileşmeye itmiştir. Bu sayede tüketim mallarının ithalat içindeki payında yüzde 10'ların altına kadar bir gerileme sağlanmıştır. Ancak kurulan yeni sanayi dallarının yatırım mali gerektirmesi ve montaj sanayi özelliği taşımları dolayısıyla ara mallarına ihtiyaç duyması; 1960 yılına gelindiğinde ara ve yatırım malları ithalatında yükselişe sebebiyet vermiş, ithalattaki artış devam ederek ödemeler bilançosu açıkları büyümüştür (Hiç, 1994: 81).

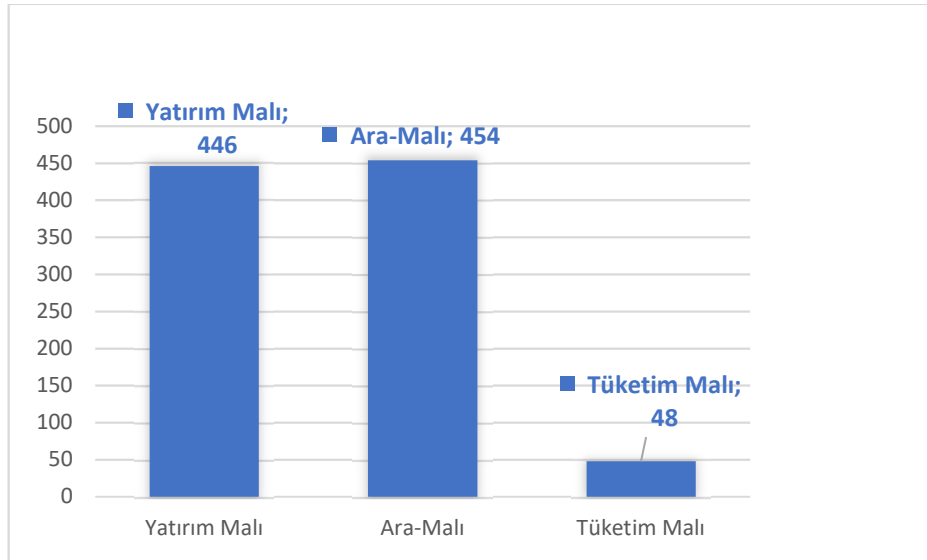
Grafik 12: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1960 (Milyon ABD \$)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Grafik 12 incelendiğinde tüketim malı ithalatının azalmasına karşın, 1950’li yıllarda başlayıp 1960 yılına kadar devam eden sanayideki büyüme nedeniyle 1960’lı yıllara gelindiğinde ara ve yatırım mallarının oranı sırasıyla ortalama yüzde 5 ve 6 dolaylarında artma eğilimi göstermiştir.

1960 yılından 1970 yılına değin geçen sürede ise kalkınma planlarının uygulanması ve ithal ikameci sanayileşme politikalarının izlenmesi nedeniyle tüketim malı ithalatında baş gösteren düşüş devam etme eğilimi göstermiştir. İlgili dönemde sanayide izlenen temel strateji, dayanıklı tüketim mallarının yurt içinde üretiminin gerçekleştirilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla, Grafik 13’te görüldüğü gibi tüketim mallarının ithalatı azalmış, ancak yurtiçi üretim genel itibariyle değerlendirildiğinde mevcut teknoloji düzeyi sanayide önemli bir ilerleme kaydedilmesine olanak tanıyamadığı için yatırım mallarının ithali daralmış ve ara mallarının ithalattaki payı genişlemiştir. Bu neden dolayı ise Türkiye’de ilgili yıllarda dış girdi bağımlılığının önemli bir yer edindiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Grafik 13: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1970 (Milyon ABD \$)

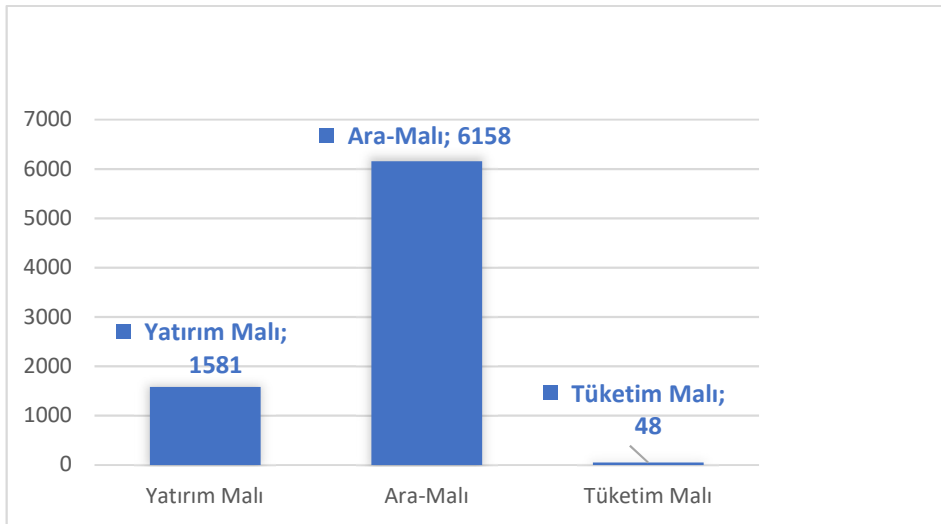

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllara girilirken, 1973 yılında patlak veren ve etkileriyle gelişmekte olan ülkeleri finansal açıdan kötü bir duruma düşüren petrol krizinden dolayı 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan birtakım önlemler uygulamaya

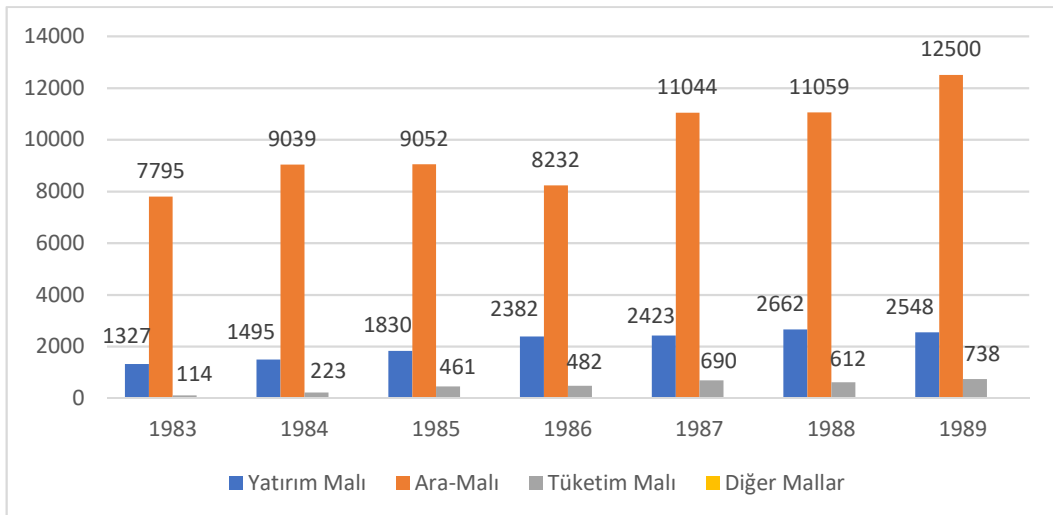
koyulmuş ve ekonomide bir liberalizasyon süreci başlatılmıştır. İhracata yönelik sanayileşme politikasının izlenilmesi dolayısıyla ithalatın önünde var olan engellerin ortadan kaldırılması 1980 yılında yaklaşık 7,9 milyar dolar seviyesinde olan ithalat miktarını 1989 yılına gelindiğinde 15,7 milyar dolar civarına yükseltmiştir.

Grafik 14: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1980 (Milyon ABD \$)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Grafik 15: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1983-1989 (Milyon ABD \$)

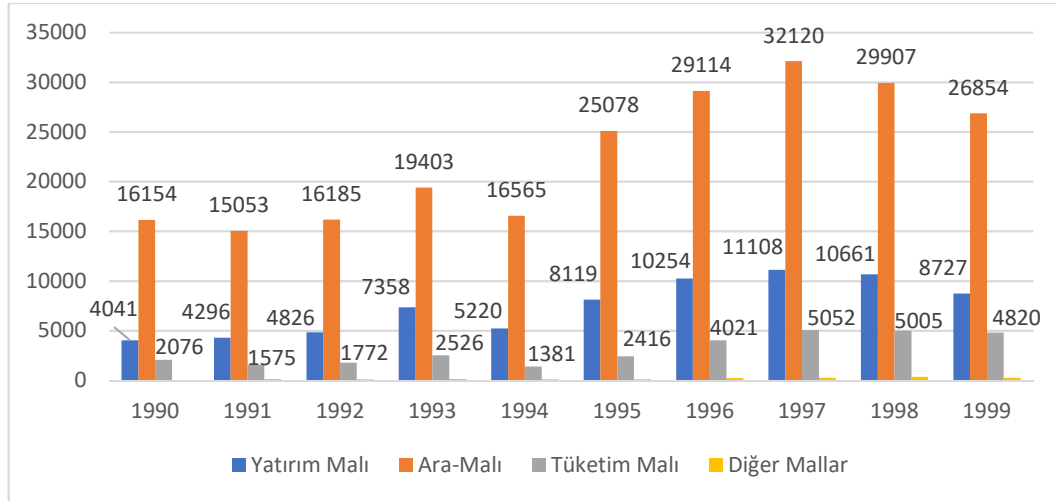

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

1980-1989 dönemine gelindiğinde ise ithalatın yapısında bir değişimin yaşandığı göze çarpmaktadır. Grafik 14 ve Grafik 15 yardımıyla ilgili dönemde ithalatın yapısı incelendiğinde, tüketim ve yatırım mallarındaki düşüşün devam etmesine karşın ara malının ithalat içindeki payının artışı devam ettirdiği görülmektedir. Keza 1980 yılına gelindiğinde tüketim ve yatırım mallarının ithalat içindeki payının sırasıyla yüzde 1 ve yüzde 20 civarına kadar gerilediği, buna karşılık ara mallarının ise yüzde 79 dolaylarına arttığı görülmektedir. Bu durumun yaşanmasında belirleyici olan faktörü ise ekonominin dışa bağımlı yapıda olması oluşturmaktadır (Sezgin, 2009: 180).

1980’li yıllara gelinene dek tüketim mallarının ithal ikamesinde elde edilen başarının ara mallar cephesinde ise gerçekleştirilememesi dolayısıyla ara malların ithalat miktarı artma eğilimine devam etmiştir. Söz konusu dönemde 1989 yılına gelindiğinde yaklaşık 15,7 milyar dolar seviyesinde gerçekleştirilen ithalatın 12,5 milyar dolarlık kısmını tek başına ara malları oluşturmaktadır. Öte yandan son dönemde TL’nin gelen sıcak para nedeniyle ile değerlenmesi ara malı ithalatını fiyat yönüyle daha cazip hale getirdiğini de göz ardı etmek mümkün değildir.

Grafik 16: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 1990-1999 (Milyon ABD \$)

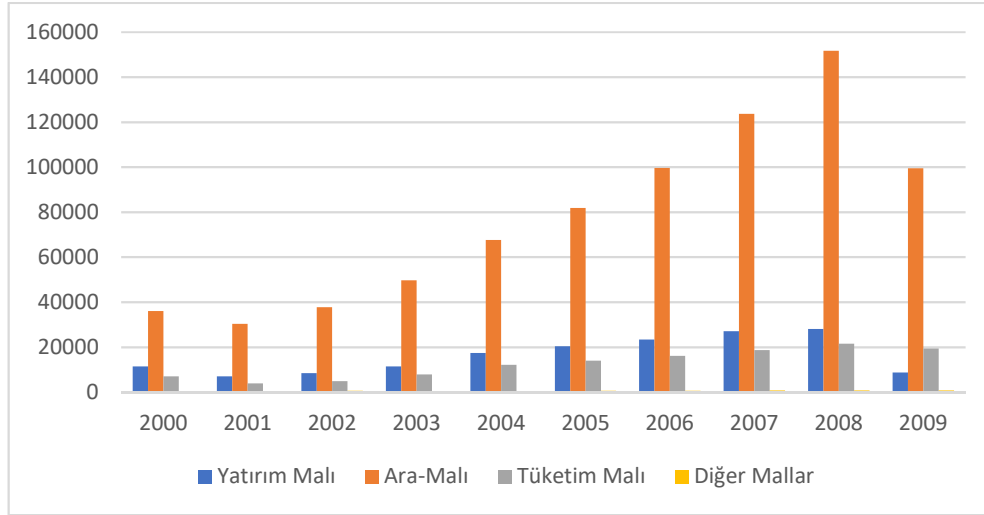

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllara gelindiğinde, dış ticaret için belirlenen temel politikanın ihracatın arttırılmasına yönelik olduğu görülmektedir. İhracata dönük sanayileşme stratejisi ortamında hedeflenen bu politikanın başarıya ulaştığı

söylenmektedir. Keza Tablo 12 ve Tablo 13 verileri dikkate alındığında, 2000 yılı sonunda yaklaşık 27,7 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen ihracat miktarı 2017 yılına 157 milyar dolar civarına yükselmiştir. Ancak ihracat miktarında meydana gelen söz konusu yükseliş ilgili döneme gelindiğinde de yurtiçi ara mal üretimi ile desteklenemediği için beraberinde ara malların ithalatında ve dolayısıyla ithalat miktarında bir artışı da getirmiştir. Ekonomide dış girdi bağımlılığının da var olması sebebiyle, 2000 yılında 54,5 milyar dolar dolaylarında seyreden ithalat miktarı 2017 yılına gelindiğinde 233,8 milyar dolar civarına ulaşmıştır.

Grafik 17: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 2000-2009 (Milyon ABD \$)

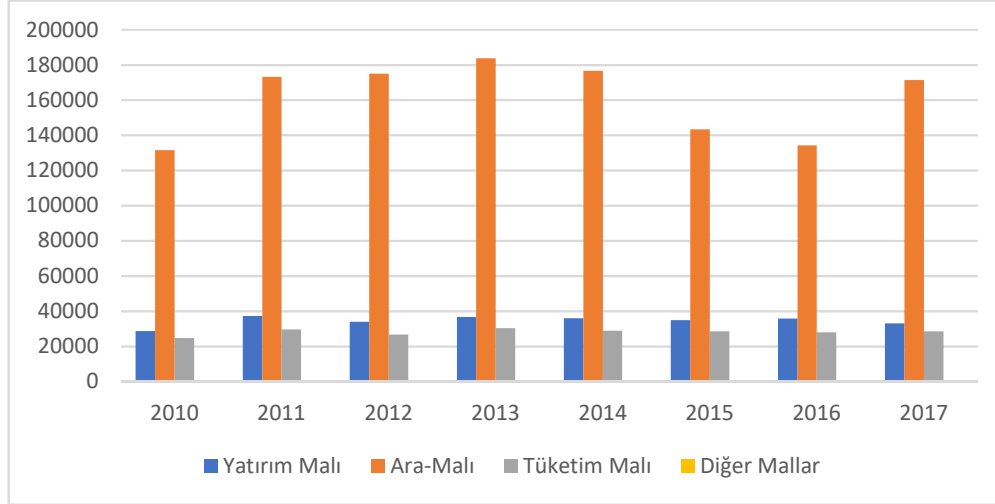
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Grafik 17 incelendiğinde 2009 yılında, küresel krizin yol açtığı dünya çapındaki daralma nedeniyle Türkiye ekonomisinde, büyüme oranında ciddi bir düşüş yaşanmış ve düşüşün dış ticarete yansımaları ara malları ithalatındaki daralma şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak ilgili dönemde 2008 yılına kadar ihracattaki büyüme temposuna paralel olarak ithal ara mallarının da artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Buna karşılık tüketim malları ile yatırım mallarının payı, ara mallarına göre nispeten düşük düzeylerde kalmış ve bu doğrultuda bir dönüşüm yaşanmıştır.

2010 ile 2017 yılları arasında ithalatın yapısı Grafik 18 yardımıyla incelendiğinde ise yatırım ve tüketim mallarının genel itibarıyla ithalatın belirli bir kısmını oluşturduğu buna

karşılık ara mallarının ise nispeten ithalatın çok daha büyük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir.

Grafik 18: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı 2010-2017 (Milyon ABD \$)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

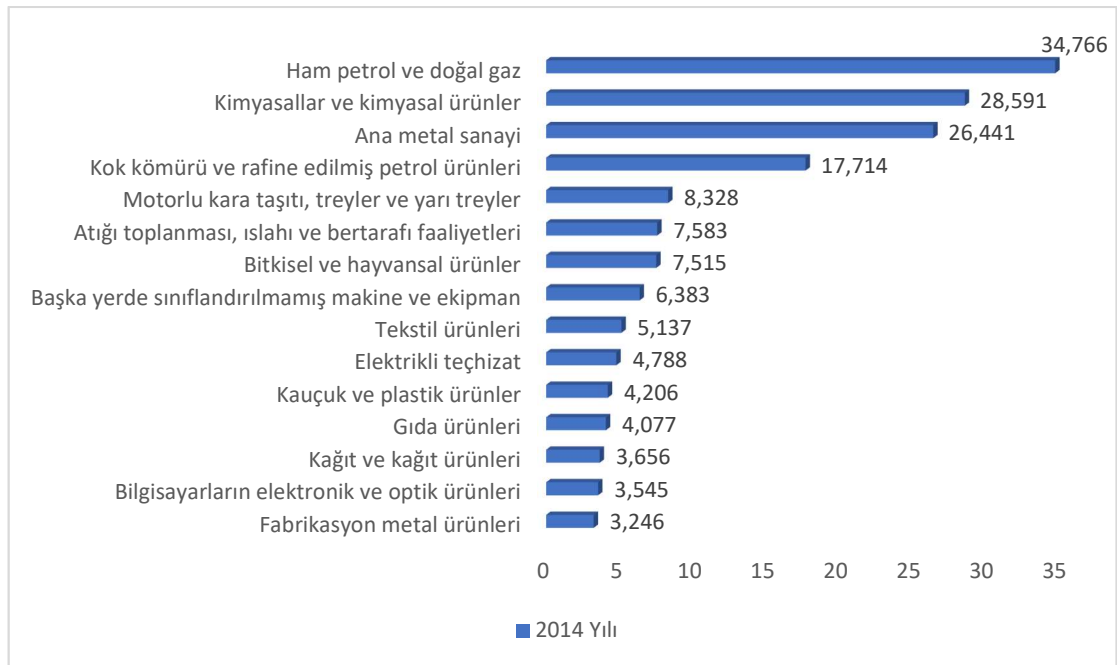
Özetle, Türkiye ekonomisinde 1950’li yıllardan itibaren dayanıklı tüketim mallarının yerli üretimine ağırlık verilmesiyle birlikte 1970 yılında gelinene dek tüketim mallarının ithalat içindeki payının giderek azaldığı görülmektedir. Bu yıllarda ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla belirli bir düzeyde başarı elde edilebilmiş, ancak yerli sanayinin gelişimine ara malların sağladığı katkı yetersiz kalınca ara malları ithalatı artmıştır. 1980 yılında ithal ikameci politikaların terk edilip ihracata yönelik sanayileşme stratejine geçilmesiyle birlikte ithalatın yapısında bir dönüşümün yaşandığı ve söz konusu dönemden itibaren ara mallarının ithalatının iyice arttığı, buna karşılık yatırım malları ile tüketim mallarının ithalattaki payının daralmaya başladığı göze çarpmaktadır.

Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin ithalatı içinde önemli bir paya sahip olan ara mallarının sektörler itibariyle ve ürün gruplarına göre dağılımının incelenmesinin ayrıca önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Grafik 19 incelendiğinde, Türkiye’nin 2014 yılı için 176,7 milyar Dolar düzeylerinde gerçekleşen ara malı ithalatında 34,8 milyar Dolar ile birinci sırayı ham petrol ve doğal gazın aldığı göze çarpmaktadır. Türkiye ekonomisinin enerji ihtiyacını karşılamak için

kullandığı petrolün yüzde 90'ına yakın bir bölümünü ithal ettiği düşünüldüğünde bu durum şaşırtıcı olmamaktadır. Öte yandan ara mallarında dışa bağımlılığın yüksek seyrettiği bir diğer sektöre olan kimyasallar ve kimyasal ürünlere bakılacak olursa 28,6 milyar Dolar civarında tutarı ile ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. İlk beş sırayı oluşturan kalan sektörleri ise sırasıyla 26,4 milyar Dolar dolaylarında gerçekleşen ana metal sanayi, 17,7 milyar Dolar tutarlarında olan kok kömürü ve 8,3 milyar Dolar düzeyinde bulunan rafine edilmiş petrol ürünleri ile motorlu kara taşıtı, treyler ve yarı treyler oluşturmaktadır.

Grafik 19: Sektörler İtibariyle Ara Malı İthalatı 2014, (Milyon ABD Doları)

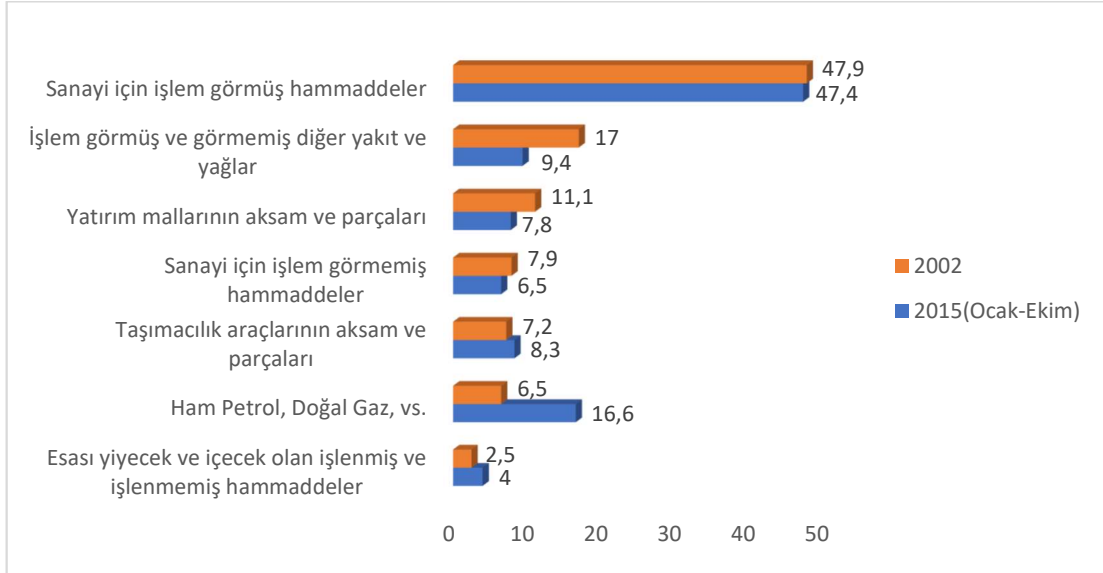

Kaynak: Genç, Ö., Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü

Öte yandan, ithal girdilerin ürün gruplarına göre dağılımı Grafik 20 aracılığıyla incelendiğinde 2002 yılından 2015 yılı Ekim ayına değin geçen sürede ham petrol ve doğal gazda dışa bağımlılığının giderek arttığı göze çarpmaktadır. Türkiye ekonomisinin büyüme temposuna paralel olarak değişim göstermekte olan enerji kullanımı bu süreç içinde yaklaşık yüzde 10 civarında bir değişim göstermiştir. Bunun yanında Türkiye ekonomisinin dış girdi bağımlılığında önemli bir yer tutan ilk üç ürün grubunu; sanayi

için işlem görmüş hammaddeler, diğer yakıt ve yağlar ile yatırım mallarının aksam ve parçalarının oluşturduğu görülmektedir.

Grafik 20: Ürün Gruplarına Göre Ara Malı İthalatı 2002 ve 2015 Yılı, (%)

Kaynak: Genç, Ö., Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İMALAT SANAYİNİN GÖRÜNÜMÜ

Türkiye ekonomisinin, uluslararası arenadaki rekabet ortamında önemli bir yer edinme doğrultusunda hedeflediği sürdürülebilir ihracat artışına ulaşabilmesi için, mevcut üretim kaynaklarını verimli bir şekilde değerlendirmesi gerekmektedir. Çünkü küreselleşen dünyada; fiyat, kalite, maliyet, pazarlama ve dağıtım gibi birçok faktör açısından artan rekabet koşullarına ayak uydurabilen kuruluşlar bu yarış sürecinin sonunda başarılı olabilmektedir. Bunun yanında, rekabetin kendine özgü gereği elde edilen başarı tüm sektörler yayılmadığı ve devam ettirilemediği sürece temelleri sağlam bir başarıdan söz etmek pek mümkün olmamaktadır (Kaya, 2008: 3).

3.1. İmalat Sanayi Göstergeleri

Bu doğrultuda, Türkiye'nin toplam ihracat gelirleri arasında imalat sanayinin aldığı pay 1950'li yıllarda yüzde 1 dolaylarında iken, özellikle 1980'li yıllardaki dönüşümün ardından imalat sanayi ihracat gelirleri arasından aldığı payda büyük bir ilerleme kaydetmiş ve 2017 yılına gelindiğinde ise imalat sanayinin Türkiye ihracatından aldığı pay yaklaşık yüzde 93,7 seviyesine ulaşmıştır. Ancak imalat sanayide yaşanan bu dönüşümün yapısının ve Türkiye ekonomisindeki gelişiminin analiz edilmesinin ayrıca önem taşıdığı görülmektedir.

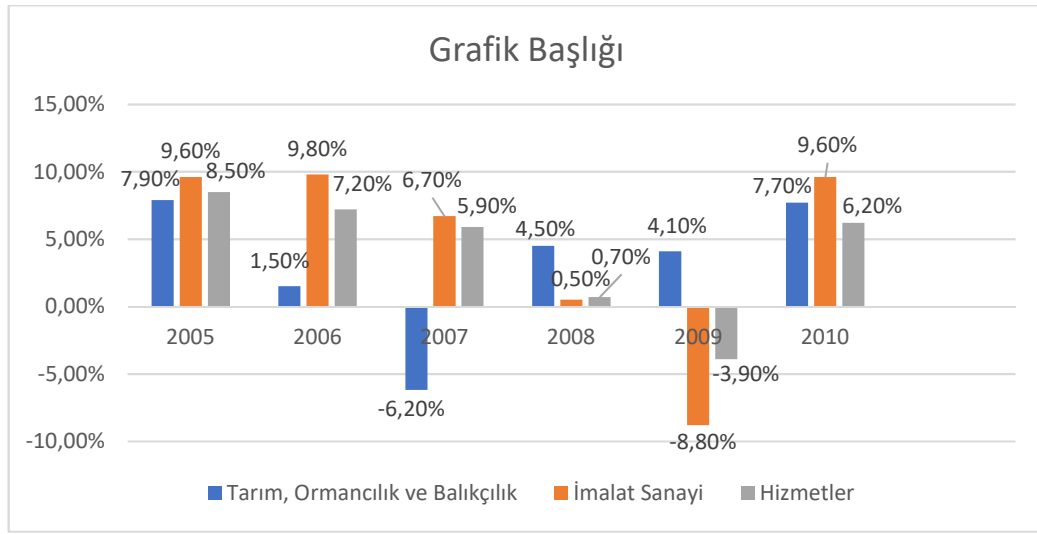
İmalat sanayi teknolojik düzeyi bakımından üç alt sektöre indirgenebilmektedir. Faaliyetlerini yüksek teknoloji ile gerçekleştiren sektörleri; ilaç, bilgi işlem ve hesap makineleri, elektrik makineleri, haberleşme cihazları, uçak ve mesleki cihaz sanayileri olarak sıralamak mümkündür. Öte yandan orta teknoloji düzeyine sahip olan sektörler, ana kimya, temizlik malzemeleri, boya vernik, lastik ürünleri, demir çelik dışı metal, makine, uçak hariç ulaşım araçları olarak ve düşük teknoloji düzeyine sahip olanlar ise gıda, tekstil, giyim, orman ürünleri, kâğıt ürünleri, petrol ve kömür türevleri, çimento-kil, demir çelik, metal eşya vb. şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca, imalat sanayi sektöründeki işletmeleri büyüklüklerine göre yani ölçekleri bakımından da bir ayrıma tabi tutmak

mümkündür. Böylece söz konusu ölçütlerle birlikte Türkiye ekonomisinde imalat sanayi sektörünün mevcut yapısı hakkında detaylıca fikir edinilebilir (Polat, 2011: 29-30).

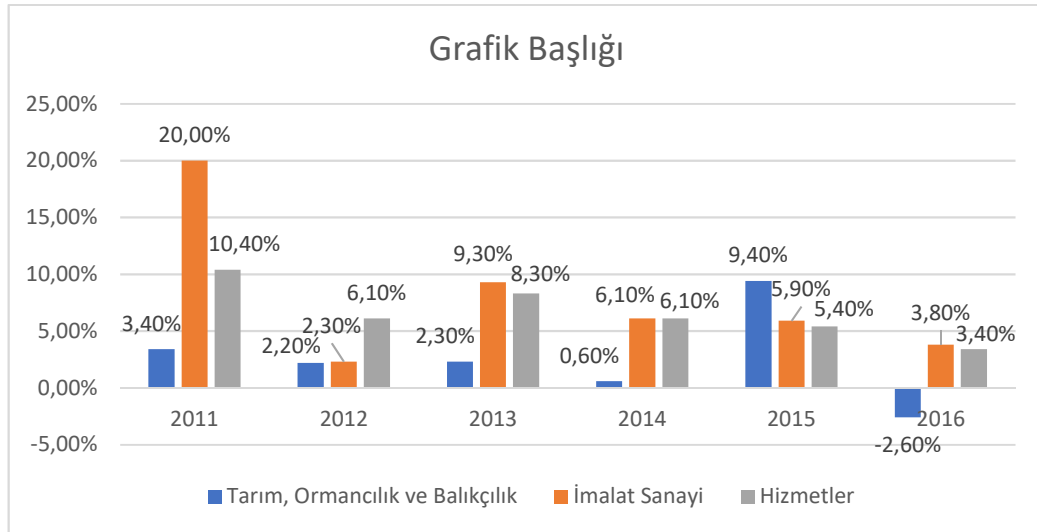
Türkiye ekonomisinde 2016 yılında faaliyet gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) yapısı incelendiğinde, toplam KOBİ sayısının yaklaşık 2,9 milyon olduğu ve bu işletmelerin 372,6 bin dolayının (yüzde 12,9) imalat sanayide yer edindiği görülmektedir. Bu işletmelerin imalat sanayisinde oluşturduğu istihdam ise 5,3 milyon kişi civarındadır. KOBİ'lerin yüzde 12,9'unun imalat sanayide faaliyet göstermesine karşın, sağladıkları istihdam bakımından KOBİ'ler imalat sanayinin yaklaşık yüzde 61,5'ini oluşturmaktadır (Bayülken, 2017: 24-29).

Öte yandan KOBİ'ler 2015 yılı ihracat miktarının yüzde 55,1 gerçekleştirmiş olup, KOBİ'lerin ihraç malların yüzde 92,3'ünü imalat sanayi ürünleri oluşturmuştur. Ancak imalat sanayisinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin yüzde 59,7'sinin düşük teknoloji düzeyi ile çalışmakta olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, büyüklük grubu ve teknoloji düzeyine göre payları incelendiğinde 2014 yılında; 1-19 kişi çalışan girişimlerin %60,4'ü düşük teknoloji, %31,1'i orta-düşük teknoloji ve %8,3'ünün ise orta-yüksek teknoloji ile çalıştığı görülmektedir. Ayrıca, 20-49 kişi çalışan girişimlerde bu paylar sırasıyla %53, %28,4 ve %17,6 iken 50-249 kişi çalışan girişimlerde ise %49,7, %31,4 ve %17,4 olarak gerçekleşmiştir (www, TÜİK, 2018).

KOBİ'lerin; imalat sanayi sektörüne sağladığı istihdam ile ihracat miktarından aldığı payın ve bu pay içindeki imalat sanayi malları oranının yüksek seyretmesine karşın, imalat sanayisindeki girişimlerin düşük teknoloji düzeyi ile çalışması söz konusu KOBİ'lerin küresel rekabette verimsiz olarak işletildiğini göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin sürdürülebilir ve katma değeri yüksek olan mal ihracat artışını sağlayacak bir yapıya ulaşabilmesi için, ilgili kurum ve kuruluşların çabalarını KOBİ'lerin rekabet edebilme koşullarını iyileştirme ve gerekli teknolojik altyapıyı oluşturma üzerine yoğunlaştırması kaçınılmaz hale gelmektedir (Kaya, 2008: 3).

Grafik 21: Zincirleşmiş Fiyatlarla Ana Sektörlerin Büyüme Hızı 2005-2010 (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler

Grafik 22: Zincirleşmiş Fiyatlarla Ana Sektörlerin Büyüme Hızı 2011-2016 (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler

İmalat sanayinin ve buna ek olarak diğer ana sektörlerin büyüme oranları incelendiğinde de ortaya oldukça çarpıcı durumlar çıkabilmektedir. Nitekim Grafik 21 ve Grafik 22'ye bakıldığında ana sektörlerin büyüme oranlarının yıllar itibariyle istikrarsız bir seyir izlediği göze çarpmaktadır. Özellikle küresel krizin varlık gösterdiği 2008 yılında imalat sanayi büyüme oranında yüksek bir düşüş izlenmiş ve sonrasında yüzde 8,8 gibi bir daralma ile karşılaşmıştır. Bu noktadan sonra 2010 ile 2011 yılları arasında

bir toparlanma eğilimi gerçekleşmiş olsa bile takip eden yıllarda büyüme oranlarında gerileme ve istikrarsız bir gidişatın yaşandığı dikkat çekmektedir.

Tablo 15: İmalat Sanayi/GSYİH, 1998-2016

Yıllar	Değer (TL)	GSYİH içindeki payı (%)	Değişim Oranı (%)
1998	16.042.246	23,3	-
1999	21.511.387	20,1	34,1
2000	32.007.671	18,8	48,8
2005	113.914.562	16,9	16,5
2006	134.751.723	17,1	18,3
2007	148.131.166	16,8	9,9
2008	162.031.748	16,3	9,4
2009	151.436.401	15,2	-6,5
2010	175.176.723	15,1	15,7
2011	229.817.774	16,5	31,2
2012	249.250.916	15,9	8,5
2013	293.884.254	16,2	17,9
2014	343.304.828	16,8	16,8
2015	390.796.400	16,7	13,8
2016	432.979.604	16,6	10,8

Kaynak: TÜİK, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A21) Göre Cari Fiyatlarla (değer, pay, değişim oranı), 1998-2016

Tablo 14 yardımıyla imalat sanayinin gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içindeki payları incelendiğinde, 1998 ve 1999 yıllarında yüzde 20'nin üzerinde seyreden imalat sanayi/GSYİH oranının 2000 yılından 2016 yılına gelinceye dek yüzde 20 oranını aşmadığı göze çarpmaktadır. Ayrıca imalat sanayideki değişim oranının yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlediği görülse de 2000 yılı sonrasında birkaç yıl hariç tutulduğunda yüzde 30 oranını geçemediği anlaşılmaktadır.

Türkiye ekonomisi, imalat sanayinin GSYİH içindeki payı bakımından 1998 yılında bu doğrultuda büyük bir ilerleme kat etmiş Asya ülkeleri ile yakın bir seyir izlerken; 2013 yılında yüzde 16,2'ye gerileyen söz konusu bu oran ile kendisi gibi yüksek gelirli

(Brezilya, Arjantin, Meksika, Çin, Malezya, Tayland gibi) gelişmekte olan ülkeler grubundan negatif ayrılmıştır (Yükseler, 2016: 3).

Tablo 16: İmalat Sanayi/İthalat 2009-2017, (Milyon ABD Doları)

Yıllar	İmalat Sanayi İthalatı		Toplam İthalat	İmalat Sanayi İthalatı/Toplam İthalat
	Değer	Değişim (%)	Değer	Oran (%)
2009	111.030,5	-	140.928,4	78,8
2010	145.367,0	30,9	185.544,3	78,3
2011	183.930,3	26,5	240.841,7	76,4
2012	176.235,0	-4,2	236.545,1	74,5
2013	196.822,8	11,7	251.661,3	78,2
2014	187.742,2	-4,6	242.177,1	77,5
2015	166.821,2	-11,1	207.234,4	80,5
2016	167.243,4	0,3	198.618,2	84,2
2017	190.749,0	14,1	233.803,9	81,6

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler

Öte yandan imalat sanayinin Türkiye ekonomisinin toplam ithalatından aldığı pay Tablo 15 verilerine göre incelenecek olursa, 2009 yılında yüzde 78,8 olan imalat sanayi/toplam ithalat oranının 2017 yılına gelindiğinde yüzde 81,6 değerini aldığı göze çarpmaktadır. İlgili yıllarda, Grafik 10'da da görüleceği üzere Türkiye ekonomisinin toplam ihracat miktarının yaklaşık olarak yüzde 93'ünü oluşturan imalat sanayinin söz konusu yıllarda ithalat içindeki payının ise ortalama olarak yüzde 78,9 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinin ihracat miktarının neredeyse tamamını oluşturan imalat sanayi sektörünün üretimini gerçekleştirirken ithal ara girdilere bu denli bağımlı yapıda olması göz ardı edilememelidir.

3.2. Döviz Kurlarında Meydana Gelen Değişimlerin İmalat Sanayi Üzerine Etkileri

Türkiye ekonomisinde imalat sanayi sektörünün ithal girdiye bağımlı yapısından dolayı kurlarda meydana gelen değişimler imalat sanayi sektörü üretimi üzerinde büyük ölçüde rol oynamaktadır. Bu nedenle sektörün döviz kurlarıyla ilgili yapısının incelenmesi ayrıca önem taşımaktadır. Döviz kurları ile imalat sanayi arasındaki ilişkiyi incelemeye başlamadan önce, döviz kuru türleri ile ilgili birkaç kavrama değinilecek olursa;

Nominal döviz kuru, bir yabancı paranın ulusal para cinsinden nispi değerini göstermektedir. Bu değer ise; piyasada alım-satım yönlü olarak işleme konu olan yabancı bir paranın, bu işlemlerin sonucunda arz talebinde meydana gelen değişimlere bağlı olacak şekilde belirlenmektedir. Gündelik hayatta kullandığımız Dolar/TL paritesi, Euro/TL paritesi veya Euro/Dolar paritesi nominal döviz kuruna verilecek örneklerden bazılarıdır.

Reel döviz kuru ise yabancı paraların ulusal paraya göre nispi değerine yani nominal döviz kuru türüne ilave olarak ülkeler arasındaki farklı fiyat-maliyet düzeyleri de eklenerek belirlenmektedir. Şöyle ki;

Reel Döviz Kuru = Nominal Döviz Kuru x (Yurt içi fiyat düzeyi/Yurt dışı fiyat düzeyi)'dir.

Efektif döviz kurlarına değinecek olursak; efektif döviz kuru biri nominal diğeri ise reel olacak şekilde iki türlü ifade edilebilmektedir. Nominal efektif döviz kuru bir ülkenin dış ticaretinde önemli paya sahip olan ülkelerin para birimlerinin karşılıklı ticaret akımları çerçevesinde belirli bir ağırlığı gözetilerek elde edilmektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) yaptığı tanımlamada nominal efektif döviz kurunun; Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yer edinmiş ülkelerin para birimlerinin, Türk lirasının ağırlıklı ortalamasının değerine göre elde edildiğini açıklamaktadır. Reel efektif döviz kurunu ise nominal efektif döviz kurundan elde edilen endeksin, ülkeler arasındaki nispi fiyat yapısı farklılığından arındırılarak meydana getirildiğini belirtmektedir. Reel efektif döviz kuru TCMB tarafından TÜFE bazlı, yurt içi ÜFE bazlı ve birim iş gücü maliyeti bazlı olmak üzere üç farklı şekilde hesaplanmaktadır.

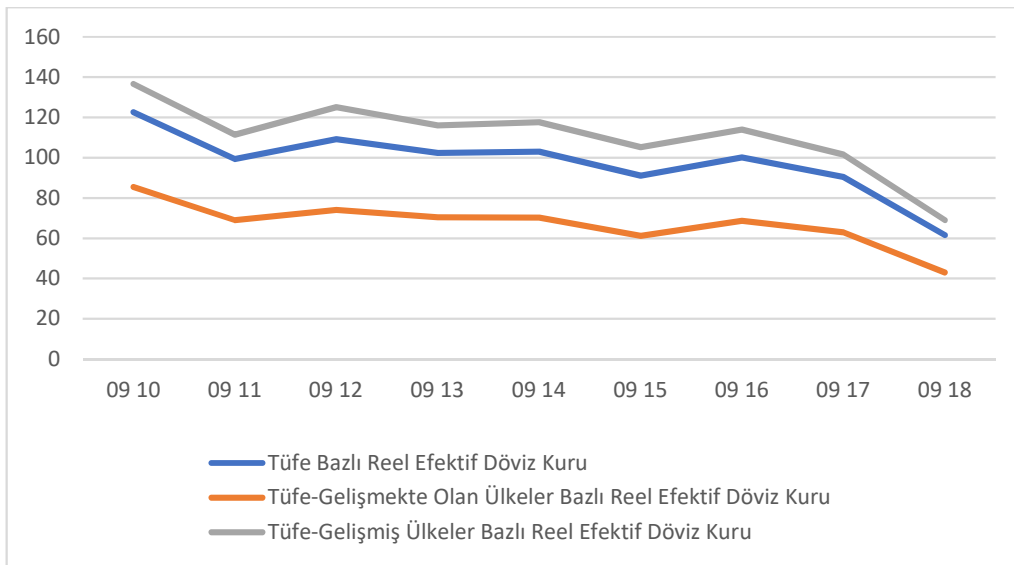
Tablo 17: TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru 2010-2018, (2013=100)

Yıllar	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	TÜFE-Gelişmekte Olan Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	TÜFE-Gelişmiş Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru
2010/9*	122,62	85,45	136,63
2011/9*	99,41	68,94	111,43
2012/9*	109,20	74,15	125,09
2013/9*	102,34	70,35	116,02
2014/9*	103,05	70,29	117,60
2015/9*	91,08	61,27	105,19
2016/9*	100,19	68,63	113,93
2017/9*	90,51	62,93	101,60
2018/9*	61,62	42,99	68,97

Kaynak: TCMB, İstatistikler, Reel Efektif Döviz Kuru, (*) Eylül Ayı,

Tablo 16 Tüfe baz alınarak hesaplanmış reel efektif döviz kuru endeksini göstermektedir. Tablo verileri incelendiğinde, 2018 yılı Eylül ayı itibariyle endekste ciddi bir düşüş yaşanıldığı dikkat çekmektedir. Söz konusu Endeks, Türkiye ekonomisinin uluslararası rekabetteki konumunu saptamada önemli bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, özellikle 2015 yılından başlayarak Türk Lirası cephesinde yaşanan eksik değerlenmenin endeks üzerindeki azaltıcı etkisinin Türkiye'nin uluslararası rekabetteki gücünü büyük ölçüde negatif ayrıştırdığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Öte yandan Grafik 23'te de açıkça görülmekte olan aşağı yönlü hareketin ve sürekli değişen dengenin, Türkiye'nin dış ticaret yapısı başta olmak üzere özellikle büyüme gibi makroekonomik göstergeleri üzerindeki olumsuz etkisinin ciddi boyutlara varabileceği göz ardı etmek mümkün değildir. Bu nedenle büyüme oranlarında, dış ticaret dengesinde ve ithal girdi bağımlılığında istenilen sonuçlara ulaşabilmenin aynı zamanda istikrarlı seyreden bir kur politikasına dayandığı önemi bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 23: Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru 2010-2018, (2003=100)

Kaynak: TCMB, İstatistikler, Reel Efektif Döviz Kuru, (Eylül Ayları)

Aslında eksik değerlendirilmiş ulusal paranın ve dolayısıyla yüksek seviyelerde seyreden kurların; teorik olarak dış ticaret açığının azaltılmasına ve tekrardan dengeye doğru hareketin oluşmasına yönelik etkileri olduğu bilinen bir gerçektir.

Ancak Türkiye ekonomisi için bu mekanizmanın teoride olduğu şekilde birebir işlemesi pek mümkün olmamaktadır. Milli paradaki düşük değerlenmeye bağlı olarak ülke vatandaşının döviz bazında gelir düzeyinin düşmesi, görece olarak ithalattan vazgeçmeye mahal verse bile, ithalatta olması gereken daralmaya ve ihracatta beklenen artışa istenilen düzeyde cevap vermemektedir. Nitekim döviz kurlarında meydana gelen değerlenmelerin Türkiye ekonomisinde üretim maliyetlerinin artmasına yol açması bu sebepten kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda, döviz kurlarında meydana gelen değişimler ile Türkiye ekonomisinde üretim maliyetleri arasındaki ilişki Tablo 17 yardımıyla incelenecek olursa; özellikle 2015 yılından itibaren dolar kurunda meydana gelen aşırı değerlenmeye, Üfe oranlarında ciddi bir yükselişin de eşlik ettiği görülmektedir. Öyle ki üretici fiyat endeksi 2018 Eylül ayı itibarıyla yüzde 46,15 gibi bir değere ulaşmıştır. Kur artışı dolayısıyla ithal girdilerin daha maliyetli hale gelmesinin yol açtığı bu durum, Türkiye ekonomisinde enflasyon

kanalı üzerinden başta büyüme olmak üzere işsizlik ve faiz oranları gibi makroekonomik değişkenler üzerinde istikrarsızlığa yol açması ayrı bir sorun teşkil etmektedir.

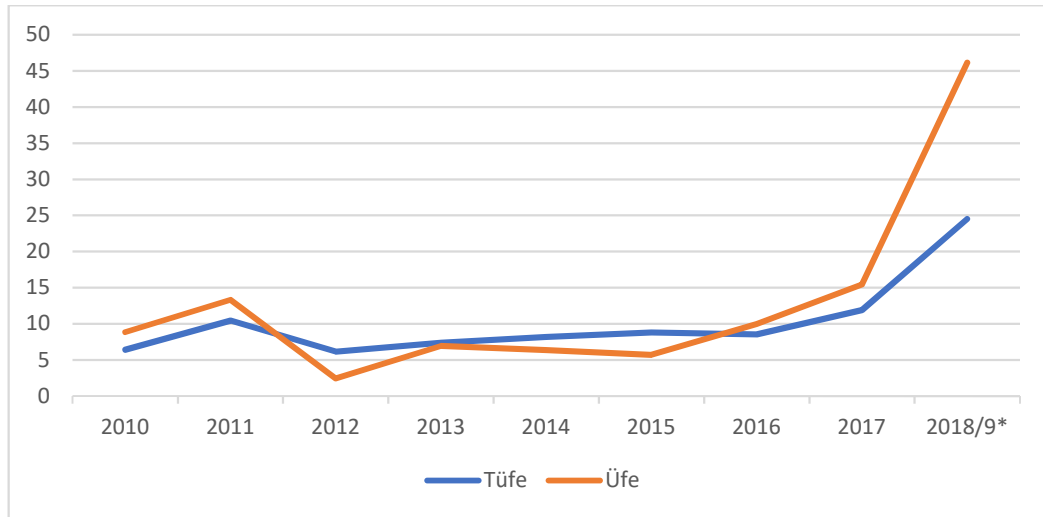
Tablo 18: Türkiye’de Tüfe, Üfe ve Dolar Kuru 2010-2018, (% , Değer TL)

Yıllar	Tüfe	Üfe	Tüfe-Üfe	Dolar Kuru
2010	6,40	8,87	-2,47	1,51
2011	10,45	13,33	-2,88	1,68
2012	6,16	2,45	3,71	1,80
2013	7,40	6,97	0,43	1,91
2014	8,17	6,36	1,81	2,19
2015	8,81	5,71	3,10	2,72
2016	8,53	9,94	-1,41	3,03
2017	11,92	15,47	-3,55	3,65
2018/9*	24,52	46,15	-21,63	6,38*

(*) Eylül Ayı, Bir Önceki Yılın Eylül Ayma Göre Değişim,

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, Enflasyon ve Fiyat - TCMB, Kurlar, Dolar Kuru

Grafik 24: Türkiye Ekonomisinde Tüfe ve Üfe Oranlarının Seyri 2010-2018

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, Enflasyon ve Fiyat

Öte yandan Türkiye ekonomisinde Üfe ve Tüfe oranlarının seyri Grafik 24 vasıtasıyla izlenilecek olursa, 2016 yılının başından itibaren Üfe oranının Tüfe oranını geçtiği ve bu ikili arasındaki makasın açıldığı göze çarpmaktadır. Makasın gittikçe açılmasıyla birlikte de üretim maliyetlerindeki artışın yani maliyet enflasyonunun, söz konusu maliyetlerin

firmalar tarafından ürün fiyatlarına yansıtılması suretiyle Tüfe üzerinde de bir etkisinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Tüfe cephesinde meydana gelen yükselişin talep enflasyonundan daha çok maliyet enflasyonundan kaynaklanmakta olduğu söylenebilir. Bu durum ise kurlarda meydana gelen değerlenmenin Türkiye ekonomisi için hem üretim hem de tüketim cephesinde iki farklı etki oluşturduğunun, bunun sonucunda da başta büyüme oranları olmak üzere çoğu makroekonomik değişkenin bu durumdan etkilendiğinin bir göstergesi olmaktadır.

Kur artışlarının Türkiye ekonomisinde maliyetler üzerinde yaptığı etkiyi inceledikten sonra bu etkinin sektörel dağılımına Tablo 18 vasıtasıyla bakılacak olursa; Üfe'nin yüksek seyrettiği alanların başında elektrik ve doğalgaz ile imalat sanayi sektörü gelmektedir. Elektrik ve doğalgaz sektörü ile imalat sanayi sektörünün dışa bağımlı olan yapısı düşünüldüğünde bu sonuç şaşırtıcı olmamaktadır. Dolayısıyla artan döviz kurlarının, Türkiye'de sektörler üzerinde oluşturduğu etkiye bakıldığında üretimin ve ihracatın kilit sektörü olan imalat sanayi sektörünün bu durumdan önemli derecede negatif yönde etkilendiği ve ciddi boyutlarda maliyet yükü ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Tablo 19: Üretici Fiyat Endeksi, Sektörel Dağılım, Eylül 2018 (2013=100)

Sektörler	Endeks	Bir Önceki Yılın Aralık Ayına Göre Değişim (%)	Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim (%)
Yurt içi ÜFE	439,78	38,96	46,15
Madencilik ve taş ocakçılığı	535,69	28,37	37,20
İmalat	442,36	37,20	44,77
Elektrik ve gaz	360,18	72,01	71,88
Su temini	324,47	6,97	8,64

Kaynak: TUİK, Haber Bülteni, Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi, Eylül 2018

Türkiye ekonomisinde kur değerlenmeleri dolayısıyla görülen maliyet artışları ana sanayi gruplarına göre Tablo 19 yardımıyla incelenecek olursa; yine dışa bağımlılığın yüksek seyrettiği enerji ve ara malı gurubunun maliyetler hususunda önde gelen ana sanayi gruplarını oluşturduğu görülmektedir. Üretimde bulunmak amacıyla kullanılan

sermaye mallarının ve üretimin en önemli girdilerini oluşturan enerji ile ara malı faktörlerinin fiyatlarında döviz kuru oynaklığı nedeniyle bu denli yükselişlerin yaşanması; ekonomide bir durgunluğun baş göstermesine, ülke fertlerinin yaşam standartlarının gerilemesine ve dolayısıyla ülke refahının düşmesine, öbür taraftan da Türkiye'nin uluslararası rekabetteki konumunun aleyhe değişmesine etki edebilecek en önemli nedenlerden birini oluşturmaktadır. Çünkü üretim faktörleri maliyetlerinin aşırı boyutlara ulaşması, yurtiçinde üretilen malların fiyatlarının da artması anlamına gelmekte ve söz konusu malların uluslararası arenadaki cazibesini azaltmaya yönelik etki ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 20: Ana Sanayi Gruplarına Göre ÜFE, Eylül 2018 (2013=100)

Ana Sanayi Grupları	Endeks	Önceki Yılın Aralık Ayına Göre Değişim (%)	Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim (%)
Yurt içi ÜFE	439,78	38,96	46,15
Ara malı	485,02	41,75	51,96
Dayanıklı tüketim malı	303,73	26,97	31,37
Dayanısız tüketim malı	339,65	26,37	27,63
Enerji	618,82	67,27	78,29
Sermaye malı	380,36	37,19	45,78

Kaynak: TÜİK, Haber Bülteni, Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi, Eylül 2018

3.3. Türkiye Ekonomisinde İthal Girdi Bağımlılığının Sürdürülebilirliği

Gelişmekte olan ülkeler büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirmeleri adına gerekli olan yatırımların finansmanını sağlamak için yeterli kaynak birikimine sahip değillerdir (Kubar, 2016: 67). Bu nedenle özellikle dışarıya bağımlı olan yapılarını azaltabilme amacına hizmet edecek yatırımların söz konusu ülkelerde gerektiği seviyelerde seyretmediği görülmektedir. Gelişmişlik düzeyi, teknoloji birikimi ve tasarruf düzeyi gibi büyüklüklerin ihtiyaç duyulan düzeyde olmaması dolayısıyla meydana gelen yetersiz yatırım sorunu da makroekonomik istikrarın sağlanmasını sınırlandıran en büyük etmenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerin söz konusu

soruna getirdikleri yaygın çözümleri ise borçlanmak suretiyle yurt dışından ülkeye kaynak aktarma veya alternatif finansmanın türlerinden olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına, proje kredilerine, portföy yatırımlarına, ortak teşebbüslere ve lisans anlaşmalarına başvurma oluşturmaktadır (Cengiz ve Karacan, 2015: 328).

Türkiye ekonomisi açısından ele alınacak olursa; tasarrufların yetersiz seyretmesi dolayısıyla ekonomik bağımsızlığı sağlama konusunda kilit rol üstlenecek, yani dış girdi bağımlılığını büyük ölçüde azaltacak yatırımların gerçekleştirilememesi, ithal girdi bağımlılığının günümüzde yüksek seyretmesinin veya söz konusu nedenden ötürü bazı ürünlerin yurt içinde üretilmemesinin-nihai olarak ithal edilmesinin önemli bir nedeni olarak görülmektedir. Ancak belirtmekte fayda vardır ki yurtiçi kaynakların yetersiz olması durumunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkedeki yatırım sorununu çözmekte bir araç olarak kullanılabilir. Şöyle ki doğrudan yabancı sermaye yatırımları istihdam oluşturabilmekte, yeni teknolojilerle birlikte teknolojik zemini ve sermaye birikimini destekleyebilmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına daha fazla yönelmesi ve yüksek katma değer sağlayacak yatırımları yurt içine çekebilmesi, cari açık sorununun ılımlaşmasına ve dolayısıyla dış ticarete dengeye doğru harekete katkı sağlayacaktır (Cengiz ve Karacan, 2015: 342).

Dışa bağımlılığın yüksek seyrettiği bir diğer sektör olan enerji sektöründen örnek verilecek olursa; Türkiye ekonomisinin 2005 yılı için ihtiyaç duyduğu enerjinin yüzde 27,5'i yerli imkanlarla karşılanmış, başka bir deyişle talep edilen enerjinin yüzde 72,5'i ithalat kanalıyla arz edilmiştir. Talebin yerli üretimle karşılanma oranı 2000, 2001, 2002, 2003 ve 2004 yılları için sırasıyla yüzde 32,6, yüzde 34,3, yüzde 30,8, yüzde 27,8 ve yüzde 28 değerindedir (ETKB, 2004: 8). Bu bağlamda Türkiye ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjinin kaynağını yurt içine evirtebilecek gerek yurtiçi yatırımların gerekse doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleştirilmesinin Türkiye'nin ithalata bağımlı yapısının azaltılmasına sağlayacağı katkı bir kez daha göz önüne serilmektedir.

Türkiye ekonomisi için Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze değin dış ticaret verileri ve özellikle imalat sanayi sektörünün dışa bağımlılığı incelendikten sonra, geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca Türkiye ekonomisinde dış girdi bağımlılığına karşı benimsenen uygulamanın türüne değinilecek olursa; söz konusu uygulamanın, döviz

kurlarının düşük seviyelerde tutularak ithal girdilerin temininin kolaylaştırılmasına ve bunun sürdürülmesine yönelik olduğu görülmektedir. Gerek dışa bağımlılığı düşürmek adına yapılacak yatırımların yetersizliği gerekse hammadde ve doğal kaynak noksanlığı gibi diğer nedenlerden ötürü, Türkiye ekonomisinde para ve maliye politikalarının döviz kurlarının düşük tutulmasına ve ithalatın kolaylaştırılmasına yönelik uygulandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Tablo 17’de de görüldüğü üzere dolar kurunda özellikle 2014 yılından itibaren meydana gelen değerlenme ile birlikte söz konusu uygulamanın maliyetinin giderek arttığı söylenebilmektedir. Öncelikle şunu belirtmekte fayda vardır ki aşırı değerlenmiş kurun dış ticaret açığı veren bir ülkenin uluslararası ticareti üzerindeki etkisi teorik olarak; ithal malların görece pahalı duruma, öte yandan ihracatın da cazip hale gelmesi dolayısıyla dış ticaret açığının azalması ve dengeye doğru hareketin oluşması şeklindedir. Ancak bahse konu olan teorinin, Türkiye ekonomisinde söz konusu dönüşümün yaşanması için gereken zeminin asgari bir düzeyde olmaması, yani kur yükselişi dolayısıyla cazip hale gelen ihracata direk üretim artışıyla cevap verilememesi ve düşük kur politikası ile ithalatın sürdürülebilmesinin amaçlanması dolayısıyla işlemediği görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde cari işlemler hesabı açığını kapatabilmek için ihtiyaç duyulan dövizin, faize duyarlı olan yabancı sermaye ve dış borçlanma şeklinde devamlı olarak sermaye piyasalarından temin edilebilirliğinin zorlaşmaya başladığı ve değerinin artma eğilimine geçtiği dikkat çekmektedir. Nitekim 2017 yılı için TCMB ödemeler dengesi verilerine göre, 47,358 milyar dolar olarak gerçekleşen cari işlemler açığına 38,474 milyar Dolar finans arz edilmiştir. Bu tutarın doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar olarak dağılımı ise sırasıyla 8,221 milyar dolar, 24,476 milyar dolar ve 5,777 milyar Dolar seviyesindedir (www, TCMB, 2018). Öte yandan borçlanma cephesinden bakıldığında ise Türkiye ekonomisinde uzun yıllar boyunca dış borçlanmaya tasarruf yetersizliğinden ziyade ödemeler bilançosu dengesini sağlamak ve borç çevirmek amacıyla başvurulduğu görülmekte ve dolayısıyla dış borçlanmanın döviz maliyetlerinin artmasında büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilmektedir. (Dağ ve Kızılkaya, 2018: 130).

Buraya kadar yapılan açıklamalar doğrultusunda döviz kurları ile dış girdi bağımlılığı arasında kuşkusuz kuvvetli bir ilişkinin olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda döviz kuru oynaklıklarının; Türkiye'nin dış dünya ile olan ticari ilişkilerini ve başta ekonomik büyüme olmak üzere enflasyon, işsizlik, faiz oranları gibi makroekonomik göstergelerini doğrudan uyardığı görülmektedir. Dolayısıyla mevcut zemin üzerinde Türkiye ekonomisinin ithal girdi bağımlılığını sürdürülebilmesi koşulunun, döviz kurlarında düşüşü ve aynı zamanda istikrarlı seyri yakalayacak bir politika başarısı tarafından belirlendiği söylenebilir.

Tablo 21: Uluslararası Yatırım Pozisyonu 2011-2017, (Milyon ABD \$)

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Net UYP	316.256	426.331	397.137	445.144	384.606	369.002	461.910
Varlıklar	179.662	214.414	226.151	230.015	211.420	215.207	232.777
<i>Doğr. Yatırımlar</i>	28.294	31.378	33.660	39.933	36.248	39.463	47.440
<i>Portf. Yatırımları</i>	1.750	1.320	1.003	1.505	1.574	1.284	1.153
<i>Diğer Yatırımlar</i>	61.278	62.549	60.453	61.269	63.065	68.349	76.454
<i>Rezerv Varlıklar</i>	88.340	119.167	131.035	127.308	110.533	106.111	107.730
Yükümlülükler	495.918	640.745	623.288	675.159	596.026	584.209	694.687
<i>Doğr. Yatırımlar</i>	138.240	192.051	152.213	183.434	158.707	149.530	195.827
<i>Portf. Yatırımları</i>	109.539	179.452	167.660	191.007	143.709	139.375	173.418
<i>Diğer Yatırımlar</i>	248.139	269.242	303.415	300.718	293.610	295.304	325.442

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler, Uluslararası Yatırım Pozisyonu

Döviz kurlarında istikrarın sağlanmasına yönelik uygulanacak politikaların başarı şansının ise doğrudan doğruya Türkiye ekonomisinin yabancı sermaye ile ilişkisine yani ekonominin kırılma noktasına dayandığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinin yabancı sermayeye karşı olan bağımlılık düzeyi irdelendiğinde ortaya daha da çarpıcı sonuçlar çıkmaktadır. Şöyle ki Tablo 20'de yer alan TCMB Uluslararası Yatırım Pozisyonu (UYP) verilerine göre; Türkiye ekonomisinin varlıkları ve yükümlülüklerinin farkının alınması ile hesaplanan net UYP, diğer bir ifadeyle döviz yükümlülüğü 2017 yılına gelindiğinde yaklaşık 461,9 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Dolar açık pozisyonu olarak da bilinen bu tutarın milli gelir içindeki payı söz konusu yıl için yüzde 50'yi aşmış durumdadır. Benzer şekilde 2017 yılı öncesi Dolar açık pozisyonu tutarları da milli gelire oranlandığında ekonomik büyüklüğün yarısı civarında seyrettiği göze çarpmaktadır.

Bu bağlamda ekonomik, siyasi ve jeopolitik risk gibi birçok iç veya dış gelişmelere bağlı olarak belirlenmekte olan döviz kurlarına yön vermede, Türkiye ekonomisinin elinde bulundurduğu politika araçları ile gittikçe zorlaşan bir tablo ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu aşamada Türkiye ekonomisinin lehine bir durum yaşanmasına katkı sağlayacak gelişmenin, doğrudan yabancı yatırımların uluslararası yatırım pozisyonu içinde aldığı payın arttırılmasına dayandığı bilinmektedir. Daha evvel, doğrudan yatırımların genellikle faize duyarlı olan ve spekülatif amaç taşıyan kısa vadeli yatırımlara nazaran birtakım avantajlara sahip olduğu ifade edilmişti. Bu olumlu değişkenlerden önemli bir tanesini kuşkusuz, kısa vadeli yabancı sermayenin ekonomide yaşanılacak olumsuz gelişmelere bağlı olarak aniden ülkeyi terk edebildiği fakat ülkeye yerleşik bir konumda olan doğrudan yatırımların söz konusu durumlarda bile ülkeden çıkmadığı ve ülkede yıllarca faaliyette bulunabildiği oluşturmaktadır.

Kısacası, Türkiye ekonomisinin dış dünya ile ticari ilişkileri dolayısıyla ihtiyaç duyduğu döviz kendisine daha az maliyet-yük oluşturacak alanlardan, yani en ideal kaynaklardan elde etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla döviz ihtiyacının ihracattan elde edilen gelirleri aşan kısmının, spekülatif amaçlı kısa vadeli yabancı sermaye yerine doğrudan yabancı sermaye kanalıyla elde edilmesinin Türkiye ekonomisi üzerinde oluşturacağı etkisinin daha ılımlı seyredeceği anlaşılmaktadır. Bu durum benzer şekilde ithal girdi bağımlılığının sürdürülebilmesini de önemli derece etkilemektedir.

Ancak belirtmekte fayda var ki yurtiçine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının amacı belirtilene göre farklılık arz edebilmektedir. Şöyle ki doğrudan yabancı sermaye yatırımları fabrika kurma ve üretim gerçekleştirme amacının yanında; mevcut bir fabrikayı satın alma, üretimde bulunan bir işletmenin var olan sermayesini artırma veya gayrimenkul sektöründe faaliyette bulunma gibi amaçlar taşıyarak da yurt içine giriş yapmaktadır (Bal ve Göz, 2016: 451-452).

Özetle, Türkiye ekonomisinde dış girdi bağımlılığına karşı sermaye yetersizliği veya hammadde-doğal kaynak kısıtlılığı gibi nedenlerden ötürü kilit rol üstlenecek yatırımların gerekli düzeylerde yapılamadığı ve dolayısıyla yapısal reformlar yerine kısa vadeli politikaların benimsendiği görülmektedir. Bu nedenle de düşük kur yüksek faiz uygulamasına gidilerek yurt içine sıcak para çekilmeye çalışıldığı ve bu yolla cari işlemler

açıklarının kapatma çabası içine girildiği söylenebilir. Fakat son yıllarda dünya konjonktüründen kaynaklı olarak faiz oranlarının yükseleceği beklentisi içine girilmesi ve bu nedenle uluslararası akımlara konu olan sıcak paranın likiditesinde bir daralma gözlenmesi neticesinde dünya ekonomisine paralel olarak Türkiye ekonomisinde de döviz kurlarının artma eğilimine geçtiği göze çarpmaktadır. Öte yandan ödemeler bilançosu dengesini sağlamanın yanında Türkiye ekonomisinin mevcut döviz yükümlülüğü, yani döviz açık pozisyonu için de ihtiyaç duyduğu yabancı sermaye miktarı düşünüldüğünde ekonominin giderek kırılgan bir yapıya büründüğü anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda değerlendirilen kurların Türkiye ekonomisinin dış girdi bağımlılığı üzerine etkisi maliyetlerin artması ve bunun sonucunda ithal girdilerin temininin zorlaşmaya başlaması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu noktadan itibaren ise Türkiye ekonomisinde kısır bir döngü oluşmakta ve tekrardan sermaye arayışları içine girilerek ithal girdilerin elde edilmesi ve bu yolla ekonomik büyüme ile ihracat artışlarının sürdürülebilmesi amaçlanmaktadır.

Gerek uluslararası alanda gerekse Türkiye ekonomisinde yükselen faiz oranları ve diğer güncel ekonomik gelişmeler, Türkiye ekonomisinin elde ettiği finansmanın kalitesini artırması gerektiğinin ve bu nedenle kısa vadeli yabancı sermaye yerine doğrudan yatırımlara başvurmasının zorunlu hale geldiğinin göstergesi olmaktadır. Aksi halde ithal girdi bağımlılığının sürdürülebilirliğinin güç duruma düşeceği anlaşılmaktadır. Ancak doğrudan yabancı yatırımlara da iyi bir şekilde yön verilemediğinde; üretim artışı, ithal girdi bağımlılığı düşüşü gibi beklentilerin tam tersine varlık satımı şeklinde dışarıya kaynak aktarma gibi ciddi problemlerle karşı karşıya kalılabilmektedir.

3.4. Dış Girdi Bağımlılığına Yönelik Bazı Politika Önergeleri

Dış girdi bağımlılığının çoğunluğunu geliştirmekte olan ekonomilerin oluşturduğu kimi ülkelerde ciddi boyutlara varan bir problem olarak ortaya çıktığı, söz konusu ülkelerin büyüme ve kalkınmalarını sağlarken ithal girdilere muhtaç durumda kaldıkları ve bunun sonucunda da dışarıya kaynak aktarılması suretiyle bu sürecin ithal girdi bağımlısı ülkelerin zararına sonuçlandığı vurgulanmaktadır.

Öbür taraftan dış girdi bağımlılığının dayandığı sebeplerin ise genel olarak teknoloji, hammadde veya sermaye yetersizliği şeklinde sıralanabildiği göze çarpmaktadır. Dolayısıyla hammadde-doğal kaynak, teknoloji veya sermaye kısıtlılığı şeklinde baş gösteren sorunlar neticesinde yatırımların ve bunun sonucunda da üretim düzeyinin ihtiyaç duyulan düzeyde gerçekleşmediği; geniş ölçüde bağımsızlığını, ekonomik istikrarını sağlayabilmiş ülkeler yerine sanayileşmiş ülkelerin güdümüne giren ve büyüme ile kalkınma süreçleri sanayileşmiş ülkelerin ekonomik dinamikleri tarafından şekillenen gelişmekte olan ülkelerin bulunduğunu söylemek pek de yanlış olmamaktadır.

Bu bağlamda Türkiye ekonomisinin dışa bağımlı olan yapısı incelenip ithal edilen ara malı miktarı dönemler itibariyle ele alınmış ve günümüz yıllarında ara mallarının mal türlerine ve sektörler göre dağılımı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Türkiye ekonomisinde dış girdi bağımlılığına yönelik uygulanan politikaların türü araştırılmıştır. Bu hususta Türkiye ekonomisinin; uzun vadeli ve yapısal politikalar doğrultusunda yerli kaynaklardan elde edilebilecek ve dış girdi bağımlılığını azaltmaya katkı sağlayacak bir ara malı üretim artışını benimsemek yerine, döviz kurlarını düşük tutacak ve ithal ara malı kullanımını kolaylaştıracak kısa vadeli politikalara yöneldiği göze çarpmaktadır. Ancak Türkiye ekonomisi açısından dış girdi bağımlılığını azaltmanın yolunun uzun vadede üretim imkanlarının her ne şekilde olursa olsun artırılmasından geçtiğini söylemek mümkündür.

- **Yurtiçi Tasarruf Miktarlarının Artırılması:**

Dış girdi bağımlılığının büyük bir sorun haline gelmiş olduğu ekonomilerde yatırımların, dolayısıyla da üretimin önünde bulunan ve söz konusu ülkelerin genel bir problemi olan sermaye yetersizliği için mutlak surette yurtiçi tasarrufların artırılması gerekmektedir. Ayrıca tasarrufların düşük seviyelerde seyretmesi de bahse konu olan ekonomilerde paralel bir şekilde gözlenmektedir. Bu noktadan itibaren ise dışardan yurtiçine kaynak aktarmaya çözüm olarak başvurulabilmekte fakat, elde edilen kaynaklar genellikle verimli alanlarda kullanılamamakta veya geri ödenirken ülkeye daha fazla yük oluşturabilmektedir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin de büyük bir sorunu olan finansman açığında, yurtiçi kaynakların israfını önleyecek ve gereksiz talebi baskılayarak

üretim kaynak aktarılmasını sağlayabilecek bir yurtiçi tasarrufların artırılması politikasının öneminin büyük olduğuna şüphe duyulmamaktadır.

- **Belirli Bir Ölçüde Emisyon Yoluna Başvurmak:**

Öte yandan finansman açığı için belirli bir ölçüde emisyon (para basma) yoluna başvurulmasının da fayda sağlayacağına yönelik görüşler bulunmaktadır. Geçmişte bazı dönemlerde kamu harcamalarına ilave kaynak oluşturma amacıyla da başvuru bu yöntem sayesinde yatırımların finansmanına belirli bir miktar kaynak ve dolayısıyla dış girdi bağımlılığına bir miktar çözüm sağlanabilecektir. Şöyle ki Monetarist düşünceden ileri gelen ve IMF gibi bazı ekonomik aktörlerin söylemleri ile şekillenen sıkı para politikası anlayışının kronik enflasyon sıkıntısı çeken çoğu gelişmekte olan ülke tarafından benimsendiği, fakat ülkelerin iktisadi koşullarına göre yüzde 1 ile 4 arasında gözlenecek bir enflasyon durumunun ekonomik istikrarın sağlanması ve devamlılığı için gereklilik arz ettiği hususunun ise ihmal edildiği görülmektedir (www, Karagül, 2019). Dolayısıyla yurtiçi tasarrufların artırılmasıyla başlatılacak ve ülkenin iktisadi yapısına göre belirli bir ölçüde emisyon uygulaması ile desteklenecek bir politikanın ülkedeki yatırım sınırlılığına yapacağı olumlu katkı göz ardı edilememektedir. Bu bağlamda özellikle Türkiye ekonomisi gibi sıkı para politikası benimseyen gelişmekte olan ekonomilerin emisyon politikalarını yeniden belirlemelerinde fayda bulunmaktadır.

- **Enerji İhtiyacı Arzında Yurtiçi Kaynakların Payını Artırmak:**

Yatırımların gerçekleştirilmesinin ve dolayısıyla dış girdi bağımlılığının azaltılmasının önündeki bir diğer engel de belirtildiği gibi coğrafi şartlardan ötürü meydana gelmektedir. Hammadde veya doğal kısıtlılığı bu süreçte belirgin bir şekilde rol oynamaktaydı. Özellikle Türkiye ekonomisi açısından düşünüldüğünde enerji ihtiyacının yüzde 70-75 dolaylarının ithal kaynaklardan arz edilmektedir. Öte yandan enerji ihtiyacının petrol ve türevi ürünlerden karşılanan kısmının ise yüzde 90 civarının ithal edildiği düşünüldüğünde Türkiye ekonomisinin petrol ve doğalgaz kaynağı bakımından yeterli birikime sahip olmadığı ve enerji sektöründe dışa bağımlılığın yüksek seviyelerde seyrettiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinin sahip olmadığı enerji kaynaklarını yeraltı ve yerüstü mevcut kaynaklarıyla ikame edebilmesi durumunda dış girdi bağımlılığının iyileşmeye başlayacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye

ekonomisinin, nispeten bol durumda bulunan Bor, Uranyum, Toryum gibi madenlerinden daha fazla yararlanması ve bu madenler için farklı sanayi dallarında da kullanım alanlarının oluşturulması gerekmektedir.

- **Kamunun Piyasa Faaliyetlerine Yönelik Gerekli Düzenlemeleri Yapması:**

Yurt içinde yatırımların artmasına katkı sağlayacak bir diğer etkeni ise maliyet baskısının azaltılması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ara malı sanayi kollarında üretimde bulunacak firmalara yönelik uygulanacak etkili bir vergilendirme politikası da maliyetlerin düşürülmesine ve yatırımların artmasına öncülük edebilmektedir. Öte yandan, devlet eliyle bahse konu olan bu kilit sektörlerde AR-GE maliyetlerine, fabrika kuruluş ve örgütlenme alanının seçimi ile teminine ve maliyet baskısı oluşturan diğer değişkenlere yönelik sübvansiyon-teşviklerin artırılması yani gerekli desteklerin sağlanması dış girdi bağımlılığı sorunu için büyük önem arz etmektedir. Ayrıca kamunun stratejik sektörlerde üretim ve pazarlama görevini üstlenmesi de ilgili süreçte büyük rol oynamaktadır.

- **Piyasa İhtiyacı Doğrultusunda Nitelikli İşgücünün Sağlanması:**

Bu etkenlere ilave olarak ülkelerin teknoloji düzeyleri de yatırımlar ve dolayısıyla dış girdi bağımlılığı üzerinde belirgin bir şekilde rol oynamaktadır. Bu nedenle üretimde bulunabilmek için gerekli sermaye ve hammadde-doğal kaynak bileşimine sahip olunsa bile bu bileşenleri işleyecek teknolojiden yoksun kalınması durumunda üretim gene gerçekleştirilememektedir. Dolayısıyla sektörlerin ihtiyaç duyduğu yönde bir vasıflı işgücü oluşturacak eğitim altyapısı kurmanın sürece yapacağı katkı büyük olacaktır. Keza piyasaların ihtiyacı doğrultusunda eğitim sisteminde reform yaparak sanayileşme yolunda ilerlemeyi başarmış ülkelerin bulunduğu bilinmektedir.

- **Üretim Düzeyinin Ölçek Ekonomisi Boyutlarına Ulaştırılması:**

Üretimde bulunmada sabit sermaye yatırımları büyük ölçüde belirleyici olmaktadır. Şöyle ki üretim arttıkça sabit maliyetler birim başına giderek azalmakta ve dolayısıyla belirli bir üretim düzeyinde optimal ölçek durumu meydana gelmektedir. Bu nedenle bir malın üretiminde kullanılan ara girdilerin işletmeye oluşturduğu maliyet baskısı durumuna bakılarak söz konusu ara girdinin işletme tesislerinde üretilmesi veya ithal

olarak temin edilmesine karar verilmektedir. Örneğin belirli bir miktarda üretilen teknolojik ürünün üretiminde kullanılan çip-yarı iletken gibi ara girdinin işletme içinde üretilmesi için açılacak yeni tesis, alınacak makine vb. demirbaş gibi faktörler neticesinde oluşacak sabit maliyetlerin ve kullanılan hammadde gibi değişken maliyetlerin toplamının birim başına düşen kısmı ithal ara girdi fiyatı ile mukayese edilebilir ve ithal ara girdi kullanımının cazip olması (üretim maliyeti > ithal girdi fiyatı) durumunda söz konusu teknolojik ürünün veya çip-yarı iletkenden oluşan ara girdinin mevcut üretim düzeyi optimal ölçek durumuna doğru yükseltilerek ithal girdi sınırlandırılabilir. Bu bağlamda yurtiçi üretim miktarının artırılması, eğer yurtiçi talep miktarını aşan bir arz durumu var ise bu fazlanın dış pazarlara yani ihracata yöneltilmesi veya üretimi yükseltilecek ara girdinin farklı firmalara tedarik edilmesi (pazarlanması) suretiyle ithal girdi bağımlılığı azaltılabilir ve bu durum makro ölçekte uygulanarak ekonominin üzerine büyük bir yük oluşturan dış girdi bağımlılığı geniş ölçüde kaldırılabilir.

Özetle; Türkiye ekonomisinde eğitim sisteminin nicelik ve nitelik olarak ülke ihtiyaç ve gerçekleriyle uyumlu hale getirilmesinin ve bu çerçevede Fakülte ağırlıklı eğitim sisteminden mesleki eğitim sistemine doğru bir dönüşümün yaşanılmasının, Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesinin, gerçekçi döviz kuru politikası uygulamasına gidilmesinin, alternatif enerji kaynaklarına ağırlık verilmesinin, tarımsal üretimin artırılmasının, gerek kamuda gerekse toplumda yerli malı kullanımının teşvik edilmesinin ve ayrıca kamunun stratejik sektörlerde üretim ve pazarlama görevini üstlenmesinin dış girdi bağımlılığını azaltma hususunda büyük önem arz ettiği görülmektedir.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrasında, tahrip olan uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerin düzeltilmesini, dolayısıyla da ticari faaliyetlerin serbestleştirilmesi ile ticaretin geliştirilmesini sağlayacak kurumsal yapıların oluşturulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda IMF ile Dünya Bankası finansal yönden söz konusu sürece katkı sağlarken, 1947 yılında kurulan ve başlangıçta GATT olarak adlandırılan Dünya Ticaret Örgütü de uluslararası ticarete konu olan malların ülkeler arasında rahatça dolaşabilmesini ve dünya ticaret hacminin artırılmasını konu almıştır. Dünya Ticaret Örgütü eliyle yürürlüğe koyulan politikalar çerçevesinde 1950’li yıllardan itibaren uluslararası mal akımlarında ciddi bir artış yaşanmış; fakat tarife ve kota uygulamaları gibi kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılmasının hem sanayileşmiş hem de sanayileşme konusunda yetersiz kalmış ülkeleri birlikte kapsaması söz konusu ülke grupları üzerinde farklı etkiler doğurmuştur. Sanayileşmiş ülkeler bu süreçten olumlu etkilenirken, sanayileşmemiş ülkelerin dış ticaret hadlerinde bozulmalar gözlenmiştir.

1980’li yıllara gelindiğinde küreselleşme dalgasının hız kazanmasıyla beraber ülkeler arasındaki birliktelik ve bütünlük ileri boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki bu bütünlük halinin ticari faaliyetlerde ülkeler arasındaki tarih, saat, dil ve para birimi gibi farklılıkları gözetmediği söylenebilir. Dolayısıyla yaşanan bu gelişmelerle birlikte dünya ticaret hacmi 1980 yılı öncesine göre muazzam bir şekilde artmıştır. Ancak bu olumlu havanın etkisi ile ülkeler arasında var olan ticari dengesizliklerin iyileşmeye başladığını belirtmek oldukça güçtür. Hatta genişleyen ticaretin etkisi ile kimi ülkeler bu süreçten zararlı çıkmıştır. Nitekim üzerinde nispeten gelişmiş ülkeleri barındıran Avrupa kıtası ile Amerika kıtasının payının sürecin tamamında uluslararası ticaretin büyük çoğunluğunu oluşturduğu, Asya kıtasının söz konusu süreci iyi yönetip lehine çevirebildiği ve gözle görülür bir ilerleme kat edebildiği, öbür taraftan ise Afrika kıtasının gelişen dünya ticaret hacmine rağmen günden güne kötüleştiği görülmektedir.

İçinde bulunduğumuz sürecin teorik alt yapısını anlayabilmek için en azından 1700’lü yıllara kadar gerilere gitmek gerekmektedir. Çünkü Avrupa’da söz konusu dönemde artan ticaret ve gelire rağmen, gelir dağılımının bozulması ve bazı ülkelerin sanayileşmesini başka bir ifade ile kalkınmasını tamamlayamayarak geri kalması merak

oluşturmuş ve araştırmalara konu yapılarak üzerine teoriler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Merkantilist düşünce ile Fizyokrasi okulu uluslararası ticareti açıklama hususunda fikir beyan etmiş, Klasik İktisadi Düşünceye tabi olan Adam Smith ise Mutlak Üstünlükler Teorisi ile uluslararası ticareti sistematik bir biçimde ele almıştır. Yine bir başka Klasik Ekol düşünürü olan David Ricardo ise ileri sürmüş olduğu Mukayeseli Üstünlükler Teorisi ile Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin sınırlı kalan yanlarını gidererek uluslararası ticareti bilimsel bir temele oturtmuştur.

Uluslararası ticaret üzerine geliştirilen teoriler açıklanmaya çalışıldıktan sonra önem teşkil eden ve yine bu hususta teoriler ileri sürülen bir diğer konuyu da ülkelerin dışa bağımlı yapıları oluşturmaktadır. Bu teorilerin geliştirilmesinde, 1950'li yıllarda ithal ikameci sanayileşme politikalarını savunan ve Latin Amerika ülkeleri için kalkınma stratejileri olarak uygulanan ECLA teorilerinin rolü büyük olmuştur. Geleneksel iktisat ilmini referans alan ve Yapısalcı Yaklaşım olarak da adlandırılan ECLA teorileri çerçevesinde ithal ikameci politikalar bir yandan hüküm sürerken diğer yandan da Yapısalcı Yaklaşım radikal tarzda eleştiri getiren Bağımlılık Paradigması öne sürülmekteydi. Marksist düşünceden ileri gelen Bağımlılık Paradigması, yapısalcı paradigma tarafından savunulan ithal ikameci politikalara karşı çıkmakta ve ülkelerin sanayileşmesini tam anlamıyla tamamlayamayarak dışa bağımlı hale gelmelerini gelişmiş kapitalist ülkelerin varlığına bağlamaktadır. Keza gelişmiş kapitalist ülkeler ürettikleri katma değeri yüksek mallar ile ara girdi niteliği taşıyan mallar vasıtasıyla piyasada hakimiyet kurmakta ve gelir dağılımını az gelişmiş ülkeler aleyhine bozmaktadır. İthal ikameci politikalar da ara girdi kullanımı zorunluluğundan sekteye uğramaktadır. 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde ise değişen dünya koşullarıyla birlikte bağımlılık paradigmasının sorgulanır hale geldiği ve yerini Neoliberal kalkınma politikalarına bıraktığı görülmektedir. Neoliberal politikaların hakim kılınmasıyla birlikte ithal ikameci uygulamalara yönelik eleştiriler devam etmiş, mevcut işleyiş alternatif olarak ihracata yönelik politikalar ileri sürülmüş ve dışa açık ihracata dayalı büyüme politikaları hüküm sürmeye başlamıştır.

Dünya genelinde yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde de politika arayışları içerine girilmiş, dönemler itibariyle farklı politika uygulamalarına gidilmiş ve bu doğrultuda bazı dönüşümler yaşanmıştır. Cumhuriyet yıllarında dışa açık

ve yeniden inşa edilmeye çalışılan bir görüntüde olan Türkiye ekonomisinde yerli sanayinin geliştirilmesine ve ekonomik bağımsızlığın kazanılmasına yönelik büyük çabaların sarf edildiği görülmektedir. 1930'lu yıllara gelindiğinde devlet eliyle korumacı politikaların uygulanmaya koyulduğu ve dış ticaret fazlası sağlamaya yönelik uğraşların verildiği fark edilmektedir. Yine bu dönemde döviz piyasalarında istikrarın oluşturulması, Türk Lirası'nın değerinin korunması ve piyasada istikrarın sağlanması amacıyla Türk Parasının Değerinin Koruma Hakkında Kanun'un uygulamaya koyulduğu göze çarpmaktadır. Korumacı uygulamaların tekrardan yaygınlaşmaya başladığı 1950 sonrası döneme gelindiğinde ise Türkiye ekonomisinin halen tarım ürünleri ihraç eder bir vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, korumacı politikaların uygulanmasıyla beraber ithalat cephesinde ise temel tüketim mallarının sınırlandırıldığı ve söz konusu bu malların yurt içinde üretimine ağırlık verildiği söylenebilir.

Planlı ekonomiye geçişle beraber 1960 sonrası dönemde ithal ikameci politikaların benimsendiği ve ekonominin dışa bağımlı olan yapısının azaltılmasının amaçlandığı görülmektedir. Ancak, söz konusu bu ithal ikameci politikalar beklenen ölçüde olumlu bir etki doğurmamış bu sefer de ülke ekonomisi dışarıya ara mal girdi bağımlılığıyla karşı karşıya kalmıştır. İhracatın artırılmasına gereken özenin verilmemesi ile ithal ikameci stratejide aşırı ölçülere varılması böyle bir sonucun alınmasında büyük rol oynamıştır. Öte yandan temel tüketim mallarının yurt içinde üretilmesiyle beraber ithalatında bir düşüş, ancak sanayileşme temposunun artmasıyla birlikte de ara ve yatırım mallarının ithalatında bir artış ilgili dönemde yaşanmıştır. Dolayısıyla, ithal ikamesi politikaların bilinçsiz bir biçimde izlenildiği bu dönemde, ekonominin dışa bağımlılığı giderek artmış ve Türkiye için devalüasyon ile istikrar tedbirleri uygulamak kaçınılmaz hale gelmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllara gelindiğinde birçok önemli değişikliğe gidilmiş ve yapısal dönüşümler yaşanmıştır. Alınan 24 Ocak 1980 kararları ile ekonominin gidişatına ilişkin verilecek kararlarda piyasa fiyatları hâkim kılınmış, ihracatın artırılması ve bu yolla elde edilecek gelirlerin dış ticaret açıklarına yönlendirilmesi amaçlanmış ve bu doğrultuda 8/182 sayılı ihracatı teşvik kararı yürürlüğe koyulmuştur. Bu bağlamda ilgi dönemde korumacı ve ikameci tutumların terk edilip yerine dışa açık ve ihracata dayalı bir ekonomi politikasının benimsendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1989 yılında ekonomideki yapısal dönüşüm politikalarında başka bir yeniliğe daha gidilmiş ve finansal

serbestlik kararı alınmıştır. Bu kararın alınmasıyla birlikte ekonomiye yabancı sermaye girişi hızlanmış ve cari açıkların yaygınlaşması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Öte yandan 1980 sonrası dönemde dış serbestlik kararı ile birlikte ihracat miktarlarında gözle görülür bir artışın yaşandığı dikkat çekmiş ve ekonomide tarım ürünleri ihracatından sanayi malları ihracatına doğru bir değişim ortaya çıkmıştır. İthalat içinde ara mallarının payı da ağırlık kazanmış ve ekonominin dışa bağımlı yapısı halen büyük bir sorun olarak devam etmiştir.

Günümüz yıllarında ise Türkiye ekonomisinin ihracatının yüzde 90'ından fazlasını imalat sanayi ürünlerinin oluşturduğu, ithalatın mal gruplarına göre dağılımının büyük çoğunluğunun ise ara mallarından meydana geldiği gözlenmektedir. Bu bağlamda günümüz yıllarında ithal ara malları türlerinin neler olduğuna bakıldığında sanayi için işlem görmüş hammaddelerin ekonominin ithal ara mallarının yaklaşık yarısını oluşturduğu ve bunu yüzde 17'lik payı ile işlem görmüş veya görmemiş diğer yakıt ve yağların takip ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan ithal ara mallarının sektörel dağılımına bakıldığında da Türkiye ekonomisinde dışa bağımlılığının en yüksek seyrettiği sektörleri sırasıyla ham petrol ve doğal gaz, kimyasallar ve kimyasal ürünler ve ana metal sanayi olarak sıralamak mümkündür.

İthal ara malları türlerinin yaklaşık yarısını oluşturan sanayi için işlem görmüş hammaddelerin imalat sanayi üretimi için büyük önem arz ettiği görülmektedir. Bu nedenle dış girdi bağımlılığı imalat sanayi sektörü özelinde araştırıldığında, 2010 ile 2017 döneminde Türkiye ekonomisinin toplam ihracat miktarının yaklaşık olarak yüzde 93'ünü gerçekleştiren imalat sanayi sektörünün ithalat içindeki payının ise ortalama olarak yüzde 79 olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinin ihracat miktarının neredeyse tamamını oluşturan imalat sanayi sektörünün üretimini gerçekleştirirken ithal ara girdilere bağımlı olduğu ve yine ithalat miktarının büyük çoğunu oluşturduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Türkiye ekonomisinin dış girdi bağımlılığına yönelik ortaya koyduğu politikaların ise uzun vadeli ve ara malı üretimini artırma hedefli olmak yerine kısa vadeli politikalar ekseninde şekillendiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda son dönemde döviz kurlarının düşük tutulması ithal ara girdi teminini kolaylaştırması sebebiyle, yüksek değerlenmiş

ulusal paranın son yıllara ait dış girdi bağımlılığının bir başka ana nedenini oluşturduğu söylenebilir. Öte yanda yabancı sermayeye olan ihtiyaç sebebiyle faizlerin yüksek tutulması kısa vadeli ve spekülâtif amaç taşıyan yabancı sermaye girişlerini arttırmakta bu durum ise ülke ekonomisi üzerinde ayrı bir sorun oluşturmaktadır. İlgili dönemde aşırı büyüme temposu gibi nedenlerden ötürü döviz talebinin artması ile birlikte iç makroekonomik dengelerde istikrarsızlık baş göstermektedir. Bu sebeple ithal girdi bağımlılığının sürdürülebilirliği hususu gündeme gelmektedir. Türkiye ekonomisinin döviz açık pozisyonunun milli gelirin yarısı civarında seyretmesi dolayısıyla da döviz kurlarının eksik değerenmesine ve dış girdi bağımlılığının sürdürülebilmesine yönelik politika uygulamalarının başarı şansının düşük olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisinin her ne surette olursa olsun yurtiçi ara malı üretimini artırması gerekmektedir. Çünkü dış girdi bağımlılığının sürdürülmesi durumunda ekonomik büyüme ve ihracatı artırmanın yolu cari açıktan geçmekte ve bu nedenle makroekonomik göstergelerde istikrarsızlık meydana gelip, her daim faiz-kur, cari açık-büyüme ve enflasyon-işsizlik gibi ekonomik açmazlarda yeğleme yapılarak denge gözetilmektedir.

Türkiye ekonomisinde yatırımları sınırlandıran ve ithal ara malı üretimini engelleyen etkenlerin ise sermaye, doğal kaynak-hammadde ve teknoloji ekseninde toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda dış girdi bağımlılığın azaltılmasında kilit rol üstlenecek yatırımların gerçekleştirilmesi için yurt içi tasarrufların artırılması, üretime dönük yatırımları finanse etmek için belirli bir ölçüde emisyon yoluna başvurulması, enerji ve sanayi dallarında ihtiyaç duyulan madenler için yurtiçinde nispeten bol durumda olan madenlerin ikame edilmesi ve sektörlerin uzman-vasıflı işgücü ihtiyacı doğrultusunda eğitim sisteminin şekillendirilmesi gibi bazı politika önermeleri ortaya koyulmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar;

Aktan, R., (1978), Türkiye İktisadı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, S.39-54

Argın, N. ve Bakkalcı, C., (2011), Türkiye'nin Dış Ticaret Tarihi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, S.5-53

Baran, A. P., (2007), Büyümenin Ekonomi Politigi, (Günçe, E., Çev.), Eriş Yayınları, Ankara, S.209-215

Başol, K., (1983), Türkiye Ekonomisi, Mas Ambalaj, İzmir, S.315

Boratav, K., (2009), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, S.159-187

Brainard, H. G., (1975), Uluslararası İlişkiler- Dış Ticaret Teorileri, (Tekok, O., Çev.), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, Yayın No.84, S.36

Cillov, H., (1972), Türkiye Ekonomisi, Sermet Matbaası, İstanbul, S.138-139

Dağ, M. ve Kızılkaya, F., (2018), "Türkiye'de Dış Borçların Sürdürülebilirliği: Fourier Yaklaşımı ile Bir uygulama", Edt. Adil Akıncı, *Güncel Mali Sorunlar*, IKSAD Yayınevi, ISBN: 978-605-7510-25-9, S.130

Doğanlar, M. - Toprak, M. - Çatalbaş, N., "Ödemeler Dengesi, Dış Borçlar ve Döviz Piyasası", Edt. Nazım Çatalbaş ve Metin Toprak, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2895, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1852, Eskişehir, S.223-229

Erdem, E., "Türkiye'de Finansal Yapı, Krizler ve Ekonomik İstikrar Kararları", Edt. Nazım Çatalbaş ve Metin Toprak, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2895, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1852, Eskişehir, S.200-208

Ertem, Ü., (2015), Dış Ticaret İşlemleri, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, ISBN: 978-605-327-097-3, S.25-364

- Genç, Ö., (2016), Türkiye Ara Malı Dış Ticareti (Sektörel Analiz), Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, S.17-19
- Hiç, S., (1994), Türkiye Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, S.77-81
- İncekara, A., (2015), Türkiye Ekonomisi, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, S.230-331
- Karlık, S. R., (2015), “Temel Sektörlerde Gelişmeler: Sanayi Sektörü”, Edt. Nazım Çatalbaş ve Metin Toprak, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2895, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1852, Eskişehir, S.133-142
- Kaya, F., (2008), Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, S.3-27
- Kazgan, G., (2002), Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, S.102-138
- Kepenek, Y., (1990), Türkiye Ekonomisi, Verso Yayıncılık, Ankara, S.136-187
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N., (2004), Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi A.Ş., İstanbul, S.146-216
- Krugman, P. ve Wells, R., (2012), “Mikro İktisat”, Edt. Sayım Işık, Murat Aslan, Ayşegül Ateş, Cem Dişbudak ve Kemal Türkcan, Palme Yayıncılık, Ankara, S.30-34
- Olalı, H., (1972), Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, Bornova Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, S.19-128
- Öztürk, N., (2009), Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama, Palme Yayıncılık, Ankara, S.5-11
- Pehlivan, O., (2016), Kamu Maliyesi, Celepler Matbaacılık, Trabzon, S.55-56
- Ray, D., (1973), The Dependency Model of Latin American Underdevelopment: Three Basic Fallacies, *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol. 15, S.1, ss.5-6
- Santos, T. D., (1970), The Structure of Dependence, *The American Economic Review*, Vol. 60, S.2, ss.231

Serin, N., (2001), “Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası”, Yayına Haz. Ahmet Şahinöz, *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, İmaj Yayınevi, Ankara, S.310-311

Seyidoğlu, H., (2003), Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları, İstanbul, S.2-407

Smith, A., (2011), Ulusların Zenginliği, (Saltoğlu, M., Çev.), Palme Yayıncılık, Ankara, S.9

Şahin, H., (2007), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, S.114-230

Şenses, F., (2009), Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?, Edt. Levent Cantek, *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma (Seçme Yazılar)*, İletişim Yayınları Araştırma-İnceleme Dizisi 241, İstanbul, S.239

Tecer, M., (2003), Türkiye Ekonomisi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Yayın No:317, Ankara, S.77-91

Utkulu, U., (2005), Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, S.9-10

Makaleler ve Süreli Yayınlar;

Bal, H. ve Göz, D., (2016), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye”, Ç.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü Dergisi, Adana, Cilt 19, S.2, ss.450-467

Bayülken, Y., (2017), “Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri (KOBİ'ler)”, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Ankara, Yayın No: MMO/677, S.24-29

Bhagwati, J., (1958), “Immiserizing Growth: A Geometrical Note”, The Review of Economic Studies, Vol. 25, No 3, S.201-205

Cengiz, V. ve Karacan, R., (2015), “Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Sonuçları”, International Journal of Economic and Administrative Studies, S.328-344

Delice, G., (2003), “Finansal Krizler: Tarihsel Bir Perspektif”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Kayseri, S.66

Ferraro, V., (1996), “Dependency Theory: An Introduction”, Mount Holyoke College, South Hadley, S.58-64

İnançlı, S. ve Konak, A., (2011), “Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Eskişehir, S.345-347

Kubar, Y., (2016), “Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi 1995-2010”, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ardahan, S.4, ss.65-99

Özel, H. A., (2011), “İktisadi Perspektiften Küreselleşme Kavramı ve Gelişimi”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Çanakkale, S.2, ss.92

Polat, H., (2011), “Türkiye Ekonomisinde İmalat Sanayi”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Diyarbakır, S.24-39

Sezgin, Ş., (2009), “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi”, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bişkek, S.180

Yavilioğlu, C., (2002), “Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sivas, Cilt 3, S.2, ss.61

Tezler;

Bağcı E., (2013), “Türkiye’de Üretim ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerine Sektörel Bir Analiz: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, S.33-52

Baker, M.E., (2013), “Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Türkiye Örneği”, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonomi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, S.24-37

Dalyanoğulları, M., (2007), “Küreselleşme, Küreselleşmenin Otomobil Ana ve Yan Sanayi Sektörü Üzerine Etkileri”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, S.10-16

Karakaya, T., (2013), ‘‘Küreselleşme Sürecinde E-Ticaretin Önemi ve Pazar Payı’’, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, S.7-30

Köksal, M., (2016), ‘‘Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, S.2-11

Öğüt, M., (1998), ‘‘Kalkınma Teorilerinde Paradigma Arayışları’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, S.121-192

Palabıyık, S., (2009), ‘‘Geleneksel ve Yeni Kalkınma Kuramlarının Analizi: Türkiye Örneği’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, S.78

Tunalı, E., (2008), ‘‘Dış Girdi Bağımlılığı: Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz’’, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, S.10-34

İnternet Kaynakları;

Dura, C., *Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış*, (02.04.2019).

<http://www.cihandura.com/tr/makale/-YENI-DIS-TICARET-TEORILERI-GENEL-BIR-BAKIS-I-693>

Eğilmez, M., Kendime Yazılar: *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye*, (13.02.2018).

<http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/dogrudan-yabanc-sermaye-yatirmlar-ve.html>

Eğilmez, M., Kendime Yazılar: *Güncellenmiş Yapısal Reformlar Rehberi*, (19.02.2018).

<http://www.mahfiegilmez.com/2015/10/guncellenmis-yapsal-reformlar-rehberi.html>

Eğilmez, M., Kendime Yazılar: *Ödemeler Dengesini Okumak*, (12.04.2018).

<http://www.mahfiegilmez.com/2014/01/odemeler-dengesini-okumak.html>

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Bilgi Merkezi, Belgeler, *Enerji Grubu Raporu*, (30.10.2018).

<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Belgeler>

Halperin, S., *Development Theory, Cluster of Research and Theories on Economic and Political Development*, (20.03.2018).

<https://www.britannica.com/topic/development-theory#ref1181038>

IMF, World Economic and Financial Surveys, *World Economic Outlook Database*: April 2018, (06.04.2018).

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/index.aspx>

Karagül, M., *Sıkı Para Politikası ve Enflasyon ile Mücadele*, (28.01.2019).

<http://www.karagul.org/>

Mercan, G.N., Tuiç Akademi: *Bağımlılık Teorisi*, (16.03.2018).

<http://www.tuicakademi.org/bagimlilik-teorisi/>

Sorhun, E., *Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTYO)*, (03.04.2019).

https://www.researchgate.net/publication/318131566_Transatlantik_Ticaret_ve_yatirim_Ortakligi_TTYO

T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, (01.06.2018).

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>

T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Temel Ekonomik Göstergeler*, (07.06.2018).

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx>

TCMB, İstatistikler, *Reel Efektif Döviz Kuru*, (14.10.2018).

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuruu/>

TCMB, Kurlar, *Dolar Kuru Satış*, (16.10.2018).

https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

TCMB, Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler, *Ödemeler Dengesi Gelişmeleri*: Ekim 2018, (20.12.2018).

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+Ilgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/>

TÜİK, Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, *İktisadi Faaliyet Kollarına (A21) Göre Cari Fiyatlarla*, (05.06.2018).

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

TÜİK, Haber Bülteni, *Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri*, Kasım 2016, (02.06.2018).

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21540>

TÜİK, Haber Bülteni, *Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi*, Eylül 2018, (09.10.2018).

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27716>

TÜİK, Temel İstatistikler, *Enflasyon ve Fiyat*; 2018, (06.10.2018).

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

TÜİK, Temel İstatistikler, *Yıllara Göre Dış Ticaret*; 2017, (25.11.2017).

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

UNCTAD, FDI Statistics, World Investment Report; *Annex Tables, "FDI inflows, by region and economy, 1990-2017"*, Jun 2018, (19.05.2018).

<http://www.unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>

WTO, *World Trade Statistical Review*; 2017, (16.01.2018).

https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/wts17_toc_e.htm

Yükseler, Z., Türkiye İmalat Sanayi Sektörü (Kısa Vadeli İş İstatistikleri, Sektörel Gelişmeler ve Teknoloji Düzeyi), (22.08.2018).

https://www.researchgate.net/publication/289534199_TURKIYE_IMALAT_SANA_YI_SEKTORU_Kisa_Vadeli_Is_Istatistikleri_Sektorel_Gelismeler_ve_Teknoloji_Duze_yi

EKLER

EK-Tablo 1: UNCTAD, Bölgesel Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları, 2000-2017
(Milyon ABD Doları)

	2000	2003	2007	2009	2010	2016	2017
<u>Dünya</u>	1.358,6	550,6	1.893,8	1.179,0	1.371,9	1.867,5	1.429,8
<i>Gelişmiş Ekonomiler</i>	1.121,1	337,9	1.284,1	656,2	679,7	1.133,2	712,3
Avrupa Birliği	680,3	264,1	874,3	440,9	410,5	564,9	333,7
ABD	314,0	53,1	215,9	143,6	198,0	457,1	275,3
Japonya	8,3	6,3	22,5	11,9	-1,2	11,3	10,4
<i>Gelişmekte Olan Eko.</i>	231,5	194,8	522,4	461,0	628,4	670,1	670,6
Çin	40,7	53,5	83,5	95,0	114,7	133,7	136,3
Hong Kong	54,5	17,8	58,4	55,5	70,5	117,3	104,3
Rusya	2,6	7,7	54,9	27,7	31,6	37,1	25,2
Hindistan	3,5	4,3	25,3	35,6	27,4	44,4	39,9
Brezilya	32,7	10,1	34,6	25,9	83,7	58,0	62,7
Türkiye	1,0	1,7	22,0	8,6	9,1	12,9	10,9

EK-Tablo 2: TCMB, Türkiye Ekonomisine Yapılan Yabancı Sermaye Yatırımları, 2002-2017 (Milyon ABD Doları)

	2002	2007	2010	2012	2015	2017*
Doğrudan Yatırımlar	939	19.941	7.617	9.638	12.906	8.204
<i>Net Varlık Edinimi (-)</i>	143	2.106	1.482	4.106	5.096	2.700
<i>Net Yükümlülük Oluşumu</i>	1.082	22.047	9.099	13.744	18.002	10.904
Portföy Yatırımları	-551	833	16.083	41.029	-15.687	24.445
<i>Net Varlık Edinimi (-)</i>	2.054	1.947	3.534	-2.657	6.129	-394
<i>Net Yükümlülük Oluşumu</i>	1.503	2.780	19.617	38.372	-9.558	24.051
Diğer Yatırımlar	7.149	24.530	32.240	19.992	13.324	5.656

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Kıvanç EKŞİ

Doğum Yeri / Tarihi: Gercüş / 14.10.1991

Medeni Hali: Bekar

E-mail: eksikivanc@gmail.com

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi: T.C. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İktisat Bölümü

Yabancı Diller ve Düzeyi:

İngilizce, Akademik Düzey